Incomplete

	Siddhāntā Kaumudi		: Title
:	:		: Author
:	:		: Editor
:	:		: Year, Vols.
:	:		: Publisher
~~319~~ :	:		: Remarks

32/1 (+ single folio of No. 320)

~~321~~ 324

324

वर्णानामसंदिग्धत्वेनबोधनायसंहितायाअविह्नलणादेतेषुसंधिः स्वराणांनादिषुपाठान्नाद्योसत्वइतिनिपातसंज्ञायांनिपातएकाजनाङितिप्रगृह्यत्वेप्रकृतिभावान्नस्वरसंधिरित्यन्ये॥३॥

सि॰ प्र॰ ॥ १ ॥ मु॰

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीमद्दुर्गादेवतायैनमः॥ श्रीसरस्वत्यैनमः॥ ॐ येनाक्षरसमाम्नायमधिगम्यमहेश्वरात्॥ कृत्स्नंव्याकरणं प्रोक्तंतस्मैपाणिनयेनमः॥ १॥ येनधौतागिरःपुंसांविमलैःशब्दवारिभिः॥ तमश्चाज्ञानजंभिन्नंतस्मैपाणिनयेनमः॥ २॥ मुनित्रयंनमस्कृत्यतदुक्तीःपरिभाव्यच॥ वैयाकरणसिद्धांतकौमुदीयंविरच्यते॥ ॥ १॥ ॥ अइउण्॥ ऋलृक्॥ एओङ्॥ ऐऔच्॥ हयवरट्॥ लण्॥ ञमङणनम्॥ झभञ्॥ घढधष्॥ जबगडदश्॥ खफछठथचटतव्॥ कपय्॥ शषसर्॥ हल्॥ ॥ इति माहेश्वराणिसूत्राण्यणादिसंज्ञार्थानि॥ एषामंत्याइतः॥ लण्सूत्रेअकारश्च॥ हकारादिष्वकारउच्चारणार्थः॥ हलंत्यं॥ हलि तिसूत्रेंत्यमित्स्यात्॥ ॥ आदिरंत्येनसहेता॥ अंत्येनेतासहितआदिर्मध्यगानांस्वस्यचसंज्ञास्यात्॥ इतिहलसंज्ञायां॥ हलंत्यं॥ उपदेशेंत्यंहलित्स्यात्॥ उपदेशआद्योच्चारणं॥ ॥ ततोअण्अच्इत्यादिसंज्ञा [illegible] सिद्धौ॥ ॥ उपदेशेऽजनुनासिकइत्॥ उपदेशेऽनुनासिकोऽजित्संज्ञःस्यात्॥ प्रतिज्ञानुनासिक्याःपाणिनीयाः॥ लण्सूत्रस्थावर्णेनसहोच्चार्यमाणोरेफोरलयोःसंज्ञा॥ प्रत्याहारेष्वितांनग्रहणं॥ अनुनासिकइत्यादिनिर्देशात्॥ नह्यत्रककारपरेअच्कार्यंदृश्यते॥ आदिरंत्येनैतत्सूत्रेणकृताःसंज्ञाःप्रत्याहारशब्देनव्यवह्रियंते॥ ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः॥ उश्चऊश्चऊ३श्चवः॥ वांकालइव

॥ १ ॥

हलंत्यमित्युत्तरंव [illegible] इत्यर्थः॥२॥

नतुलणसूत्रस्थाकार [illegible] ऊकारश्चेत्यर्थः॥

॥आद्योच्चारणविषयीभूतोयशब्दस्तस्यांत्यंहलित्यादिरित्यर्थः॥५॥

१ यद्यपिसूत्रकारकृतोऽनुनासिकपाठइदानींपरिभ्रष्टस्तथापिवृत्तिकारादिव्यवहारबलेनयथाकार्यंप्राकस्थितमितिसमुन्नीयतइतिभावः॥३॥

२ प्रत्याहारेऽनुबंधानांकथमज्ग्रहणेषुन॥ आचारादप्रधानत्वाल्लोपश्चबलवत्तरः॥२॥

सि· कौ·
१
चा

श्रीगणेशायनमः॥श्रीसरस्वत्यैनमः॥श्रीआर्यादुर्गाप्रसन्न॥श्रीगुरुभ्योनमः॥श्रीसप्तकोटेश्वरप्रसन्न॥श्री श्रांहती
चतुर्भिर्गुण्यैर्मर्हर्षिभिर्हृदि वै॥तोष्यमानोपगुणोविभुर्विजयतेतरां॥१॥पूर्वार्धेकथितास्त्वर्यपंचमाध्यायवर्तिनः
प्रत्ययाअथकथ्यंतेतृतीयाध्यायगोचराः॥२॥तत्रादौदशलकाराःप्रदर्श्यंते॥लट्लिट्लुट्लृट्लेट्लोट्लङ्लि
ङ्लुङ्लृङ्।एषुपंचमोलकारश्छंदोमात्रगोचरः।वर्तमानेलट्।वर्तमानक्रियावृत्तेर्धातोर्लट्स्यात्।अटावितौ।लः
कर्मणिचभावेचाकर्मकेभ्यः।लकाराःसकर्मकेभ्यःकर्मणिकर्तरिचस्युरकर्मकेभ्योभावेकर्तरिच।लस्य।अधिकारोयं।
तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमिड्वहिमहिङ्।एतेष्टादशलस्यआदेशाःस्युः।लःपरस्मैपदं।लादेशाः
परस्मैपदसंज्ञास्युः।तङानावात्मनेपदं।तङ्प्रत्याहारः॥शानच्कानचौचेतत्संज्ञाःस्युःपूर्वसंज्ञापवादः॥अनु
दात्तङितआत्मनेपदं॥अनुदात्तेतउपदेशे॥योङितःतदंताच्चधातोर्लस्यस्थानेआत्मनेपदंस्यात्॥स्वरितञितः
कर्त्रभिप्रायेक्रियाफले॥स्वरितेतोञितश्चधातोरात्मनेपदंस्यात्कर्तृगामिनिक्रियाफले॥शेषात्कर्तरिपरस्मैप
दं॥आत्मनेपदनिमित्तहीनाद्धातोःकर्तरि॥परस्मैपदंस्यात्।तिङस्त्रीणित्रीणिप्रथममध्यमोत्तमाः॥तिङउभयोःप

१
राम

त

दयोस्त्रयस्त्रिकाःक्रमादेतत्संज्ञास्युः।तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः।लब्धप्रथमादिसंज्ञानितिङस्त्रीणि
त्रीणिप्रत्येकमेकवचनादिसंज्ञानिस्युः।युष्मद्युपपदेसमानाधिकरणेस्थानिन्यपिमध्यमः।तिङ्वाच्यकारकवाचिनियुष्म
दिअप्रयुज्यमानेपिप्रयुज्यमानेचमध्यमःस्यात्॥प्रहासेचमन्योपपदेमन्यतेरुत्तमएकवच्च।मन्यधातुरुपपदंय
स्यधातोस्तस्मिन्प्रकृतिभूतेसतिमध्यमःस्यात्।परिहासेगम्यमानेमन्यतेरुत्तमःस्यात्सचैकार्थस्यवाचकःस्यात्
अस्मद्युत्तमः।तथाभूतेऽस्मद्युत्तमःस्यात्।शेषेप्रथमः।मध्यमोत्तमयोरविषयेप्रथमःस्यात्।भूसत्तायां।कर्तृविव
क्षायांभूतिइतिस्थिते।तिङ्शित्सार्वधातुकं।तिङःशितश्चधात्वधिकारोक्ताएतत्संज्ञास्युः।कर्तरिशप्।कर्त्रर्थेसार्वधा
तुकेपरेधातोःशप्स्यात्।शपावितौ।सार्वधातुकार्धधातुकयोः।अनयोःपरयोरिगंतांगस्यगुणःस्यात्।अवादेशः।भवति॥
भवतः॥झोन्तः॥प्रत्ययावयवस्यझस्यांतादेशःस्यात्॥अतोगुणे॥भवंति॥भवसि।भवथः।भवथ।अतोदीर्घोयञि॥
अतोंगस्यदीर्घःस्याद्यञादौसार्वधातुकेपरे॥भवामि।भवावः।भवामः।सभवति॥तौभवतः।तेभवंति॥त्वंभवसि।अ
हंभवामि॥एहिमन्येओदनंभोक्ष्यसेभुक्तःसोतिथिभिः।एतंएतवामन्येओदनंभोक्ष्येथेभोक्ष्यध्वेभोक्ष्येभोक्ष्यावहे

इत्यादि~~भ्यथे~~ इत्यादिरर्थः ॥ प्रहसद्युपपदे इत्याद्यनुवर्तते तेनेह न एतु भवान्मन्यते ओदनं भोक्ष्य इति ॥ प्रहासे किं
यथार्थकथने माभूत् ॥ एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्य इति भुक्तः सोऽतिथिभिः ॥ परोक्षे लिट् ॥ भूतानद्यतनपरो
क्षार्थवृत्तेर्धातोर्लिट् स्यात् ॥ लस्य तिबादयः ॥ लिट् च ॥ लिडादेशस्तिङार्धधातुकसंज्ञः स्यात् ॥ न तु सा
र्वधातुकसंज्ञः ॥ तेन शबादयो न ॥ परस्मैपदानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः ॥ लिटस्तिबादीनां नवानां
णलादयो नव स्युः ॥ भू अ इति स्थिते ॥ भुवो वुग्लुङ्लिटोः ॥ भुवो वुगागमः स्याल्लुङ्लिटोरचि ॥ नित्यत्वाद्वुक्
गुणवृद्धी बाधते ॥ एकाचो द्वे प्रथमस्य ॥ अजादेर्द्वितीयस्य ॥ इत्यधिकृत्य ॥ लिटि धातोरनभ्यासस्य ॥ लि
टि परेऽनभ्यासस्य धात्ववयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तः ॥ आदिभूतादचः परस्य तु द्वितीयस्य ॥ भूव भूव अ
इति स्थिते ॥ पूर्वोऽभ्यासः ॥ अत्र ये द्वे विहिते तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात् ॥ हलादिः शेषः ॥ अभ्यासस्यादि
र्हल् शिष्यतेऽन्ये हलो लुप्यन्ते ॥ इति वलोपः ॥ ह्रस्वः ॥ अभ्यासस्याचो ह्रस्वः स्यात् ॥ भवतेरः ॥ भवतेर
भ्यासोकारस्य अः स्याल्लिटि ॥ अभ्यासे चर्च ॥ अभ्यासे झलां चरः स्युर्जशश्च ॥ झशां जशः ॥ ख

८

२

यां तु चरः ॥ तत्रापि प्रकृतिजशां प्रकृतिजशः प्रकृतिचरां प्रकृतिचर इति विवेकः ॥ आन्तरतम्यात् ॥ असिद्धव
दत्राभात् ॥ इत ऊर्ध्वमा पादसमाप्तेराभीयं समानाश्रये तस्मिन्कर्तव्ये तदसिद्धं स्यात् ॥ इति वुको
सिद्धत्वाद्वृद्धिः प्राप्ता ॥ वुग्युटावुवङ्यणोः सिद्धौ वक्तव्यौ ॥ बभूव बभूवतुः बभूवुः ॥ आर्धधातुकस्येड्
वलादेः ॥ वलादेरार्धधातुकस्येडागमः स्यात् ॥ बभूविथ ॥ बभूवथुः ॥ बभूव ॥ बभूविव ॥ बभूविम ॥ अनद्यतने लु
ट् ॥ भविष्यत्यनद्यतने धातोर्लुट् स्यात् ॥ स्यतासी लृलुटोः ॥ लृ इति लृङ्लृटोर्ग्रहणं ॥ धावादः ॥ आर्धधातुकं
शेषः ॥ तिङ्शिद्भ्योऽन्यो धातोर्विहितः प्रत्यय एतत्संज्ञः स्यात् ॥ इट् ॥ लुटः प्रथमस्य डारौरसः ॥ डा रौ रस एते क्रमा
त् स्युः ॥ डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपः ॥ पुगन्तलघूपधस्य च ॥ पुगन्तस्य लघूपधस्य चाङ्गस्येको गुणः स्या
त्सार्वधातुकार्धधातुकयोः ॥ येन नाव्यवधानं तेन व्यवहितेऽपि वचनप्रामाण्यात् ॥ तेन भिनत्तीत्यादाव
नेके व्यवहितस्येको न गुणः ॥ भविता ॥ अत्रैको गुणे प्राप्ते ॥ दीधीवेवीटां ॥ दीधीवेव्योरिटश्च गुणवृद्धी
न स्तः ॥ भविता ॥ तासस्त्योर्लोपः ॥ तासेरस्तेश्च लोपः स्यात्सादौ प्रत्यये परे ॥ रि च ॥ रादौ प्राग्वत् ॥ भविता
रौ ॥ भवितारः ॥ भवितासि ॥ भवितास्थः ॥ भवितास्थ ॥ भवितास्मि ॥ भवितास्वः ॥ भवितास्मः ॥ ४ ॥ तडिस्मंथरं

प्रवृत्तत्वं परेण बाध्यते॥ इहोत्सर्गापवादयोरपि समबलत्वात्॥ भवतात्· लोटो लङ्वत्· लोटो लङ इव कार्यं स्या
त्· तेन तामादयः सलोपश्च· तथाहि· तस्थस्थमिपां तांतंतामः· ङितश्चतुर्णां तामादयः क्रमात्स्युः· ङि
तो लः तः सकारान्तस्य ङिदुत्तमस्य नित्यं सलोपः स्यात्· अन्तो यस्य स्यात् स लोपः· भवतां· भवन्तु· सेर्ह्यपि
च्च· लोटः सेर्हि स्यात् सोपिच्च· अतो हेः· अतः परस्य हेर्लुक् स्यात्· भव भवतात्· भवतं· भवत· मेर्निः·
लोटो मेर्निः स्यात्· आडुत्तमस्य पिच्च· लोडुत्तमस्याडागमः स्यात् स पिच्च· हिन्योरुत्वं न· इकारोच्चा
रण सामर्थ्यात्· भवानि· भवाव· भवाम· अनद्यतने लङ्· अनद्यतनभूतार्थवृत्तेर्धातोर्लङ्
स्यात्· लुङ्· लङ्· लृङ्क्ष्वडुदात्तः· एषु परेष्वङ्गस्याडागमः स्यात्· स चोदात्तः· इतश्च· ङितो
लस्य परस्मैपदमिकारान्तं यत्तस्य लोपः स्यात्· अभवत्· अभवतां· अभवन्· अभवः· अभ
वतं· अभवत· अभवं· अभवाव· अभवाम· विधिनिमंत्रणामंत्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु
लिङ्· एष्वर्थेषु द्योत्येषु वाच्येषु वा लिङ्· विधिः प्रेरणं· भृत्यादेर्निकृष्टस्य प्रवर्त्तनं निमंत्रणं·॥ २

नियोगकरणं· आवश्यके श्राद्धभोजनादौ दौहित्रादेः प्रवर्त्तनं॥ आमंत्रणं कामचारानुज्ञा॥ अधीष्टः सत्कारपू
र्वको व्यापारः॥ प्रवर्त्तनायां लिङ्॥ चतुर्णां पृथगुपादानं प्रपंचार्थं॥ यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च॥ लिङः पर
स्मैपदानां यासुडागमः स्यात्॥ स चोदात्तो ङिच्च॥ ङित्वोक्तेर्ज्ञायते क्वचिदनुबन्धकार्येष्वनल्विधाविति प्रति
षेध इति॥ आदेशस्य शानच· शित्वमपि हि लिंगं॥ सुट्तिथोः॥ लिङस्तकारथकारयोः सुट् स्यात्॥ सुटा यासुट्
न बाध्यते॥ लिङो यासुट् तकारस्य सुडिति विषयभेदात्॥ लिङः सलोपोऽनन्त्यस्य॥ सार्वधातुकंलिङोऽनं
त्यस्य सस्य लोपः स्यात्॥ इति सकारद्वयस्यापि निवृत्तिः॥ सुटः॥ श्रवणं तु आशीर्लिङि· स्फुटतरं तु तत्रात्मने
पदे॥ अतो येयः॥ अतः परस्य सार्वधातुकावयवस्य या इत्यस्य इय् स्यात्॥ गुणः॥ यलोपः॥ भवेत्॥ सार्वधातुके किं
चिकीर्ष्यात्॥ मध्येपवादन्यायेन हि आतो लोप एव बाध्येत॥ भवेतां· दीर्घादौ तु परत्वाद्दीर्घः स्यात्॥ भवेतां॥ झेर्जुस्·
लिङो झेर्जुस् स्यात्॥ जरत्॥ उस्यपदान्तात्॥ अपदान्तादवर्णादुसि परे पररूपमेकादेशः स्यात्॥ इति प्रा
प्ते। परत्वान्नित्यत्वाच्चातो लोप इति प्राञ्चः। यद्यप्यन्तरंगत्वात्पररूपं न्याय्यं तथापि प्रासङ्गिकत्वात्स्य इस्य प्र
तिव्याख्यानं एवं च सलोपस्यापवादोऽयं॥ अतो येय इत्यत्र तु संधिरार्षः॥ भवेयुः॥ भवेः॥ भवेतं॥ भवेत·

सि॰कौ॰ ४

लृट् शेषे च॥ भविष्यदर्थाद्धातोर्लृट् स्यात्॥ क्रियार्थायां क्रियायां सत्यां सत्यां च स्युः॥ स्य॥ भविष्यति। भविष्यतः। भविष्यंति॥ भविष्यसि। भविष्यथः। भविष्यथ॥ भविष्यामि॥ भविष्यावः। भविष्यामः॥ लोट् च। विध्यादिष्वर्थेषु लोट् स्यात्॥ आशिषि लिङ्लोटौ॥ एरुः॥ लोट इकारस्य उः स्यात्॥ भवतु॥ तुह्योस्तातङ्ङाशिष्यन्यतरस्यां॥ आशिषि तुह्योस्तातङ् स्यात्॥ अनेकाल्त्वात् सर्वादेशः॥ यद्यपि ङिच्चेत्यपवादस्तथाप्यनन्यार्थङित्त्वेष्वनङादिषु चरितार्थ इति गुणवृद्धिप्रतिषेधसंप्रसारणाद्यर्थतया संभवत्॥ प्रयोजनङकारेतान बोध॥

कौमुदी ४

सिद्धा कौमु

क्ङिदितिकं स्यात्

भवेयं॥ भवेव॥ भवेम॥ आशीर्लिङ्। लिङाशिषि। आशिषि लिङ्। तिङ् आर्धधातुकसंज्ञः स्यात्॥ किदाशिषि। आशिषि लिङ् कित् स्यात्। स्कोरिति सलोपः। क्ङिति च। गित्किन्ङिन्निमित्ते इग्लक्षणे गुणवृद्धी न स्तः॥ भूयात्। भूयास्तां। भूयासुः। भूयाः। भूयास्तं। भूयास्त। भूयासं। भूयास्व। भूयास्म। लुङ्। भूतेऽर्थे धातोर्लुङ् स्यात्॥ माङि लुङ्॥ सर्वलकारापवादः॥ स्मोत्तरे लङ् च॥ स्मोत्तरे माङि लङ् स्यात् लुङ् च॥ च्लि लुङि॥ शबाद्यपवादः॥ च्लेः सिच्॥ इतावितौ॥ गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु॥ एभ्यः सिचो लुक् स्यात्॥ गापाविहेणादेशपिबती गृह्येते॥ भूसुवोस्तिङि॥ भूसुवोः सार्वधातुके तिङि परे गुणो न स्यात्॥ अस्ति सिचोऽपृक्ते। सिच् अस् चेति समाहारद्वंद्वः॥ सिच् शब्दस्य सौत्रं भत्वं॥ अस्तीत्यव्ययेन कर्मधारयः॥ ततः पंचम्याः सौत्रो लुक्॥ विद्यमानात्सिचोऽस्तेश्च परस्यापृक्तस्य हल ईडागमः स्यात्॥ इतीण्नेह सिचो लुप्तत्वात्॥ अभूत्। हलः किं। लेधिषि। अभूतां॥ सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च॥ सिचोऽभ्यस्ताद्विदेश्च परस्य ङित्संबंधिनो झेर्जुस् स्यात्॥ इति प्राप्ते॥ आतः॥ सिजलु

अनुगन्तुमुपसर्गसंज्ञत्वके नैव धातोराक्षेपे सिद्धे धातोरिति व्यर्थमिति चेन्नैवं। प्राकर्तुं ऐ... इत्यत्र सनः प्राक् प्रयोगो मा भूत्।। २ अनित्योऽयमिति सिद्धे आगमशास्त्रमनित्यं तेन तापयितुमिदं तेन सागरं तर्तुं कामस्येति सिद्धं। ...ग्रहणं स्पष्टार्थं। प्रकृते ... वातानित्रव फानि मीमांसानित्यत्र उपसर्गग्रहणादर्थवद्ग्रहणपरिभाषया न भविष्यति।।

सि॰ कौ॰ ७

किदादन्तादेव सेर्जुस्स्यात्।। अभूवन्।। अभूः।। अभूतं।। अभूत। अभूवं। अभूव। अभूम। न माङ्योगे।। अडाटौ न स्तः।। मा भवान् भूत् मा स्म भवत् भूत्।। लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ।। हेतुहेतुमद्भावादि लिङ्निमित्तं तत्र भविष्यत्यर्थे लृङ् स्यात् क्रियाया अनिष्पत्तौ गम्यमानायां।। अभविष्यत्। अभविष्यतां।। अभविष्यन्। अभविष्यः।। अभविष्यतं।। अभविष्यत।। अभविष्यं।। अभविष्याव।। अभविष्याम।। नेशगधीतोः।। गत्युपसर्गसंज्ञा धातोः प्रागेव प्रयोक्तव्याः।। आनि लोट्।। उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य लोडादेशस्यानीत्यस्य नस्य णः स्यात्।। प्रभवाणि।। दुरः षत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः।। दुःस्थितिः। दुर्भवानि।। अन्तःशब्दस्याङ्किविधिणत्वेषूपसर्गत्वं वाच्यं।। अन्तर्भवाणि।। शेषे विभाषाऽकखादावषान्त उपदेशे।। उपदेशे कादिः खादिः षान्तश्च यो न भवति तस्मिन्धातौ परे उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्णत्वं वा स्यात्।। प्रनिभवति। प्रणिभवति।। इहोपसर्गाणामसमस्तत्वे विसंहिता नित्या।। तदुक्तं।। संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः।। नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते इति।। सत्ताद्यर्थनिर्देशश्चोपलक्षणं।। पागात्स्वर्गो भवतीत्यादावुत्पद्यत इत्याद्यर्थात्।। उपसर्गास्त्वर्थविशेषस्य द्योतकाः।। प्रभवति।। पराभवति।। संभवति।। अनुभवति।। उद्भवति।। परिभवतीत्यत्र विलक्षणार्थावगतेः।। उक्तं च।। उपसर्गेण धात्वर्थो बला

१ शेषग्रहणं स्पष्टार्थं तदादौ परतो यदादं प्रवर्तते तर्हि पूर्वं सूत्रं व्यर्थं स्यादिति भावः
३ एकपदे अखण्डपदे अखण्डत्वे च पक्षान्ताभाववदुत्तरखण्डत्वं। तेन राज्ञीयमनति इत्यादौ न षः। अत एव समासग्रहणं।।

७ रामः

टितस्तअटेरेत्वमिति न कुं युक्तं १

दन्त्यमध्यो नीपते।। प्रहारासहारसंहारविहारपरिहारवत् इति।। एध वृद्धौ।। कथं ताः षट्त्रिंशदनुदात्तेतः।। टित आत्मनेपदानां टेरे।। टितो लस्यात्मनेपदानां टेरेत्वं स्यात्। एधते।। सार्वधातुकमपित्।। अपित्सार्वधातुकं ङिद्वत्स्यात्।। आतो ङितः।। अतः परस्य ङितामाकारस्य इय् स्यात्।। एधेते।। एधन्ते।। थासः से।। टितो लस्य थासः से स्यात्। एधसे। एधेथे। एधध्वे। अतो गुणे। एधे। एधावहे। एधामहे। इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः।। इजादिर्यो धातुर्गुरुमानृच्छत्यन्यस्तत आम् स्याल्लिटि।। आमो मकारस्येत्त्वं। आस्कासोराम्विधानाज्ज्ञापकात्। आमः।। आमः परस्य लुक् स्यात्। कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि।। ... आमप्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्येति सूत्रे कृञ्ग्रहणसामर्थ्यादनुप्रयोगोऽन्यस्यापीति ज्ञायते।। तेन कृभ्वस्तियोगे इत्यतः कृभ्वोर्द्वितीयेति ककारेण प्रत्याहाराश्रयणात् कृभ्वस्तीनां लाभः।। तेषां क्रियासामान्यवाचित्वादाम्प्रकृतीनां विशेषवाचित्वाद्दर्थयोरभेदान्वयः।। संपदस्तु प्रत्याहारेऽन्तर्भूतत्वेऽनन्वितार्थत्वान्न प्रयुज्यते।। क्रिञस्तु क्रियाफले परगामिनि परस्मैपदे प्राप्ते।। आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य।। आम्प्रत्ययो यस्मात्तद्वदनुप्रयुज्यमानात्कृञोऽप्यात्मनेपदं स्यात्।। इह पूर्ववदित्यनुवर्त्य वाक्यभेदेन संबध्यते।। पूर्ववदेवात्मनेपदं न तु तद्विपरीतमिति।।

तेन कर्त्री गोपिका तेरिदांचकार । रस्यादौ न तद् ॥ लिटि स्यतस्य योरोः शिरे च ॥ हलि डादेशायोस्तस्य यो रेफे शिरे च लोस्तः
एकारोच्चारणं ॥ लोपकृतद् आदेशा नारेरेत्यनेति ॥ तेन डारोरसान ॥ कृ एरति स्थिते ॥ असंयोगाल्लि
ट्कित् ॥ असंयोगात्परोऽपि लिट् कित् स्यात् क्ङिति चेति निषेधात् सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति
गुणो न ॥ द्विर्वचनेऽचि ॥ द्वित्वनिमित्ते अचि परे अच आदेशो न स्यात् ॥ द्वित्वे कर्तव्ये ॥ उ
क्र४ रत् ॥ अभ्यासवर्णेऽकृत्स्यात् ॥ प्रत्यये परे ॥ रपत्व ॥ हलादिः शेषः ॥ प्रत्ययपक्षि ॥ चक्रश्च ॥ कुहोश्चुः ॥ अभ्यासकवर्ग
हकारयोश्चवर्गादेशः स्यात् ॥ एधाञ्चक्रे । एधाञ्चक्राते । एधाञ्चक्रिरे ॥ एकाच उपदेशेऽनुदात्तात् ॥ उपदेशे यो
धातुरेकाच् अनुदात्तश्च ततः परस्य वलादेरार्धधातुकस्येण्न स्यात् ॥ उपदेशे ऽद्वसुभयथा निर्दिश्य ॥ एकाचः
क्रियद्वु तिङ् तन ॥ व्यावर्त्तिपथा स्यात् ॥ स्मरन्ति हि क्षिपा शपानुबन्धेन निर्दिश्यग्रहणेन च ॥ पञ्चेञ्झ्ह
णं चेव पञ्चेतानि नद्धुः क्षि ॥ एतच्चेडेवैकाजग्रहणेन ज्ञाप्यते ॥ अचइस्सवैकत्वविवक्षया सद्भूतो ग्रहणेन च सि
स्ते

द्धे एकग्रहणसामर्थ्यादनेकाचूक्तोपदेशो व्यावर्त्यते ॥ तेन वधेर्ह्न्युपदेशे एकाचोऽपि न निषेधः ॥ थः ॥ आदेशोप
देशो अनेकाच्त्वात् ॥ अनुदात्तश्चानुपदमेव संग्रहीष्यते ॥ एधाञ्चकृषे ॥ एधाञ्चक्राथे ॥ इणः षीध्वंलुङ्लिटां धो
ऽङ्गात् ॥ इणन्तादङ्गात्परेषां षीध्वंलुङ्लिटां धस्य मूर्धन्यः स्यात् ॥ एधाञ्चकृढ्वे ॥ एधाञ्चक्रे ॥ एधाञ्चकृवहे ॥ एधा
चकृमहे ॥ एधाम्बभूव ॥ अनुप्रयोगे सामर्थ्यादस्तिर्भूर्भावे न ॥ अन्यथा हि कृञ् चानुप्रयुज्यत इति स्पष्टमिति ब्रू
यात् ॥ अत आदेः ॥ अभ्यासस्यादेरतो दीर्घः स्यात् पररूपापवादः ॥ एधामास ॥ एधामासतुरित्यादि ॥
एधिता ॥ एधितारौ एधितारः ॥ एधितासे ॥ एधितासाथे ॥ धि च ॥ धादौ प्रत्यये परे सस्य लोपः स्यात् ॥ ए
धिताध्वे ॥ ह एति ॥ तासस्त्योः सस्य हः स्यादेति परे ॥ एधिताहे ॥ एधितास्वहे ॥ एधितास्महे ॥ एधिष्यते ॥
एधिष्येते ॥ एधिष्यन्ते ॥ आमेतः ॥ लोट एकारस्य आम् स्यात् ॥ एधताम् ॥ एधेताम् ॥ एधन्ताम् ॥ सवाभ्यां
वामौ ॥ सवाभ्यां परस्य ॥ लोडेतः क्रमाद्व अम् एतौ स्तः ॥ एधस्व ॥ एधेथाम् ॥ एधध्वम् ॥ एतऐ ॥ लोडुत्तमस्य
एत ऐ स्यात् ॥ आमोऽपवादः ॥ आटश्च ॥ ऐधत ॥ ऐधेताम् ॥ ऐधन्त ॥ ऐधथाः ॥ ऐधेथाम् ॥ ऐधध्वम् ॥ ऐधे ॥ ऐधावहि ॥

एधे ॥ एधावहै ॥ एधामहै ॥ आडजादीनाम् ॥ अजादीनाम् आट् स्यात् लङ्लृङ्लुङ्क्षु परेषु ॥

सि·कौ· ८

एधामहि॥ लिङः सीयुट्॥ सलोपः॥ एधेत॥ एधेयातां॥ झस्य रन्॥ लिङो झस्य रन् स्यात्॥ एधेथाः॥ एधेयाथां॥
एधेध्वं॥ इटोत्॥ लिङादेशस्य इटोत् स्यात्॥ एधेय॥ एधेवहि॥ एधेमहि॥ आशीर्लिङ्॥ आर्द्धधातुकत्वात्॥ लिङः सलो
सीयुट्सुटोः प्रत्ययावयवत्वात् षत्वं॥ एधिषीष्ट॥ एधिषीयास्तां॥ एधिषीरन्॥ एधिषीष्ठाः॥ एधिषीयास्थां॥ र
एधिषीध्वं॥ एधिषीय॥ एधिषीवहि॥ एधिषीमहि॥ ऐधिष्ट॥ ऐधिषातां॥ आत्मनेपदेष्वनतः॥ अनकारा
त्परस्यात्मनेपदेषु झस्य अत इत्यादेशः स्यात्॥ ऐधिषत॥ ऐधिष्ठाः॥ ऐधिषाथां॥ इणः षीध्वंलुङ्लिटां
धोऽङ्गात्॥ ऐधिढ्वं॥ इड्भिन्ने एवं इणि ग्रहणमस्य तदिति मत्तो तु ऐधिध्वं॥ ढधधावेत्यसमस्य च द्वित्वविकल्पाच्च॥ कृ
षोडश रूपाणि॥ ऐधिषि॥ ऐधिष्वहि॥ ऐधिष्महि॥ ऐधिष्यत॥ ऐधिष्येतां॥ ऐधिष्यंत॥ ऐधिष्यथाः॥
ऐधिष्येथां॥ ऐधिष्यध्वं॥ ऐधिष्ये॥ ऐधिष्यावहि॥ ऐधिष्यामहि॥ ऊदात्तत्वाच्चाव्लादेरिट्॥ प्रसङ्गाद्गा
द्युताताः॥ संक्षेप्य गृह्यंते॥ ऊदृदंतौ यौति रुक्ष्णु शीङ् स्नु नु क्षु श्वि डीङ् श्रिभिः॥ वृङ्वृञ्भ्यां च विनैकाचो ६
अजंतेषु निहताः स्मृताः॥ १ शक्लृ पच् मुचि रिच् वच् विच् सिच् प्रच्छि त्यज् निजिर् भजः॥ भंज भुज भ्रस्ज म राम

कृ

सि·कौ·

ने॥१३॥ स्यंदते॥ पस्पंदे॥ क्लूदि परिदेवने॥१४॥ शोक इत्यर्थः॥ सकर्मकः॥ क्लिंदते चैत्रं॥
९ चिक्लिंदे॥ मुद हर्षे॥१५॥ मोदते॥ दद दाने॥ ददते॥ न शसददवादिगुणानाम्॥ शसेर्ददे
र्वकारादीनां गुणशब्देन भावितस्य च यो धात्वकारस्तस्य एत्वाभ्यासलोपौ न॥ दददे॥ द
ददाते॥१७॥ दददिरे॥ ष्वद स्वर्द आस्वादने॥१८॥ अयमनुभवे सकर्मकः॥ रुचाव
कर्मकः॥ धात्वादेः षः सः॥ धातोरादेः षस्य सः स्यात्॥ सासदापोरिति षत्वनिषेधः॥ अनुस्व
षस्वसंदे॥ स्वर्दते॥ सस्वर्दे॥ उर्द माने क्रीडायां च॥१९॥ उपधायां च॥ धातोरुपधाभूतयो
रेफवकारयोर्हल्परयोः परत इको दीर्घः स्यात्॥ ऊर्दते॥ ऊर्दांचक्रे॥ कुर्द॥११॥ खुर्द॥१२॥ गुर्द॥१३॥ गुद क्री
डायामेव॥ कूर्दते॥ चुकूर्दे॥ खूर्दते॥ चुखूर्दे॥ गूर्दते॥ जुगूर्दे॥ गोदते॥ जुगुदे॥ षूद क्षरणे॥१५॥ सूदते॥ सुषूदे॥ सेकृ ९
सृपसृस्तृस्त्यासेकृसृ अजंतदंत्यसादयः॥ एकाचः षोपदेशाः॥ ष्मिङ् स्विद स्वद स्वञ्ज स्वपश्च स्मिङः॥ दंत्याः
केवल ऊदसौ न तु दंतोष्ठजोऽपि॥ ष्ठिवुष्वष्कादीनां पृथग्ग्रहणात्॥ ह्राद अव्यक्ते शब्दे॥१६॥ ह्रादते॥ जह्रादे॥

क्षिप जप चि रुज रञ्जु विजर स्वञ्जि सञ्ज सङ्ग ॥ २ ॥ अदक्षुद्र स्विद् छिद् तुदि नुदः पद्य भिद् विद्यति र्विनद् ॥ शद् सदी स्वि
द्यतिः स्कन्दि हदी क्रुध् क्षुधि बुध्यति ॥ ३ ॥ बन्धि युधि रुधी राधि व्यध् शुधः साधि सिध्यति ॥ मन्य हन्नाप् क्षिपु
छुपि तप् तिप स्तृप्यति दृप्यती ॥ ४ ॥ लिप् लुप् वप् स्वप् सृपि यभ रभ लभ गम् नम् यमो रमिः ॥ कुशिर् दंशि दिशी दृश
मृश रिश रुश लिश विश स्पृशः कृषि ॥ ५ ॥ त्विष् तुष् द्विष् दुष् पुष्य पिष् विष् शिष् शुष् श्लिष्यतयो घसिः ॥ वसतिर्द
हदिहि दुहो नह् मिह रुह लिह वहि स्तथा ॥ ६ ॥ अनुदात्ता हलन्तेषु धातवो द्व्यधिकं शतं ॥ तुदादौ मता भेदेन सिद्धि
तोप्यो च चुरादि हिंसा ॥ ७ ॥ तपस्तृपी तौ वार दिवादिस्यना निर्देश्य आदृतः ॥ किं ग्लवि व्यप योर्सि द्धा बध्यो
मन्य पुष्य श्लिषः श्यना ॥ ८ ॥ वसिः शपा लुकापौ ति निर्दिष्टो न्य निवर्तये ॥ निजि विजि
१ इति शाकुं सानु बन्धा अमी तथा ॥ ९ ॥ बिंदलि श्वान्तदेो गर्दरिश्कौ पिदद्यते ॥ व्या

माघे

हपे

सि॰ को श्रीगणेशाय नमः श्रीसरस्वत्यै नमः अथा आत्मनेपदप्रक्रिया ॥ अनुदात्तङित आत्मनेपदम् ॥ १७ ॥ तङानावात्मनेपदम् ॥
८ अदिपदित तुदधूघ्रूकू पुषी शिषि ॥ भाष्यानुसा न बेहो का व्या प्रभृत्यादि संमतेः ॥ १३ ॥
स्पर्ध संघर्षे ॥ ३ ॥ संघर्षः पराभिभवेच्छा ॥ धात्वर्थेनोपसंग्रहादकर्मकः ॥ स्पर्धते ॥
शर्पूर्वाः खयः ॥ अभ्यासस्य शर्पूर्वाः खयः शिष्यन्ते ऽन्यादिः शेष इत्यस्यापवादः ॥
पस्पर्धे ॥ स्पर्धिता ॥ स्पर्धिष्यते ॥ स्पर्धतां ॥ अस्पर्धत ॥ स्पर्धेत ॥ स्पर्धिषीष्ट ॥ अ
स्पर्धिष्ट अस्पर्धिष्यत ॥ गाधृ प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थे च ॥ ४ ॥ गाधते ॥ जगाधे ॥ बाधृ
लोडने ॥ लोडनं प्रतिघातः ॥ बाधते ॥ नाधृ नाथृ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु ॥ आशिषि
नाथ इति वाच्यं ॥ अस्याशिष्येवात्मनेपदं स्यात् ॥ नाथते ॥ अन्यत्र नाथति ॥ नाध
ते ॥ दध धारणे ॥ ८ ॥ दधते ॥ अनेकहल्मध्ये स्थाकारस्य । नादशादेर्लिटि ॥ लि ८

ण्नि भि तादेशादि किं न भवति पदं गंतद वयवस्या संयुक्त हल् मध्य स्याकारस्य एकारः
स्याद भ्यास लोपश्च किति लिटि ॥ थलि च सेटि ॥ प्रागुक्तं स्यात् ॥ आदेशश्चेह वैरू
प्य संपादक एवा श्रीयते ॥ शसिदद्योः प्रतिषेध वचनात् तु ज्ञापकात् ॥ तेन प्यौति आश्च
र्यं तेषु सत्स्व पि एत्वा भ्यास लोपौ स्त एव ॥ देध्वे ॥ दध्याते ॥ दधिरे ॥ अतः किं ॥ दिदिवतुः ॥
तपरः किं ॥ ररासे ॥ एक स्यादि किं ॥ ततसरतुः ॥ अनादेशादेः किं ॥ चकुणतुः ॥ लिड्ादेश विशे
षणादिह स्यादेव ॥ नेमिथ ॥ सेहे ॥ स्कुदि आप्रवणे ॥ आप्रवणं मुत्प्लवन मुद्धरणं च ॥
इदितो नुम् धातोः ॥ स्कुंदते ॥ चुस्कुंदे ॥ श्विदि श्वैत्ये ॥ १० ॥ अकर्मकः श्विंदते ॥ शिश्विं
दे ॥ वदि अभिवादन स्तुत्योः ॥ वंदते ॥ ववंदे ॥ भदि कल्याणे सुखे च ॥ ११ ॥ भंदते ॥
बभंदे ॥ मदि स्तुति मोद मद स्वप्न कांति गतिषु ॥ १२ ॥ मंदते ॥ ममंदे ॥ स्पदि किंचिच्चलने दि

ह्लादि सुखे च ॥ १० ॥ ह्लादः अव्यक्ते शब्दे ॥ ह्लादते ॥ स्वाद आस्वादने ॥ १४ ॥ स्वादते ॥ पर्द कुत्सिते शब्दे ॥ १९ गुद ॥ वर्द
स्पर्धः पर्दते ॥ यती प्रयत्ने ॥ ३० यथा तते ॥ पुतर् २ जुतर् ३१ भासने ॥ पुयुते ॥ जोतते ॥ जुजुते ॥ विथृ ३३ वेथृ ३४ या
चने ॥ वेथते ॥ विविथे ॥ विवेथे ॥ श्रथि शैथिल्ये ॥ ३५ श्रंथते ॥ ग्रथि कौटिल्ये ॥ ३६ ग्रंथते ॥ कत्थ श्लाघायां ॥ ३७
कत्थते एधादयो नुदात्ते तो गताः ॥ अथाष्टत्रिंशत्तवर्गीया तास्तः ॥ परस्मै पदिनः ॥ अत सातत्यगमने ॥ ३८
अतति ॥ अत आदेः ॥ आत ॥ आततुः ॥ आतुः ॥ लुङि ॥ आति स्यदीदिति स्तिते ॥ इट ईटि ॥ ईटः परस्य
सस्य लोपः स्यादिटि परे ॥ सिजो लोप एकादेशो सिद्धो वक्तव्यः ॥ आतीत ॥ आतिष्टां ॥ आतिषुः ॥ वद
व्रज हलंतस्याचः ॥ वदव्रज हलंतस्य चाङ्गस्याचः स्थाने वृद्धिः स्यात् ॥ सिचि परस्मै पदेषु ॥ इति प्राप्ते ॥
नेटि ॥ इडेटो सिचि प्रागुक्तं न स्यात् ॥ मा भवान् अतीत् ॥ आतिष्टां ॥ आतिषुः ॥ चिती संज्ञाने ॥ ३८ चे
तति ॥ चिचेत ॥ अचेतीत ॥ अचेतिष्टां ॥ अचेतिषुः ॥ च्युतिर् आसेचने ॥ सिद्दुर् नमा ड्रीकरणे ॥ ओ
ङी षद थे भि प्यासौ च ॥ इरइत् संज्ञा वाच्यो ॥ चोतति ॥ चुच्योत ॥ इतो वा ॥ इरितो धातोश्च्लेरङ् वा स्यात्

परस्मैपदे परे॥ अच्युतत्॥ अच्योतीत्॥४॥ श्चुतिर् क्षरणे॥ श्चोतति॥ चुश्चोत॥ अश्च्युतत्॥ अ
श्चोतीत्॥ पकारादिरिति षोपदेशः॥ श्चोतति॥ मन्थ विलोडने॥ मासुः किदाशीषीति किञ्चादनिदित
मिति नलोपः मथ्यात्॥ कुथि पुथि लुथि मथि हिंसासंक्लेशनयोः॥ इदित्वान्न लोपो न॥ कु
न्थ्यात्॥ मन्थ्यात्॥ षिध गत्यां॥ सेधति॥ सिषेध॥ सेधिता॥ असेधीत्॥ सामन्ताद्धो रिति षत्वे
निषेधे प्राप्ते॥ उपसर्गात्सुनोति सुवति स्यति स्तौति स्तोभति स्था सेनय सेध सिच सञ्ज स्वञ्जां॥
उपसर्गस्थान्निमित्तादेषां सस्य षः स्यात्॥ सदिरप्रतेः॥ प्रतिभिन्नादुपसर्गात्सदेः सस्य षः स्यात्॥ स्तन्भेः॥ स्तन्भेः
सौत्रस्य सस्य षः स्यात्॥ योगविभाग उत्तरार्थः॥ क्रिंचे अप्रतेरिति नानुवर्तते॥ बाहुप्रणिहन्तेर्भविर्दष्य मन्युः भ
गाद्यालंबनाविदूर्ययोः॥ अवाच्चालंबनाविदूर्ययोः सुर्लस्यात्॥ वेश्च स्वनो भोजने॥ व्यवाभ्यां स्वनतेः षः स्या
त् भोजने॥ परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जां॥ परिनिविभ्यः परेषामेषां सस्य षः स्यात्॥ निषे
धति॥ प्राक्सितादड्व्यवायेपि॥ सेवसितेत्यत्र सितशब्दात्प्राक् ये सुनोत्यादयः तेषां अड्व्यवधानेपि षत्वं स्यात्

त्॥ न्यषेधत्॥ न्यषेधीत्॥ न्यषेधिष्यत्॥ स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य॥ प्राक्सितात्स्थादिष्वभ्यासेन
व्यवायेपि षत्वं स्यात्॥ एषामेव चाभ्यासस्य न तु सुनोत्यादीनां॥ निषिषेध॥ निषिषिधतुः॥ सेधतेर्गतौ॥
गत्यर्थस्य सेधतेः षत्वं न स्यात्॥ गां गाविसेधति॥ ४८ षिधु शास्त्रे माङ्गल्ये च॥ शास्त्रं शासनं॥ च
रितिस्तुतिस्तूपतिधूञ्‌ऽदितो वा॥ स्वरत्यादेरूदितश्च परस्येटः... आदेराधेधा... केस्येड्वास्योर
इवस्तपोर्धोधः॥ झषपरयोस्तथयोर्धः स्यान्न तु दधातेः॥ अभ्यं॥ सिषेध॥ सिषेधिथ॥ सेद्धा॥ सेधि
ता॥ सेत्स्यति॥ सेधिष्यति॥ असैत्सीत्॥ झलो झलि॥ झलः परस्य सस्य लोपः स्यात् झलि॥ असैद्धां॥ अ
सैत्सुः॥ असैत्सीः॥ असैद्धं॥ असैद्ध॥ असैत्सं॥ असैत्स्व॥ असैत्स्म॥ पक्षे असेधीत्॥ असेधिष्टां
इत्यादि॥ ८६ खाद्दृ भक्षणे॥ अकार इत्संज्ञकः खादति॥ चखाद॥ ५ खद स्थैर्ये हिंसायां च॥ चान्द्
भक्षणे स्थैर्ये अकर्मकः खदति॥ अत उपधायाः॥ उपधाया अतो वृद्धिः स्यात् ञिति णिति च प्रत्यये परे॥
चखाद॥ णलुत्तमो वा॥ उत्तमो णल्वा णिद्वा॥ चखाद चखद॥ अतो हलादेर्लघोः॥ हलादेर्लघोर

अ॰ इति परस्मैपदार्थ॰ २ हलः परस्याङ्गस्य वा कारस्य ... नासिद्धं आदिग्रह
णे स्पष्टार्थं॰ २

कारस्य इडोदे परस्मैपदे परेसिचि वृद्धिर्वा स्यात्. अखादीत् । अखदीत् ॥ ५० बद स्थैर्ये ॥ पवर्गीयादिः ॥ गद व्यक्तायां वाचि । गदति । जगाद ॥ ५१ रद विलेखने ॥ णद अव्यक्ते शब्दे ॥ बदति । बबाद । बेदतुः । बेदिथ । बबाद । बबद । अबादीत् । अबदीत् ॥ उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्णः ॥ समासे । निगदति । प्रणिगदति ॥

घुमास्थागापाजहातिसां हलि ॥ ५३ पाद अर्द ॥ नकारादिर्धातुर्णोपदेशः ॥ उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य ॥ उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य णोपदेशस्य धातोर्नस्य णः स्यात् ॥ प्रणिनदति । प्रणिनदति ॥ ५४ अर्द अभिनये ॥ दिगतौ याचने च ॥ अर्द आदेः ॥ तस्मान्नुड्‌ द्विहलः ॥ द्विहल्‌ यो धातोर्दीर्घीभूतादकारात्परस्य नुट् स्यात् ॥ प्रनर्दति । गर्दति । जगर्द ॥ ५६ तर्द हिंसायाम् ॥ तर्दति ॥ ५७ कर्द कुत्सिते शब्दे ॥ कर्दति ॥ ५९ खर्द दन्दशूके ॥ दंशाहिंसादि

आनर्द । आनर्दीत् । ५५ ॥ नर्द गर्द शब्दे णोपदेशा इमे ॥

११

कूपापादंदशूकक्रियायामित्यर्थः ॥ खर्दति । चखर्द ॥ अति अदि बंधने । अंतति । आनंत । अंदति । आनंद ॥ ६२ इदि परमैश्वर्ये ॥ इंदति ॥ इदांचकार ॥ ६३ बिदि अवयवे ॥ पवर्गतृतीयादिः ॥ बिंदति ॥ अवयवं करोतीत्यर्थः ॥ भिदि इति पाठांतरं ॥ ६४ ॥ गडि वदनैकदेशे ॥ गंडति ॥ अंत्यादयः ॥ पंचैते नतिरूपं त्रिषयाइति काश्यपः ॥ अन्ये तु तिउ नपीच्छंति ॥ निदि कुत्सायां ॥ निंदति ॥ प्रणिंदति ॥ ६७ ॥ दुनदि समृद्धौ ॥ आदिर्ञि टु डु वः ॥ उपदेशे धातोराद्या एते इतः स्युः ॥ निंदति ॥ इदित्वान्न लोपो न ॥ नंद्यात् ॥ ६८ ॥ चदि आह्लादे दीप्तौ च ॥ चंदति ॥ ६९ ॥ त्रदि चेष्टायां ॥ तत्रंद ॥ ७० ॥ कदि क्रदि क्लदि आह्वाने रोदने च ॥ चकंद ॥ ७१ ॥ चक्रंद ॥ चक्लंद ॥ ७२ ॥ क्लिदि परिदेवने ॥ चिक्लिंद ॥ ७४ ॥ शुंध शुद्धौ ॥ शुशुंध । नलोपः ॥ शुध्यात् ॥ ७५ ॥ अथ कवर्गीयांता अनुदात्तेतो द्विचत्वारिंशत् ॥ शीकृ सेचने ॥ तालव्यादिः ॥ दंत्यादिरयं केऽपि ॥ शीकते । शिशीके ॥ ७६ ॥ लोकृ दर्शने ॥ लोकते ॥ लुलोके ॥ ७७ ॥ श्लोकृ संघाते ॥ संघातो ग्रंथः स चेह ग्रथ्यमानस्य व्यापारो ग्रंथितुर्वा ॥ आद्ये अकर्मकः ॥ द्वितीये सकर्मकः ॥ श्लोकते ॥ द्रेकृ ध्रेकृ शब्दोत्साहयोः ॥ उत्साहो

८

चक्रि रोदेकृ मञ्च ॥ दिद्रेके ॥ दिस्रेके ॥ ८० ॥ रक्तुं काथां ॥ रेकते ॥ ८१ ॥ सेकृ स्रेकृ स्रकि श्रकि श्लकि गतौ ॥ त्रयो
दंतोष्ट्यः ॥ द्वौ तालव्यादी ॥ अषोपदेशात् षः ॥ सिसेके ॥ ८६ राकिर्लाकि काथा ॥ रांकते ॥ शशंके ॥ ८८ अकि लक्ष
णे ॥ अंकते ॥ आनंके ॥ ८८ वकि कौटिल्ये ॥ वंकते ॥ ८९ मकि मंडने ॥ मंकते ॥ ९० कक लौल्ये ॥ लौल्यं गर्वश्चापल्य
च ॥ ककते ॥ सचकके ॥ ९१ कुक वृक आदाने ॥ कोकते ॥ चुकुके ॥ वर्कते ॥ ववृके ॥ ऋदुपदेभ्यो लिटः कित्वं गुणा
त्पूर्वं विप्रतिषेधेन ॥ चक चकते ॥ सोप्रतीघाते च ॥ चकते ॥ चेके ॥ ९४ ककि वकि श्वकि त्रकि ढौकृ त्रौकृ ष्वष्क वस्क
मस्क टिकृ टीकृ तिकृ तीकृ रघि लघि गत्यर्थाः ॥ कंकते ॥ डुढौके ॥ तुत्रौके ॥ सुपूर्धा दुषित्वं षष्कते ॥ नासच प्रतिषेधो वस्क
मस्कादि टिटीक तिस्तीकरघि लघि गत्यर्थाः ॥ १२० ॥ अघि वघि मघि गत्याक्षेपे ॥ आ
यः ॥ घघते ॥ अत्र तृतीय पर्यंतं सादिमेके ॥ लघि भोजननिवृत्तावपि ॥ १२० ॥ अघि वघि मघि गत्याक्षेपे ॥ आ
क्षेपो निंदा ॥ गतौ गत्यारंभे चेत्यन्ये ॥ अंघते ॥ आनंघे ॥ वंघते ॥ मंघते ॥ मघि कैतवे च ॥ राघृ लाघृ द्राघृ
सामर्थ्ये ॥ राघते ॥ धाघृ इत्यपि केचित् ॥ द्राघृ आयामे च ॥ १२६ श्लाघृ कत्थने ॥ श्लाघते ॥ १२७ अथ परस्मैपदिनः
पंचाशत् ॥ फक्क नीचैर्गतौ ॥ नीचैर्गतिर्मंदिगमनं ॥ असद्व्यवहारश्च ॥ फक्कति ॥ १२८ तक हसने ॥ तकति ॥ १२९

तकि कृच्छ्रजीवने ॥ तंकति ॥ १३० बुक्क भषणे ॥ भषणं श्वरवः ॥ बुक्कति ॥ कख हसने ॥ प्रकखति ॥ १३२ ओखृ राखृ
लाखृ द्राखृ ध्राखृ शोषणालमर्थयोः ॥ १३७ शाखृ श्लाखृ व्याप्तौ ॥ शाखति ॥ १३९ उख उखि वख वखि मख मखि
णख णखि रख रखि लख लखि इख इखि ईखि वल्ग रगि लगि अगि वगि मगि तगि त्वगि श्रगि श्लगि इगि रिगि
लिगि गत्यर्थाः ॥ द्वितीयाद्याः पंचदश ॥ ततियाता: स्त्पादश ॥ इह खयाते पुरिखच नखत्रिंखिशी ईखइ मापि
पिचतुरः पर्यंति ॥ अभ्यासस्यासवर्णे ॥ अभ्यासस्य इवर्णो वर्णयोरियङुवङौ स्तोऽसवर्णेऽचि ॥ उ वोरवसानेपातपरिभाषया इजादेरित्याम्
ईखतुः ॥ ईखुः ॥ इह सवर्णदीर्घस्य ॥ अभ्यासग्रहणेन ग्रहणान्न कृ स्वः प्राप्तानभवति ॥ सकृत्प्रवृत्तत्वात् ॥ आंगत्वाद्विपर्जन्यवल्लक्षणप्र
वृत्त्याहस्येकृते ततो दीर्घः ॥ रण्णदागं बलीयइति मा यात्र परत्वाच्च ऊं खतिभवरस्तु ॥ वेखतु ॥ मेखतुः ॥ १६३ ॥ वगि कंपने
पुंजुगिबुगिवर्जने ॥ पुंगति ॥ १६४ घघ हसने ॥ घघति ॥ जघाघ ॥ १६५ मघि मंडने ॥ मंघति ॥ १६६ शिघि आघ्राणे ॥ शिंघति ॥ शिशिंघ
अथ चवर्गीयांताः ॥ तत्रानुदात्तेतो द्विचत्वारिंशत् ॥ वर्च दीप्तौ ॥ १६८ षच सेचने सेवने च ॥ सचते ॥ सेचे ॥ सेचे ॥ लोचृ दर्शने ॥
लोचते ॥ लुलोचे ॥ शच व्यक्तायां वाचि ॥ शेचे ॥ श्वच श्वचि गतौ ॥ श्वचते ॥ शश्वचे ॥ श्वंचते ॥ शश्वंचे ॥ कच बंधने ॥

सि॰कौ॰
१३

कचि कान्ति दीप्ति बंधनेषु ॥ चकंचे ॥ चकांचे ॥ मचु मुचि कल्कने ॥ कल्कनं ॥ दंभः शाठ्यं च ॥ कथनमित्यन्ये ॥ मेचे ॥ मुमुंचे ॥ २१८ ॥ मचि धारणोच्छ्रायपूजनेषु ॥ ममंचे ॥ पचि व्यक्तीकरणे ॥ पंचते ॥ १८० ॥ ष्टुच प्रसादे ॥ स्तोचते ॥ तुष्टुचे ॥ ऋज गतिस्थानार्जनेषु ॥ अर्जते ॥ उपधायां ॥ ऋकारैकदेशो रेफो हल्त्वेन गृह्यते तेन द्विहल्त्वान्नुट् ॥ आनृजे ॥ ऋजि भृजी भर्जने ॥ ऋंजते ॥ उपसर्गादृती ति वृद्धिः प्रांजते ॥ ऋंजांचक्रे ॥ ऋंजिष्ट ॥ भर्जते ॥ बभृजे ॥ अभर्जिष्ट ॥ एजृ भ्रेजृ भ्राजृ दीप्तौ ॥ एजांचक्रे ॥ इजि गति कुत्सनयोः ॥ इंजांचक्रे ॥ अथ द्विसप्ततिर्वर्जान्ताः परस्मैपदिनः ॥ शुच शोके ॥ शोचति ॥ शुशोच ॥ शोचिता ॥ कुच शब्दे तारे ॥ कोचति ॥ ७१ ॥ कुंच क्रुंच कौटिल्याल्पीभावयोः ॥ नलोपः ॥ कुच्यात् ॥ क्रुच्यात् ॥ निपुनः पाठः ॥ कुच्यात् ॥ लुंच अपनयने ॥ अंचु गति पूजनयोः ॥ अच्यात् ॥ नतो नलोपः ॥ पूजायां तु अंच्यात् ॥ वंचु चंचु तंचु त्वंचु म्रुंचु म्लुंचु ग्रुचु ग्लुचु कुजु खुजु गत्यर्थाः ॥ वच्यात् ॥ चच्यात् ॥ तच्यात् ॥ त्वच्यात् ॥ अम्रुचीत् ॥ अम्लुचीत् ॥ तुभ्रुचु म्लुचु ग्रुचु ग्लुचु कुजु खुजु श्विभ्य श्वा ॥ एभ्यश्चेरङ्वा स्यात् ॥ अम्रुचत् ॥ अम्रोचीत् ॥ अम्लुचत् ॥ अम्लोचीत् ॥ ग्रुचु ग्लुचु कुजु खुजु स्तेयकरणे ॥ जुग्रोच ॥ अग्लुचत् ॥ अग्लोचीत् ॥ षस्ज गतौ ॥ सस्जेन जः ॥ सज्जति ॥ अयमात्मनेपद्यपि ॥ सज्जते ॥ ससंज ॥ गुजि अव्यक्ते शब्दे ॥ गुंजति ॥ गुंज्यात् ॥ अर्च पूजायां ॥ आनर्च ॥ म्लेछ अव्यक्ते शब्दे ॥

उरकोऽचीत् अरखोऽचीत् २८ गुंज चुषसाग ... अड्

१४

अस्फुट अपशब्दे चेत्यर्थः ॥ म्लेछ ॥ मिम्लेछ ॥ लछ लाछि लक्षणे ॥ ललाछ ॥ वाछि इच्छायां ॥ वांछति ॥ आछि आयामे ॥ अत आदेरित्यत्र तपरकरणं स्वाभाविक ह्रस्वपरिग्रहणार्थं ॥ तेन दीर्घाभावान्न नुट् ॥ आंछ ॥ तपरकरणं सुखमुखार्थमिति मते तु नुट् ॥ आनांछ ॥ ह्रीछ लज्जायां ॥ जिह्रीछ ॥ हुर्छा कौटिल्ये ॥ कौटिल्यमपसरणमिति मैत्रेयः ॥ उपधायां चेति दीर्घः ॥ हूर्छति ॥ मुर्छा मोहसमुच्छ्राययोः ॥ स्फुर्छा विस्तृतौ ॥ षछ प्रमादे ॥ प्रमादोऽनवधानताइत्यमरः ॥ युछति ॥ २२ उछि उंछे ॥ उंछः कणश आदानं कणिशाद्यर्जनं शिलमिति यादवः ॥ उंछांचकार ॥ उछी विवासे ॥ विवासः समाप्तिः ॥ प्रायेणायं विपूर्वः ॥ व्युछति ॥ ध्रज ध्रजि ध्रुज ध्रजि ध्वज ध्वजि गतौ ॥ प्रायेणायं अव्यक्ते शब्दे ॥ अर्ज षर्ज अर्जने ॥ सर्ज ति गर्ज शब्दे ॥ तर्ज भर्त्सने ॥ तर्जति ॥ कर्ज व्यथने ॥ खर्ज पूजने च ॥ अज गतिक्षेपणयोः ॥ अजेर्व्यघञपोः ॥ अजेर्वी इत्ययमादेशः ॥ स्याद्वार्धधातुक विषये घञपौ वर्जयित्वा ॥ वलादावार्धधातुके वेष्यते ॥ विवाय ॥ विव्यतुः ॥ विव्युः ॥ अत्र यकारस्य हल्परत्वाद् उपधायां चेति दीर्घ प्राप्ते ॥ न भकुर्छुरां ॥ नेति निषेध ॥ स्वरदीर्घ यलोपेषु लोपाजादेश एव न स्थानिवदिति ॥

१४

धलिएकाचइतीण्निषेधेप्राप्ते ॥ कृसृभृवस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिटि ॥ एभ्यो लिट इण्नस्यात ॥ क्रियादीनां चतुर्णांग्र
हणं नियमार्थं प्रकृत्याश्रयः प्रत्ययाश्रयो वा यावा निणिषेधः स लिटि चेतर्हि क्रियादिभ्य एव नान्येभ्य इति ॥ त
तश्चतुर्णां तलि भारद्वाजनियमप्रापितस्य बमादिषु क्रादिनियमप्रापितस्य चेटो निषेधार्थं ॥ अचस्तास्व
त्थल्यनिटो नित्यं ॥ उपदेशे अजंतो धातुः तासौ नित्यानिट् ततः परस्य थल इण्नस्यात ॥ ऋतो भारद्वाजस्य ॥
उपदेशेऽत्वतः उपदेशेऽकारवतः तासौ नित्यानिट् ततः परस्य थल इण्नस्यात ॥ ऋतो भारद्वाज
स्य ॥ तासौ नित्यानिट् ऋदंताद्देव थलो नेट् भारद्वाजमतेन ॥ तेनान्यस्य स्यादेव ॥ अयमत्र संग्रहः ॥
अजंतोऽकारवान्वा यस्तास्यनिट् थलि वेडयं ॥ ऋदंत ईदृङ्नित्यानिट् क्राद्यन्यो लिटि सेड्भवेत ॥१॥ न च स्तु क्रि
यादीनामपि थलि विकल्पः शंक्यः ॥ अचस्तास्वदिति उपदेशेत्वत इति च योगद्वयं इट्प्राप्तितस्यैव हि प्राप्तितस्य
बहिप्राप्ति प्रतिषेधस्य भारद्वाजनियमो निवर्तकः ॥ अनंतरस्येति न्यायात ॥ विवयिथ ॥ आजिथ ॥ विव्यथुः ॥
विव्य ॥ विवाय ॥ विव्यिव ॥ विव्यिम ॥ वेता ॥ अजिता ॥ वेष्यति ॥ अजिष्यति ॥ वीयात ॥ सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु ॥

स्य
ध

५४

इगंतांगस्य वृद्धिः स्यात परस्मैपदे परे सिचि ॥ अवैषीत् ॥ आजीत ॥ अवेष्यत ॥ आजिष्यत ॥ तेज पालने ॥
तेजति ॥ खज मंथने ॥ खजति ॥ खजि गतिवैकल्ये ॥ खंजति ॥ एज कंपने ॥ एजांचकार ॥ टुओ
स्फूर्ज वज्रनिर्घोषे ॥ क्षि क्षये ॥ अकर्मकः ॥ अंतर्भावितण्यर्थस्तु सकर्मकः ॥ क्षयति ॥ चिक्षा
य ॥ चिक्षियतुः ॥ चिक्षयिथ ॥ चिक्षेथ ॥ चिक्षियिव ॥ चिक्षियिम ॥ क्षेता ॥ अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः ॥
अजंतस्यांगस्य दीर्घः स्यात यादौ प्रत्यये परे ॥ न तु कृत्सार्वधातुकयोः ॥ क्षीयात ॥ अक्षैषी
त ॥ क्षीज अव्यक्ते शब्दे ॥ कूजिना साहाय्य पठितुं युक्तः ॥ चिक्षीज ॥ लज लजि भर्जने ॥ लाज लां
जि भर्त्सने च ॥ जज जजि युद्धे ॥ तुज हिंसायां ॥ तुजि पालने ॥ गज गजि गृज गृजि मुज
मुजि शब्दार्थाः ॥ गज मदने च ॥ वज व्रज गतौ ॥ वदव्रजेति वृद्धिः ॥ अव्राजीत ॥
अथ टवर्गीयांताः शाड्वृतांता अनुदात्तेतः ॥ अट्ट अतिक्रमहिंसनयोः ॥ दोपधोऽयं ॥

च

१५

तोपध इ सेके॥ अरद्दतो आनद्दे॥२८॥ वेष वेष्टने॥ चेष्ट चेष्टायां॥ अचेष्टिष्ट॥ गोष्ट लोष्ट संघाते॥ घट्ट
चलने॥ स्फुट विकसने॥ अठि गतौ॥ वठि एकचर्यायां॥ ववंठे॥ मठि कठि शोके॥ शोकइह ध्याने॥३०॥
मुठि पालने॥ हेठ विबाधायां॥ एठ च॥ हिडि गत्यनादरयोः॥ हुडि संघाते॥ कुडि दाहे॥ वडि विभाजने॥ मडि च॥ भ
डि परिभाषणे॥ परिहासः सनिंदोपालंभश्च परिभाषणं॥ पिडि॥ मुडि मार्जने॥ [illegible] संघाते॥२९॥ मुडि मार्जने॥
मार्जनं शुद्धिर्न्यग्भावश्च॥ तुडि तोडने॥ तोडनं दारणं हिंसनं च॥ हुडि वरणे॥ वरणं स्वीकारः हरणे इत्यन्ये॥
जा चडि कोपे॥ शडि रुजायां संघाते च॥२१॥ तडि ताडने॥ पडि गतौ॥ कडि मदे॥ खडि मंथे॥ हेड होड़ अनादरे॥
हुहोडे॥ बाडृ आप्लाव्ये॥ बबाडे॥ आप्लाव्य अप्लवः॥ बाडते॥ द्राडृ ध्राडृ विशरणे॥ शाडृ श्लाघायां॥ अ
शशाडे॥ [illegible] तृपद्दिनः॥३०॥ शौटृ गर्वे॥ शौटति॥ शुशौटे॥ पोटृ बंधने॥ [illegible] इदुपादे॥
आदृवर्गीयांत समाप्त [illegible] पद्दिनः [illegible] मध्ये पाठः [illegible]॥ म्लेट म्रेड उन्मादे॥ कटे वर्षावरणयोः॥ चेट सेके॥
द्वितीयांतः [illegible] मध्ये पाठः स्वर्थ [illegible] नाथति वत॥ म्लेट प्रेम्रेदति॥
चकाट॥ सिचि अतो हलादेरिति [illegible] प्राप्तायां॥ स्यन्त क्षण [illegible] गणि श्वयेदिती [illegible]
स दे [illegible] तस्य [illegible] परोरदित [illegible] स्यादइडादेति
॥ चि

अकटीत्॥ अट पट गतौ॥ रट परिभाषणे॥ लट बाल्ये॥ शट रुजा विशरण गत्यवसादनेषु॥ वट वेष्टने॥
ववटतुः॥ किट खिट त्रासे॥ शिट षिट अनादरे॥३१॥ जट झट संघाते॥ भट भृतौ॥ तट उच्छ्राये॥ खट कांक्षायां॥
णट नृतौ॥ पिट शब्दसंघातयोः॥ हट दीप्तौ॥ षट अवयवे॥ लुट विलोडने॥ डा तो यामि सेके॥ चिट परप्रैष्ये॥
विष्टेट शब्दे॥ बिट आक्रोशे॥ बहादिः॥ हिट सेके॥ इट किट कटी गतौ॥ एटसि॥ केट [illegible] कति॥ इकारः
ईदितो॥ निष्ठायामिति निषेधार्थः॥ केचिद्धि दितिं मत्वा [illegible] कटसीत्यादि वदंती॥ अन्ते यदिइई
प्रक्लिष्ट॥ अयती॥ इयाय॥ इयतु॥ इयुः॥ इयथिथ॥ इयेथ॥ इयाय॥ इयय॥ दीर्घ [illegible] आदेरिस्यामि॥
अपां वकारेत्यादेव हंति॥ मडि भूषायां॥ कुडि वैकल्ये॥ कुंडति॥ कुंडवेदति तुदादौ हे गतं॥ मुट पुट मर्दने॥ चुडि अ
ल्पीभावे॥ मुडि खंडने॥ पुडि च॥ रुटि लुटि स्तेये॥ रुंटति॥ लुंटति॥ रुठि लुठि इ सेके॥ रुडि लुडि स
॥ स्फुटिर विशरणे॥ इरितो वा॥ अस्फुटत्॥ अस्फोटीत्॥ स्फुटी त्यपि केचित्॥ [illegible] ठति॥ स्फुंटति॥
पठ व्यक्तायां वाचि॥ वठ स्थौल्ये॥ ववठतुः॥ मठ मद निवासयोः॥ कठ कृच्छ्रजीवने॥ रठ परिभाषणे॥ हठ प्लुति
शठत्वयोः॥ बलात्कारे इत्येके॥ जेठ॥ उठ रुठ लुठ उपघाते॥ ओठति॥ ऊठ इत्येके॥ ऊठति॥ ऊठ इत्यपि का
पिट हिंसासंक्लेशयोः॥ शठ कैतवे॥ शुठ प्रतिघाते॥ कुठि [illegible]॥ कुठि च॥ कुंठति॥ लुठि आलस्ये प्रतिघाते च॥

रुठ शोषणे ॥ २५ ॥ रुडि लुडि गतौ ॥ चुड्ड भावकरणे ॥ भावकरणमभिप्रायसूचनं ॥ चुड्डति ॥ चुचुड्ड ॥ आड्ड ॥ अभि
योगे ॥ आनड्ड ॥ कड्ड कार्कश्ये ॥ चुड्डादयस्त्रयो दोपधाः ॥ तेन क्विपि चुत् ॥ अत् कत् ॥ इत्यादि ॥ क्रीड विहारे ॥ ३० ॥ चिक्रीड ॥
तुड तोडने ॥ तूड इत्येके ॥ हुड हूड होड गतौ ॥ हुड्यात् ॥ हूड्यात् ॥ होड्यात् ॥ ३५ ॥ रोड अनादरे ॥ रौड ॥ लोड उन्मादे ॥ अड
उद्यमे ॥ लड विलासे ॥ लडयोरलयो रेकत्वस्मरणात् ललतीति स्यात् ॥ कड मदे ॥ कडि इत्येके ॥ गडि वद
नैकदेशे ॥ इति टवर्गीयान्ताः ॥ अथ पवर्गीयान्ताः तत्रानुदात्ततः स्तोभस्यन्ताः चत्वारिंशत् ॥ ४० ॥ तिपृ तेपृ ष्टिपृ ष्टेपृ क्षरणार्थाः ॥
आद्योनुदात्तः ॥ स्त्रीरसमीक्ष्य स इति बाभ्राम ॥ तेपते ॥ तितिपे ॥ ऋदित्वं मम दिद्र ॥ तितिपिषते सा ॥ तरपते
लिङ्सिचावात्मनेपदेषु ॥ इकोसमीपाद्धलः परो झलादि लिङ् आत्मनेपदपरो सिच् कित्स्यात् ॥ धिता
न गुणः ॥ तिप्सीष्ट ॥ तिप्त्वा ॥ तिप्सीरन् ॥ अतिप्त ॥ अतिप्साताम् ॥ अतिप्सत ॥ तेपते ॥ तितेपे ॥ नि
[टि] ष्टिपे ॥ तिष्टिपाते ॥ तिष्टिपिरे ॥ ष्टेपे ॥ तिष्टेपाते ॥ तिष्टेपिरे ॥ तेपृ कंपने ॥ मनपदेन्मे ॥ टुवेपृ कंपने ॥ केपृ गेपृ
ग्लेपृ च ॥ ग्लेपृ कंपने गतौ च ॥ सूत्रविभागादिति स्वामि ॥ मैत्रेयस्तु चकारमंतरेण पठित्वा कंपने
इत्यपेक्ष्यत इत्याह ॥ ग्लेपृ दैन्ये इत्यन्ये पुनः पाठः ॥ मेपृ रेपृ लेपृ गतौ ॥ ५० ॥ त्रपूष् लज्जायां ॥ त्रपते ॥ तेपे तत्र

[रपे] अत्र त्रपश्च ॥ एषामत एकारोऽभ्यासलोपश्च स्यात् किति लिटि सेटि थलि च ॥ त्रेपे ॥ त्रेपाते ॥ त्रेपिरे ॥ ऊदित्वादिट् ॥
त्रपिता ॥ त्रप्सीष्ट ॥ त्रपिषीष्ट ॥ त्रप्सीष्ट ॥ कपि चलने ॥ कंपते ॥ चिकंपे ॥ रबि लबि अबि शब्दे ॥ रंबते ॥ ललंबे ॥ आनंबे ॥ लबि
[क] अवस्रंसने च ॥ कबृ वर्णे ॥ चकबे ॥ क्लीबृ अधार्ष्ट्ये ॥ क्षीबृ मदे ॥ शीभृ कत्थने ॥ क्षीबते ॥ चीभृ च ॥ ६० ॥ रेभृ शब्दे ॥ अ
[भे ॥ रेभे] अभि रभि क्वचित् पठ्यते ॥ विकृंबे ॥ अर्ध भा ॥ ष्टभि स्कभि प्रतिबंधे ॥ स्कभते ॥ उत्तंभते ॥ उदस्थास्तंभोरिति पूर्व [निर्]
सवर्णे दीर्घ ॥ विस्तंभते ॥ स्तंभेरिति षत्वं तु न भवति ॥ अनुविध्योर्विशिष्य सौत्रस्यैव तत्र ग्रहणात् ॥ तद्धि जेर्त
स्यास्तंभोरिति पवर्गीयोपधपाठः ॥ स्तंभेरिति तवर्गीयोपधपाठ इति माधवः ॥ केचित्तु सस्टक
रोपदेशिक इत्याहुः ॥ तन्मते ष्टंभते ॥ ष्टंभेते ॥ जभी जृभि गात्रविनामे ॥ रधि जभोरचि ॥ एतयोर्नुमागम
ः स्यादचि ॥ जंभते ॥ जजंभे ॥ जंभिता ॥ अजंभिष्ट ॥ जृंभते ॥ जजृंभे ॥ शल्भ कत्थने ॥ शशल्भे ॥ वल्भ भोजने ॥
इत्योष्ठ्यादिः ॥ ववल्भे ॥ गल्भ धार्ष्ट्ये ॥ गल्भते ॥ स्रंभु प्रमादे ॥ तालव्यादिरित्यादि ॥ स्रंभते ॥ श्रंसते ॥
शुभु स्रंभे ॥ स्तोभते ॥ विष्टोभते ॥ तुष्टुभे ॥ व्यष्टोभिष्ट ॥ ७० ॥ अथ परस्मैपदिनः ॥ गुपू रक्षणे ॥ गुपूधूपविच्छि
पणिपनिभ्य आयः ॥ एभ्य आयप्रत्ययः ॥ स्यात् ॥ स्वार्थे ॥ पुगंतेति गुणः ॥ सनाद्यंताधातव इति ॥ सनाद्यंताः

धं

कर्मणि ङि ला: प्रत्यया अंते येषां ते धातु संज्ञा: स्यु: ॥ धातुत्वात् लुङादय: गोपाययति ॥ आयादय आर्द्धधातुके वा ॥ आर्द्धधातुक विवक्षायां आयादयो वा स्यु: ॥ कस्मेत्ययादे मंमंत्रे टिदिनि ॥ कस्पातौ प्रत्ययान्ते भ्यश्च आम्स्यात् लिटि नितु मंत्रे ॥ कास्यन्ने कः अनहृण कर्तव्यं ॥ सूत्रे प्रत्ययमग्रहणमपनीय तत्स्थाने अनेकाच इति वाच्ये मि धातु स्यर्थ: ॥ अतो लोप: ॥ आर्द्धधातुकोपदेशे यदकारान्तं तस्य लोप स्यात् ॥ आर्द्धके परे ॥ गोपाय ॥ धातु गो चकार ॥ गोपायांचकार भूवा गोपायामास ॥ जुगोप ॥ जुगुपतु: ॥ ऊदिता इट् जुगोपिथ ॥ जुगोपथ ॥ गोपायिता गो गोप्ता ॥ गोपिताते ॥ गोपायात ॥ गुप्यात् ॥ अगोपीत ॥ अगोपीत् ॥ अगौप्सीत ॥ धूपसन्तापे ॥ धूपायति ॥ धूपायांचकार ॥ दुधूप ॥ धूपयितासि ॥ धूपितासि ॥ जप जल्प व्यक्तायां वाचि ॥ जप मानसे च ॥ चपसांत्व ने ॥ षप समवाये ॥ समवायः सम्बन्धः सम्यगवबोधो वा ॥ सपति ॥ रप लप व्यक्तायां वाचि ॥ चुप मंदायां गतौ वा ॥ तुप तुंप त्रुप त्रुंप तुफ तुंफ त्रुफ त्रुंफ हिंसार्था: ॥ तोपति ॥ तुतोप ॥ तुतुपतु: ॥ संयोगात्परस्य लिट: कि त्वाभावान्नलोप: ॥ तुंप्यात् ॥ प्राचि तुंपतौ गवि कर्तरि ॥ पारस्करो नो पाभावान्न लोपो न ॥ किदो विषयत्वाभावाल्लोप: ॥ तृम्पति ॥ स्त्रिपा निर्देशाध्यक्षे तुदिरिष्टः ॥ अप्रत्रो तुंपी हि ॥ त्रोपति सि दिगणपारात् तुरू ॥ भस्तुंपस्तो ति मे ॥

त्रुंपति ॥ तोफति ॥ तुंफति ॥ त्रोफति ॥ त्रुंफति ॥ द्वा धौ द्वौ पवमषष्ठो चान्त्यो रेफौ ॥ अन्ये सरेफा: ॥ आद्याश्चत्वार: प्रथमान्ता: ततो द्वितीयान्ता: ॥ अष्टावप्युकारवंत: ॥ पर्व रफ रफि अर्ब पर्व लर्ब बर्ब मर्ब कर्ब खर्ब गर्ब शर्ब षर्ब चर्ब गतौ ॥ आद्य: प्रथमान्त: ॥ ततो द्वे द्वितीयान्तौ ॥ ततरंश्रुकादश तृतीयान्त: ॥ द्वित्रीणि तृतीयोमु काः सर्वे रेफोपधा: ॥ परपति ॥ पपर्प ॥ ४२ ॥ अर्बति ॥ आनर्ब ॥ पर्वन्ति ॥ लर्बति ॥ कर्बति ॥ गर्बति ॥ बर्बति ॥ पर्वगीयादिरयं ॥ शर्बति ॥ ४३ ॥ चर्बति ॥ कुबि आच्छादने ॥ कुम्बति ॥ लुबि तुबि अर्दने ॥ तुम्बति ॥ तुचति ॥ चुबि वक्त्रसंयोगे ॥ चुम्बति ॥ षृभु षृम्भु हिंसार्थौ समाति ॥ सस्तम्भ सम्भति संसर्भ सम्भ्यात् ॥ षिभु षिंभु इत्येके ॥ सेभति ॥ सिंभति ॥ शुभ शुम्भ भाषणे ॥ भासने इत्येके ॥ हिंसायामन्यो ॥ अथानुनासिकान्ता: तत्र कम्पान्तां अनुदात्ते तो दश ॥ घिणि घुणि घृणि ग्रहणे ॥ तुमष्टुरचं घिण्णते ॥ जिघिण्णे ४५ ॥ घुण्णते जुघुण्णे घण्णते जघण्णे ॥ घुण घूर्ण भ्रमणे ॥ घोणते घूर्णते इमौ तुदादावपि रस्मैपदिनौ ॥ पण पन व्यवहारे स्तुतौ च ॥ पनन्वा स्तुता विशेष संबंध: ॥ ९२

अस्मृद्धि पाठ: प्रक्रिया लाघवा

ह वी

प्यते ॥ पथकूङ्द्रिर्दृदरात्तु ॥ पनिसृ॑ च पा सपणेरपि स्तुतावेव आयप्रत्ययः ॥ व्यवहारेतु ॥ पणते ॥
पणे ॥ पणितेत्यादि ॥ स्तुतौ अनुबंधस्य केवलेचारित्तार्थत्वादायप्रत्ययो नात्मनेपदं ॥ पणायति ॥ पणायां
चकार ॥ पेणे ॥ पणायितासि ॥ पणितासे ॥ पणाय्यात् ॥ पणिषीष्ट ॥ पनायति ॥ पनायां चकार ॥ पेने ॥
भाम क्रोधे ॥ भामते ॥ बभामे ॥ क्षमूष सहने ॥ क्षमते ॥ चक्षमे ॥ चक्षमिषे ॥ चक्षंसे ॥ चक्षमिध्वे ॥
२ चक्षंध्वे ॥ चक्षमिवहे ॥ म्वोश्च ॥ मांतस्य धातो र्नकारादेशः स्यात् मकारे वकारे च परे ॥ णत्वं
चक्षण्वहे ॥ चक्षमिमहे ॥ चक्षण्महे ॥ क्षमिष्यते ॥ क्षंस्यते ॥ क्षमतां ॥ अक्षमत ॥ क्षमेत ॥
आशीषि ॥ क्षमिषीष्ट ॥ क्षंसीष्ट ॥ अक्षमिष्ट ॥ अक्षंस्त ॥ कमु कांतौ ॥ कमेर्णि
ङ् ॥ स्वार्थे णिङ् स्यात् ॥ कामयते ॥ अयामंताल्वाय्येत्न्विष्णुषु ॥ आम् अन्त आलु आय्य इत्नु इष्णु
एषु णेरयादेशः स्यात् ॥ वक्ष्यमाणलोपापवादः ॥ कामयांचक्रे ॥ आयादय आर्द्धधातुके वा ॥
चकमे ॥ कामयिता ॥ कमिता ॥ कामयिष्यते ॥ कमिष्यते ॥ णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्तरि चङ् ॥

ण्यंतात् श्र्यादिभ्यश्च च्लेश्चङ् स्यात् कर्त्रर्थे लुङि परे ॥ कामृङ् अत इति स्थिते ॥ णेरनिटि ॥ अनिडादावार्द्धधातु
के परे णेर्लोपः स्यात् ॥ परत्वादेरनेकाच इति यणि प्राप्ते ॥ ण्यल्लोपावियङ्यण्गुणवृद्धिदीर्घेभ्यः पूर्वविप्रतिषेधौ त्ति ने
वार्त्तिकं ॥ णिलोपस्तु ॥ पाचयतेः पाक्षिरित्यादि क्ति अन्त्वमवकाशाद् इति भावः ॥ वस्तुतस्त्वनिटीति वचनसामर्थ्या
त् आर्द्धधातुकमात्रमस्य विषयः ॥ तथा च पङादेरपवाद एवायं ॥ इपङ् ॥ अतत्तक्षत ॥ घण् ॥ आटिच्त ॥ गु
णाः कारणात् ॥ वृद्धिः कारकः ॥ दीर्घकौरकै ॥ र्यते ॥ णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः ॥ चङ्परे णौ यदंगं तस्योपधाया ह्रस्वः
स्यात् ॥ चङि ॥ चङि परे नभ्यासस्य धातोरवयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तो जादेस्तु द्वितीयस्य ॥ सन्वल्लघुनि चङ्
परे नग्लोपे ॥ चङ्परे इति बहुव्रीहिः ॥ सचागस्येति च द्वयमप्यावर्तते ॥ अंगसंज्ञानिमित्तं य चङ्परणिरितिपो
वत् ॥ तस्यरंपलघुपुतस्तरोयोगस्याभ्या सस्तस्य सन्निवकार्यं स्यात् णावग्लोपे सति ॥ अथवा अंगस्येति नावर्तते ॥
चङ्परेणौ यदंगं तस्य योभ्यासो लघुपरस्तस्य सन्विप्रागवत् ॥ सन्यतः ॥ अभ्यासस्यातइकारस्यात्सनि ॥ दीर्घो
लघोः ॥ लघोरभ्यासस्य दीर्घः स्यात् सन्वद्भावविषये ॥ अचीकमत ॥ णिङभावपक्षे ॥ कमेश्च्लेश्चङ् वक्तव्यः ॥ तुं

सि. कौ नेरभावान्न दीर्घसन्वद्भावौ॥ अचकमत॥ संज्ञापाः कार्यकालं त्वात्रंगं यत्र द्विरुच्यते॥ तत्रैव दीर्घसन्वच्चना
नेकाच्छिति माधवः॥१॥ चकास्त्यर्थापपसूर्णोमाद्रो नांगं द्विरुच्यते॥ किं त्वस्यावयवः कश्चित्तस्मीदेकाच्छिदं
१८ द्वयं॥२॥ वस्तुस्तु नो गस्यावयवोयोभ्यासइति वर्णनात्॥ कुर्णोदीर्घार्थोपपत्तोद्वयं स्यादितिमन्महे॥३॥ चका
स्तोतूभपमिदं नस्यास्याच्च व्यवस्थया॥ णेर्विशेष्यं सन्निहितं लघुर्नास्यंगभेववा॥४॥ इतिव्याख्या विकल्पस्यके
पटेनैव वर्णनात्॥ नेरग्लोपेपि संबद्धस्त्वागितामपि सिद्धये॥५॥ अथ क्रम्यंताः त्रिंशत्परस्मैपदिनः॥ अण रण वण भण मण क
णक्वण व्रण भ्रण ध्वण शब्दार्थाः॥ अणति॥४६॥ रणति। वणति। भणति। नकारादित्वादेत्वाभ्यासलोपौ न॥ ववणतुः।
ववणिथ। ध्वणिरप्येके श्वीसम्मते। ध्वणति। ओणृ अपनयने। ओणति। ओणांचकार॥४७॥ शोणृ वर्णगत्योः॥ शोणति।
शुशोण। श्रोणृ संघाते। श्रोणृ च। शोणादयस्त्रयोमी तालव्यो भादयः॥ पैणृ गतिप्रेरणश्लेषणेषु॥ पिपैण। ध्रण शब्दे
उपदेशे नात्रोयं रेफात्परत्वाण्णत्वं॥ ध्रणति॥ नोपदेशाफलं यंङ्लुकि॥ दध्रंति। बणेत्यपि केचित्॥ बेणतुः॥ बेणिथ। के १८
कनीदीप्तिकांतिगतिषु। चकान। स्तन वन शब्दे। स्तनति॥ ववनतुः। वन षन संभक्तौ। वनेरर्थभेदात्पुनः पाठः॥ सनति। ससान।

सेनतुः॥ षणविभाषा। जनसनखनामासंवास्याद्घो दोक्तिःति॥ सायात॥ सन्यात॥४७॥ अम गत्यादिषु॥ कनीदीप्तिगतीत्यत्र गतेः
परयोः॥ शब्दसंभवत्वोरादिशब्देन संग्रहः॥ अमति। आमा द्रम हम्म मीम गतौ॥ द्रमति॥ दद्राम॥ ह्म्यन्तेति। न वृद्धिः अद्रमीत्। हं
मति॥ जहम्म॥ मीमति॥ मिमीम॥ अपं राशेश्च। चमु छमु जमु झमु अदने। ष्ठिवुक्लमुचमां शिति। एषामचोदीर्घस्स्या
चिमिति। आङि चम इति वक्तव्यं। आचामति॥ आङि किं॥ चमति॥ विचमति॥ अचमीत्॥ णिमिं केसरंति॥ ने
मति॥ क्रमु पादविक्षेपे॥ वा भ्राश भ्लाश भ्रमु क्रमु क्लमु त्रसि त्रुटि लषः॥ एभ्यः श्यन्वा स्यात् कर्त्रर्थे सार्वधातु
तुके परे॥ क्रमः परस्मैपदेषु॥ क्रमेदीर्घः स्यात् परस्मैपदे शिति॥ क्रामति॥ क्राम्यति॥ चक्राम॥ चक्रमतुः॥ क्राम्यतु॥ क्रा
मतु॥ स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते॥ अचिवेट्॥ अक्रमीत्॥ अयवयपयमयचयतनयणय
मतौ॥ अयते॥ दयापासश्च॥ दयपयअयपरत्वात्सतभ्य आमु स्यात् लिटि॥ अयांचक्रे॥ अयते॥ आयिषीष्ट
[illegible] उपसर्गस्यायतौ॥ ततः परेषां षीध्वं लुङ्लिटां धोः स्यात्॥ अयिषीढ्वं॥ अयिषीध्वं॥ आयिष्ट॥ आयि
षि॥ आयिध्वं॥ उपसर्गस्यायतौ॥ अयतिपरस्योपसर्गस्य यो रेफस्तस्य लत्वं स्यात्॥ प्लायते॥ पल्लायते॥

स॰कौ
११

निसद्दुसोस्खस्या। सिद्दुलाभलख्वं॥ निरपते। द्दुरत्तो। निरडुस्खरोस्क॥ नि लपते। दुत्तपते॥ प्रत्सपइत्ति सिणप्रूप्यं॥
अथकथमुदपत्तिवित तोर्द्दुरस्मिरज्जा वितिमाचे:॥इद्रकि॰कटीइस्त्रप्रशिलष्टस्य भविषत्ति॥ पद्दा अनुदात्तेत्त्वे लक्षण
मात्मनेपदमनित्यं॥ चाक्षिङोङि॰त्करणात्त ज्ञापकात्॥४८॥ वादित्वात्तू॥ ववेपे॥ पेपो॥ मेपो॰चेपो॥ तेपे॥ त्रपत्त॥
नेच॥ दपदान गतिरक्षणहिंसादनेषु॥ आदानं ग्रहणं॥ दपांचक्रे॥ स्पगत्तौ॥ कृपीतंतुसंताने॥ कृपाचक्रे॥ पूपीवि
विशरणे॥ दुर्गंधे च॥ पूपते॥ पुपूपे॥ भ॰॥ भूपीत्राव्स्कंदेच॥ चुभूपे॥ क्ष्मायीविधूनने॥ चक्ष्माये॥ स्फायी ओप्या
यीतृद्धौ॥ स्फायते॥ पस्फाये॥ प्यायते॥ लिड्य ङ॰स्य॥ लिटि पड्डिच्याप:पीभाव:स्यात्॥ पुन:प्रसंगविज्ञानात्पी
रात्स्यद्वित्वं॥ एइनेका चद्दृत्तिपष॥ पिप्ये॥ पिप्याते॥ पिप्यिरे॥ दीपजनेबुधपूरिता पिप्यापिभ्यो न्यतरस्यां॥ एभ्य:
चेणश्रणवास्यात्त एकवचनेतशाब्देपरे॥ चिणोलुक॥ चिण: परस्य लुक् स्यात्॥ अप्यापि॥ अप्यायिष्ट॥ ता
यसंतानपालनयो:॥ संतान: प्रबंध:॥ तायते॥ तत्तापे॥ अतायि॥ अतायिष्ट॥ ल्लचलन संवरणयो:॥
कलते॥ चकले॥ शोल॥ चल वल्ल संवरणे संचरणे च॥ ववले॥ ववल्ले॥ मल मल्ल धारणे॥ मेले॥ ममल्ले॥ ल॰:
भल भल्ल परिभाषणहिंसादानेषु॥ बभल्ले॥ भल्ले॥ क॰ कल्लाव्यक्त संख्यानयो:॥ कलते॥ चकले॥ कल्ल १०

अवयवानां ५

अवक्तेशब्दे। कल्लते। अशब्द इति स्वामी। अशब्द स्तुष्णींभाव इति च। तेवृदेवने। तितेवे।
षेवृ गेवृ ग्लेवृ पेवृ देवृ मेवृ म्लेवृ सेवने। परिनिविभ्य इति षत्वं। परिषेवते। सिषेवे। अयं सोपदे
शोपीति न्यास कारादय:। तद्भाष्य विरुद्धं। गेवते। जिगेवे। जिग्लेवे। पिपेवे। ५१० मेवते। म्लेवते। शेवृ खे
वृ केवृ इत्यप्येके। रेवृ प्लवगतौ। प्लवगति: प्लुतगति: रेवते। अथावन्तेता: परस्मैपदिन:। मव्य बंधने। ममव्य
सूर्क्ष्य ईर्क्ष्य ईर्ष्य ईर्ष्यार्था:। हय गतौ। यांतेत्वान दीर्घ: अहयीत्। शुच्य अभिषवे। अभिषवणं। स्नानं
रणं। सुराया: संधानं वा अभिषव: स्नानं च। शुच्य चुच्य इत्येके। हर्य गतिकान्त्यो:। जहर्य। ५२० अ
ल भूषणपर्याप्तिवारणेषु। अतो हलन्तस्य। इत्यत्र कित्तु लघ्वौकं पदं। अतस्समीपो यो हलौ तदन्तस्यां
गस्य। तो वृद्धि: स्यात्। परस्मैपदेपरे सिचि। नेटीति निषेधस्य अतो हलादेरिति विकल्पस्य चापवा
द:। मा भवानालीत्। अयंस्वरितेत इत्येके। तन्मते अलते। इत्याद्यपि। ञिफला विशरणे। तृफलै
स्खले। फेलतु:। अफालीत्। मील श्मील स्मील क्ष्मील निमेषणे। निमेषणं संकोच:। द्वितीयस्तालै

पे

२०

व्यादिः ॥ त॒ तीयोदंसादिः ॥ पील प्रतिष्टंभे ॥ प्रतिष्टंभोरोधनं ॥ नील वर्णे ॥ शीलति ॥ शील समाधौ ॥ नि
नीलः ॥ कील बंधे ॥ ६३ ॥ कूल आवरणे ॥ शल्लक जायासंधोषे च ॥ तल्ल निष्कर्षे ॥ निष्कर्षी निष्कोणं ॥ तच्चान्तर्ग
तस्य बहिर्निस्सारणं ॥ तुतूल ॥ पूल संघाते ॥ मूल प्रतिष्ठायां ॥ फल निष्पत्तौ ॥ फेलतुः ॥ चुल्ल भावकरणे ॥
भावकरणमभिप्रायाविष्कारः ॥ फुल्ल विकसने ॥ चिल्ल शैथिल्ये भावकरणे च ॥ तिल्ल गतौ ॥ तेल्लती ॥ [illegible]
तिल्लइ सेवे ॥ वेल्ल वेल्ल केल्ल खेल्ल क्ष्वेल्ल वेल्ल चलने ॥ पंचम्यदितः ॥ पष्ठो लोपदः ॥ पेल्ल फेल्ल शेल्ल गतौ ॥ षेल्ल
इत्येके ॥ स्खल संचलने ॥ चस्खाल ॥ अस्खालीत ॥ ६९ ॥ खल संचलये ॥ गल्ल अदने ॥ गल्लति अगाली
त ॥ षल गतौ ॥ सल्लति ॥ दल विदारणे ॥ श्वल श्वल्ल आशुगमने ॥ शश्वाल ॥ अश्वालीत ॥ अस्खोल्ल स्खो
शश्वल्ल ॥ अश्वल्लीत ॥ चकमार ॥ खोल्ल खोर्क गतिप्रतिघाते ॥ खोल्लति खिार[illegible]ति ॥ धोर्ऋ गतिचातुर्ये ॥
धोरति ॥ त्सर छद्मगतौ ॥ तत्सार ॥ अत्सारीत ॥ क्मर हूर्च्छने ॥ चक्मार ॥ अभ्र वभ्र मभ्र चर गसर्थाः ॥

चरतिर्भक्षणेपि ॥ अभ्रति ॥ आनभ्र ॥ माभवान भ्रीत ॥ अंगां त्सरेफस्यातः समीपत्वाभावात न वृध्दिः ॥ ष्ठिवु नि
रसने ॥ ष्ठिवु कुम्भितिदीर्घः ॥ ष्ठीवति ॥ अस्य द्वितीयस्य ठकारस्य ठकारो वेति वृत्तिः ॥ तिष्ठेव ॥ तिष्ठिवतुः ॥
टिष्ठिवु ॥ टिष्ठिवतुः ॥ ह ल्लिचेति दीर्घः ॥ ष्ठीव्यात ॥ जि जये ॥ अयमत्रानोपपठितुं युक्तः ॥ अयमुत्कर्षप्राप्तिः ॥
अकर्मकोयं ॥ जयति ॥ सन्लिट्योर्जेः ॥ जयते ॥ सान्लिट्परनिमित्तो यो भ्यासस्तस्मात् परस्य कुत्वं स्यात् ॥
जिगाय ॥ जिग्यतुः ॥ जीयात ॥ आजैषीत ॥ जीव प्राणधारणे ॥ जिजीव ॥ पीव मीव तीव नीव स्थौल्ये ॥ पि
पीव ॥ मिमीव ॥ ९७ ॥ तितीव ॥ निनीव ॥ क्षेवु क्षेवु निरसने ॥ उर्वी तुर्वी थुर्वी दुर्वी धुर्वी हिंसार्थाः ॥ तुर्वति ॥
मुर्वी बंधने ॥ पुर्व पर्व मर्व पूरणे ॥ चर्व अदने ॥ भर्व हिंसायां ॥ कर्व खर्व गर्व दर्पे ॥ अर्व शर्व षर्व हिंसायां ॥
आनर्व ॥ १०१ ॥ शर्वति ॥ सर्वति ॥ इवि व्याप्तौ ॥ इन्वति ॥ इन्वांचकार ॥ पिवि मिवि णिवि सेचने ॥ तृतीयो
मूर्धन्योष्मादिरित्येके ॥ सेचने दृतिर्नरंगिण्यां ॥ पिन्वति ॥ पिपिन्व ॥ हिवि दिवि धिवि जिवि प्रीणनार्थाः ॥ हिन्व
ति ॥ दिन्वति ॥ धि न्वि कृण्व्योरच ॥ अनयोरकारोंतादेश स्यात उप्रत्ययश्च ॥ शपोपवादः ॥ अतोलोपः ॥

तस्य स्थानिवद्भावा॥ दधुपधसुलोन्तः॥ उ प्रसङ्गस्यपि तस्य गुणः॥ धिनोति॥ धिनुतः॥ धिन्वंति॥
लोपश्चास्यान्यतरस्यांम्वोः॥ असंयोगपूर्वो यः प्रत्ययो कारः तदंतस्यांगस्य लोपो वास्या
तम्वोः परयोः॥ धिन्वः॥ धिनुवः॥ धिनमः॥ धिनुमः॥ मिधिनु। परस्मात्कुत्र॥ धिनोति॥ उत श्च
प्रत्ययादसंयोगपूर्वात्॥ असंयोगपूर्वो यः प्रत्ययोकारः तदंतादंगात्परस्य हेर्लुक्स्या
त्॥ धिनु। नित्यत्वाद्गुणः कारलोकान्त्य वंमाद्॥ धिनवाव। धिनवाम॥ जिन्वतीत्यादि॥ धातु ८०॥ रिवि
रवि धवि गत्यर्थाः॥ रिणवति॥ रण्वति॥ कवि हिंसाकरणयोश्च॥ चकारात्कृतौ॥ कृणोती त्यादि धि
नोतिवत्॥ अयं स्वादौ च॥ मव बंधने॥ मेवतुः॥ मेवुः॥ अमर्वीत्॥ अव रक्षणगतिकांतिप्रीतितृप्ति
अवगमप्रवेश[illegible]श्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिंगनहिंसादानभागवृद्धिषु॥
१९ अवति॥ आव॥ माभवान वीत्॥ इति परस्मैपदिनः॥ धातुमर्दितिशुद्धोः॥ स्वरितेतः॥ धाव

राम
२९

वि॥ धावते॥ दधाव॥ दधावे॥ अथोष्मांताः आत्मनेपदिनः॥ धुक्ष धिक्ष संदीपन क्लेशनजीवनेषु॥ धुक्षते॥ दुधुक्षे॥
धिक्षते॥ दिधिक्षे॥ वृक्ष वरणे॥ वृक्षते॥ ववृक्षे॥ ६१॥ शिक्ष विद्योपादाने॥ शिक्षते॥ भिक्ष भिक्षायामलाभे
लाभे च॥ भिक्षते॥ क्लेश अव्यक्तायां वाचि बाधन इत्यादि दुर्गः॥ क्लेशते॥ चिक्लेशे॥ दक्ष वृद्धौ शीघ्रार्थे च॥ दक्षते॥ द
दक्षे॥ दीक्ष मौण्ड्येज्योपनयननियमव्रतादेशेषु॥ दीक्षते॥ दिदीक्षे॥ ईक्ष दर्शने॥ ईक्षांचक्रे॥ ईष गतिहिंसा
दर्शनेषु॥ ईषांचक्रे॥ भाष व्यक्तायां वाचि॥ भाषते॥ वर्ष स्नेहने॥ वर्षते॥ गेषृ अन्विच्छायां॥
गेषते॥ जिगेषे॥ अन्विच्छा अन्वेषण॥ जिगेषे॥ ६२०॥ पेषृ प्रयत्ने॥ जेषृ णेषृ एषृ प्रेषृ गतौ॥ जेषते॥ नेषते॥ ए
षांचक्रे॥ पिप्रेषे॥ रेषृ हेषृ ह्रेषृ अव्यक्ते शब्दे॥ आद्यो वृकशब्दे तद्वितीयोऽश्वशब्दे॥ रेषते॥ हेषते॥ कासृ
शब्दकुत्सायां॥ कासांचक्रे॥ भासृ दीप्तौ॥ बभासे॥ ६३०॥ णासृ रासृ शब्दे॥ नासते॥ प्रणासते॥ णसृ कौटिल्ये॥ नसते॥ भ्यस भये॥ भ्यसते॥ बभ्यसे॥ आङः शसि इच्छायां॥ ०पु० ३॥ आशंसते॥ आशशंसे॥ ३
लस्मृ लभने॥ जगसे॥ ग्लह ग्रहणे इत्येके॥ ग्लहांचक्रे॥ बहि महि वृद्धौ॥ बंहते॥ ववंहे॥ मंहते॥ ६४०॥
अहि गतौ॥ अंहते॥ आनंहे॥ गर्ह गल्ह कुत्सायां॥ बर्ह बल्ह प्राधान्ये॥ ओप्याहि तावत्चाहुन॥

९८

२२॥

वर्ह्वल्ह परीभाषुण इरिसण्आदनेषु [illegible] बृहि ॥ वेचि सपूर्वयोर्ईसोध्यादिता मनयोरेरुषी क्षितास्यां चाह ॥
बृहन्ततैलपिपूह ॥ [illegible] जेह बाद्रप्रत्ययेनेअचोह्देशोष्योदिं ॥ अथेवलोष्यादिः उभाय यो ध्यादीइ स्येवे ।
ह्यावयाहिइत्यपे ॥ अत तिगे स्यथो वि [illegible] म वयोह [illegible] निहूाश्च । निक्षेपइत्यपे ॥ कारदोसो ॥ चकास ॥
ऊर्वृत्तेर्कै ॥ ऊहाचक्रे ॥ गाहविरलेउत्ते गाहते ॥ जगाहे ॥ जगाहिषे ॥ जघाक्षे ॥ जगाहिढ्वे ॥ जगाहिध्वे ॥ गाहि जगा [illegible]
वाढोढेलोपः ॥ दस्य लौढेर्ह्वे पो ॥ गाढा ॥ गाहिष्यते ॥ घाक्ष्यते ॥ गाहिषीष्ट ॥ घाक्षीष्ट अगाहिष्ट ॥ अ
गाढ ॥ अघाक्षत ॥ अघाक्षत ॥ अगाढा ॥ अघाढु ॥ अघाक्षि [illegible] गर्हते ॥ [illegible] पधेस्पोलिटः किसं
गुणा [illegible] विप्रतिषेधेन ॥ जगर्हे ॥ [illegible] जगर्हिषे ॥ तोरस्से ॥ जघ्रुढे ॥ जगर्हिढ्वे ॥ जगर्ध्वे ॥ गर्हिता ॥ गर्ढा ॥ ग
र्हिता ॥ घर्क्ष्यते ॥ गर्हिषीष्ट ॥ घृक्षीष्ट ॥ लुङि ॥ अगर्हिष्ट ॥ इडभाव ॥ शलइगुपधादनिटः क्सः ॥ इगु ॥२२॥
दे पधोपः ॥ शलंतस्तस्मादनिटः [illegible] क्सोरिः स्यात ॥ अलोसस्य ॥ अघृक्षत ॥ ग्लहइत्या ॥ ग्लहते ॥

पषिकांतिकरणे ॥ घुषंते ॥ [illegible] विहणे सदुपधं पं [illegible] ति ॥ अथाहसंतारः परस्मैपदिन ॥ घुषिर् विशब्दनोपिन्नोद्दनं
य प्रतिज्ञाने ॥ ततोसिम् [illegible] इत्यके ॥ [illegible] इत्यनेयां [illegible] ॥ घोषति ॥ घोषिता ॥ [illegible] ॥ अघुषत ॥ अघोषी
त ॥ अक्षुरतस्याती ॥ अक्षोन्यतरस्यां ॥ अक्षोनसवान्प्रत्ययः स्यात ॥ क [illegible] सार्वधातुकेपरे ॥ पक्षेशप
अक्ष्णोति ॥ अक्षुतः ॥ अक्ष्णुवंति ॥ अक्षति ॥ अक्षतः ॥ अक्षोति आनक्ष ॥ आनक्षिथ ॥ आनष्ठ
अक्षिता ॥ अष्टा ॥ अक्षिष्यति ॥ स्कोरिति कलोपः ॥ [illegible] ॥ अक्ष्यति ॥ अक्ष्णोतु ॥ अक्ष्णुवंति ॥ अक्ष्णु
त ॥ अक्ष्णुव ॥ अक्ष्णुयात ॥ अक्ष्णु ॥ अक्ष्यात ॥ उदित्वाद्वेट ॥ नेटिमामिषा न्यक्षीत ॥ आक्षिष्टां ॥ आक्षिषुः ॥
इडभावे तु मामवान्नाक्षीत ॥ आष्टां ॥ आक्षुः ॥ [illegible] ॥ तक्ष त्वक्ष तनूकरणे ॥ तनूकरणे तक्षः ॥ श्नःस्यात ॥ रा
विषये ॥ तक्ष्णोति ॥ तक्षति काष्ठं ॥ ततक्षिथ ॥ ततष्ठ ॥ अतक्षीत ॥ [illegible] अतक्षिष्टां ॥ अतक्षिषुः ॥ अता
क्षीत ॥ अताष्टां ॥ तनूकरणे किं ॥ वाग्भिः संतक्षति ॥ [illegible] उक्ष सेचने ॥ उक्षांचकार ॥
रक्ष पालने ॥ णिक्ष चुंबने ॥ निक्षति ॥ त्रक्ष [illegible] गतौ ॥ [illegible] ॥ स्तृक्षति ॥ नक्षति ॥ वक्षरोषे ॥

सिं॰कौ॰ संघाते इत्येके। मूक्ष संघाते। मक्ष इत्येके। तक्ष त्वचने। त्वचनं संवरणं। सचोप्ययमिणं च। पक्ष परिग्रह इत्येके। सर्क्ष आदरे। सुक्ष्म। अनादर इति॥ [illegible] अथ [illegible] वहेल [illegible] णि त्यमर्थः। काक्षि वाक्षि माक्षि कांक्षायां। द्राक्षि ध्राक्षि ध्वाक्षि घोरवाशिते च। चूष पाने। चुचूष। तूष तुष्टौ॥ ६६॥ पूष वृद्धौ। मूष स्तेये। लूष रूष भूषायां। शूष प्रसवे। तालव्योष्मादिः। यूष हिंसायां। जूष च। भूष अलंकारे। भूषति। ऊष रुजायां। ईर्षा च कारादि। ईषि उञ्छे। ६१०। कष खष शिष जष झष शष वष मष रुष रिष हिंसार्थाः॥ तृतीय षष्ठो तालव्योष्मादि॥ सप्तमो दन्त्योष्मादि। चकाष। चखाष। शिशेष। शिशेषिथ। शेष्टा। अशिक्षत्। अशेक्षत्। जेषतुः। जझषतुः। शेषतुः। ववषतुः। मेषतुः। तीषस हेत्तु [illegible] रिषः इड्छे त्यादेः परस्य तादेरार्धधातुकस्येड्वा स्यात्। रेषिता। रेष्टा। रेषिष्यति। रेषिता। रेष्टा। रेषिष्यति। ६११ भष भर्त्सने। इह भर्त्सनं श्वरवः। भषति। बभाष। उष दाहे। ओषति। उवोष। ऊषतुः। उवोषिथ। जिषु विषु मिषु सेचने। जिजेष। कादिनियमादिट्। विवेषिथ। विवेषिव। वेष्टा। वेक्ष्यति। अविक्षत्। पुष पुष्टौ। पोषति। अपोषीत्। अ

यं

निर्देशु। पुष्येति श्यना निर्देशादेसेट्। अतो न क्सः। अङ् विधौ देवादिकस्य ग्रहणान्नाङ्। श्रिषु श्लिषु प्रुषु प्लुषु दाहे॥ श्रेषति। शिश्रेष। श्रेषिता। [illegible] [illegible] [illegible] अयं भौवादिकः। [illegible] देवादिकस्यैव ग्रहणमिति केचित्। [illegible] इयं [illegible] पुप्रोष। पुप्लोष। ६१७ पृषु वृषु मृषु सेचने। पृषु सेचने हिंसार्थात् [illegible] [illegible] पर्षति। पपर्ष। पर्ष्टा। [illegible] वृषु अलीके। तुसह्र सह सत सत राढ़े। जहास। जह्लास। [illegible] [illegible] [illegible] इति [illegible] अयं न सानुबन्धकः। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पाठः। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] परस्मैपदे [illegible] [illegible] अनिट्कारिकासु पाठे [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] घस्ति। अघसत्। घसेत्। पाठोन्। घसति। घस्ता। सस्यार्धधातुके। सस्य तः स्यात् स्यादौ वार्धधातुके। घत्स्यति। [illegible] ६२० [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

वृषु

ततोस

सि·कौ·

२४

[illegible] अहार्षीत् [illegible] ता [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ आ [illegible] नलोपः ॥ [illegible]
[illegible] ॥ अर्हति ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ तुहिर
दुहिर उहिर अर्दने ॥ तोहति ॥ तुतोह ॥ अतुहत् ॥ अतोहीत् ॥ दोहति ॥ अदुहत् ॥ अदो
हीत् ॥ अनिट्कारिका [illegible] ॥ ओहति ॥ उवोह ॥ औहत् ॥ [illegible]
उहत् ॥ औहीत् ॥ अर्ह पूजायां ॥ आनर्ह ॥ अथ [illegible] पर्यन्ता अनुदात्तेतः ॥ द्यु

त दीप्तौ ॥ द्योतते ॥ द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणं ॥ अनयोरभ्यासस्य संप्रसारणं स्यात् ॥ दिद्युते ॥ दिद्युता
ते ॥ द्योतिता ॥ द्युद्भ्यो लुङि ॥ द्युतादिभ्यो लुङः परस्मैपदं वा स्यात् ॥ पुषादीति सूत्रेण परस्मैपदे ङः ॥ अद्युतत् ॥ अ
द्योतिष्ट ॥ श्विता वर्णे ॥ श्वेतते ॥ शिश्विते ॥ अश्वितत् ॥ अश्वेतिष्ट ॥ ञिमिदा स्नेहने ॥ मेदते ॥ मिदेर्गुणः ॥ मि
देरिको गुणः स्यात् [illegible] इत्संज्ञकाकारादौ प्रत्यये परे ॥ [illegible] आदित्त्वाभावान्नानेन गुणः ॥ मिमिदे ॥ अमिदत् ॥ अ
मेदिष्ट ॥ ञिष्विदा स्नेहनमोचनयोः ॥ मोहनयोरित्येके ॥ स्वेदते ॥ सिष्विदे ॥ अस्विदत् ॥ अस्वेदिष्ट ॥ ञिक्ष्विदा
चेत्येके ॥ अक्ष्विदत् ॥ अक्ष्वेदिष्ट ॥ ७५ ॥ रुच दीप्तावभिप्रीतौ च ॥ रोचते सूर्यः ॥ हरये रोचते भक्तिः ॥ अरुच
त् ॥ अरोचिष्ट ॥ घुट परिवर्तने ॥ घोटते ॥ जुघुटे ॥ अघुटत् ॥ अघोटिष्ट ॥ रुट लुट लुठ प्रतीघाते ॥ अरुटत् ॥ अरोटिष्ट ॥
शुभ दीप्तौ ॥ क्षुभ संचलने ॥ णभ तुभ हिंसायां ॥ आद्यो ऽभावेपि ॥ नभन्तामन्यके समे ॥ मा भवन्नन्यके सर्वे ॥ इति नि
रुक्तं ॥ अनभत् ॥ अनभिष्ट ॥ अतुभत् ॥ अतोभिष्ट ॥ इमौ दिवादौ क्र्यादौ च ॥ स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु अवस्रंसने ॥ ध्वंसु ग
तौ च ॥ अङि नलोपः ॥ अस्रसत् ॥ अस्रंसिष्ट ॥ नास्वस्तु करिणां ग्रैवं ॥ इति रघुकाव्ये ॥ ७६ ॥ भ्रंसु इत्यपि केचि

वेपठः॥ अत्र तृतीय एव तलव्यांत इत्यन्ये॥ भ्रंसु भ्रंशु अधःपतने रति दिवादौ॥ स्रंभु विश्वासे॥ अस्रभत॥ अस्रंभिष्ट॥
दंभादिरयं॥ तालव्यादिस्तु प्रमादे गतः॥ वृतु वर्तने॥ वर्तते॥ ववृते॥ वृद्भ्यः स्यसनोः॥ वृतादिभ्यः परस्मैपदं वा
स्यात्॥ स्यसनि च॥ न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः॥ एभ्यः सकारादेरार्धधातुकस्येण्न स्यात् तङानयोरभावे॥ व
र्त्स्यति॥ वर्तिष्यते॥ अवृतत्॥ अवर्तिष्ट॥ अवर्त्स्यत्॥ अवर्तिष्यत॥ वृधु वृद्धौ॥ शृधु शब्दकुत्सायां॥
इमौ वृतिवत्॥ स्यंदू प्रस्रवणे॥ स्यंदते॥ सस्यंदे॥ सस्यंदिषे॥ सस्यंत्से॥ सस्यंदिध्वे॥ सस्यंध्वे॥
स्यंदिता॥ वृद्भ्यः स्यसनोरिति परस्मैपदे कृते उदित्करणात् अंतरंगमपि विकल्पं बाधित्वा चतुर्ग्रह
णसामर्थ्यान्न वृद्भ्य इति निषेधः॥ स्यंत्स्यति॥ स्यंदिष्यते॥ स्यंत्स्यते॥ स्यंदिषीष्ट॥ स्यंत्सीष्ट॥ पु
ष्यादिलुङीति परस्मैपदपक्षे अङ्॥ नलोपः॥ अस्यदत्॥ अस्यंदिष्ट॥ अस्यंत्त॥ अस्यंत्साता॥ अस्यंत्सत॥ अस्यं
दिष्यत॥ अस्यंत्स्यत॥ अनुविपर्यभिनिभ्यः स्यंदतेरप्राणिषु॥ एभ्यः परस्याप्राणिकर्तृकस्य स्यंदतेः
सस्य षो वा स्यात्॥ अनुष्यंदते॥ अनुस्यंदते वा जलं॥ अप्राणिषु किं॥ अनुस्यंदते हस्ती॥ अप्रा

णिग्रहणे॥ पर्युदासान्मत्स्योदके॥ अनुष्यंदते॥ इत्यत्रापि पक्षे षत्वं भवत्येव॥ प्राणिषु नेत्युक्तौ तु न स्यात्॥ कृपू सामर्थ्ये
कृपो रो लः॥ कृप उ इति छेदः॥ कृप इति कृपेः षष्ठ्यंतं॥ तच्चावर्त्तते॥ कृपो यो रेफः तस्य लः स्यात्॥ कृपेः ऋकारस्याव
यवो यो रेफसदृशस्तस्य च लकारसदृशः स्यात्॥ कल्पते॥ चक्लृपे॥ चक्लृपिषे॥ चक्लृप्से॥ इत्यादि स्यंदिवत्॥
लुटि च कृपः॥ लुटि स्यसनोश्च कृपेः परस्मैपदं वा स्यात्॥ तासि च कृपः॥ कृपेः परस्य तासेः सकारादेरार्धधातुक
स्य इट् न स्यात् तङानयोरभावे॥ कल्प्तासि॥ कल्प्तास्थः॥ कल्पितासे॥ कल्प्तासे॥ कल्प्स्यति॥
कल्पिष्यते॥ कल्प्स्यते॥ कल्पिषीष्ट॥ कॢप्सीष्ट॥ अकॢपत्॥ अकल्पिष्ट॥ अकॢप्त॥ अकल्प्स्यत्॥ अकल्पि
ष्यत॥ अकल्प्स्यत॥ त्वरा॥ वृतः संपूर्णो द्युतादिर्वृतादिश्चेत्यर्थः॥ अथ त्वरत्यंतास्त्रयोदश अनुदात्तेतः षितश्च॥
घट चेष्टायां॥ घटते॥ जघटे॥ घटादयो मित इति वक्ष्यमाणेन मित्संज्ञा॥ न कल्लन्तु णौ मितां ह्रस्व इति चिण्ण
मुलोर्दीर्घोन्यतरस्यामिति च वक्ष्यते॥ घटयति॥ विघटयति॥ कथं तर्हि कमलवनोद्घाटनं कुर्वते ये॥ प्रविघा
टयिता समुल्लसत्करिदभ्वः कमलाकराणि वस्यादि॥ शृणु घटसंघात इति॥ चौरादिकस्यैदं॥ न च तस्यैवार्थवि
शेषे मित्वार्थमनुवादोयमिति वाच्यं॥ नान्ये मितोहेताविति निषेधात्॥ अहेतौ स्वार्थे णिचि ज्ञपादिपंचकस्य

तिरिक्ता ष्ठुरादयो नेत्यर्थः॥ व्यथ भयसंचलनयोः॥ व्यथते॥ व्यथो लिटि॥ व्यथोऽभ्यासस्य संप्रसारणं स्यान्न लिटि॥ ह
लादिः शेषापवादः॥ यस्य हलादिः शेषेण निवृत्तिः॥ विव्यथे॥ प्रथ प्रख्याने॥ पप्रथे॥ प्रस विस्तारे॥ पप्रसे॥ म्रद
मर्दने॥ स्खद स्खदने॥ स्खदनं विद्रावणं॥ क्षजि गतिदानयोः॥ मित्त्वसामर्थ्याद् अनुपधात्वे ऽपि चिण्णमुलोरिति
दीर्घविकल्पः॥ अक्षंजि॥ अक्षाजि॥ क्षंजं॥ क्षंजं॥ क्षांजं॥ क्षांजं॥ दक्ष गतिहिंसनयोः॥ यो यं वृद्धिशब्दयोर
॥२६॥ नुदात्ते सु पठितस्तस्येहार्थविशेषमित्त्वार्थानुवादः॥ क्रप कृपायां गतौ॥ कदि क्रदि क्लदि वैकुव्ये॥ वैकल्य
मित्येके॥ त्रयोऽप्यनिदित इति नंदी॥ इदित इति स्वामी॥ कदि क्रदि इदितौ॥ क्रद कृद इत्यनिदितौ विति मैत्रेयः॥
कदि क्रदि क्लदीनामाह्वानरोदनयोः॥ परस्मैपदि शक्रानां पुनरिह पाठमित्त्वार्थ आत्मनेपदार्थश्च॥ ञिन
रासंभ्रमे॥ घटादयः षितः॥ मितां ह्रस्वः वक्ष्यते॥ अथ फणान्ताः परस्मैपदिनः॥ ज्वर रोगे॥ ज्वरति॥ ज
जार॥ गड सेचने॥ गडति॥ जगाड॥ हेड वेष्टने॥ हेडृ अनादरे इति आत्मनेपदिषु गतः॥ स एवायं सानुबन्धा
यते॥ अर्थविशेषमित्त्वार्थः॥ परस्मैपदिभ्यो ज्वरादिभ्यः प्रागेवानुवृत्तिकृतं यत्तन्मध्ये ऽनुवादसामर्थ्यात्परस्मै

~~परस्मैपदिभ्यो ज्वरादिभ्यः प्रागेवानुवृत्तिकृतं यत्तन्मध्ये ऽनुवादसामर्थ्या~~॥ परस्मैपदं॥ हेडति॥ जिहेड॥ हिडयति॥
अहिडि॥ चिण्णमुलोरिति दीर्घः॥ अहीडि॥ अनादरे तु॥ हेडयति॥ वट भट परिभाषणे॥ वट वेष्टने॥ भट भृताविति प
ठितयोः॥ परिभाषणे॥ मित्त्वार्थोऽनुवादः॥ नट नृत्तौ॥ इत्थमेव पूर्वमपि पठितं॥ तत्रायं विवेकः॥ पूर्वं पठितस्य नाट्य
मर्थः॥ यत्कारिषु नटव्यपदेशः॥ वाक्यार्थाभिनयो नाट्यं॥ घटादौ तु नृत्तं नर्त्तनं वार्थः॥ यत्कारिषु नर्त्तकव्यपदेशः॥
पदार्थाभिनयो नृत्तं॥ गात्रविक्षेपमात्रं नृत्तं॥ केचित्तु घटादौ नट नतावितिपठंति॥ गतावित्यन्ये णोपदेशाप
र्युदासवाक्ये॥ भाष्यकृता नाटीति दीर्घपाठात् घटादिर्णोपदेश एव॥ ष्टक प्रतीघाते॥ स्तकति॥ चक तृप्तौ॥
तृप्तिप्रतीघातयोः॥ पूर्वं पठितस्य तृप्तिमात्रमित्त्वार्थोऽनुवादः॥ आत्मनेपदिषु पठितस्य परस्मैपदित्वं
वा दात्वं परस्मैपदं॥ कखे हसने॥ एदित्वान्न वृद्धिः॥ अकखीत्॥ ७१८॥ रगे शंकायां॥ लगे संगे॥ ह्रगे ह्लगे षगे ष्टगे सं
वरणे॥ कगे नोच्यते॥ अस्यायमर्थ इति विशिष्य नोच्यते॥ क्रियासामान्यार्थत्वात्॥ अनेकार्थत्वादित्यन्ये॥ अक

अग कुटिलायां गतौ॥ कण रण गतौ॥ चकाण॥ रराण॥ चण श्रण श्रोण दाने च॥ श्राणगतावित्यन्ये॥ श्रथ क्नथ क्रथ क्लथ हिंसार्थाः॥ जासिनिप्रहणेति सूत्रे क्राथेति मितेपि च धिनि पाठसत्ते॥ क्राथयति॥ मितं तु निपातनात्सरत्वाच्छिष्णमुक्तारिति दीर्घं चरितार्थं॥ अक्राथि॥ अक्राथि॥ क्रथं क्रथं॥ क्राथं॥ क्राथं॥ व

नच॥ हिंसायामिति विशेषः॥ वनु च नोच्यते॥ ननु इत्यपूर्व एवायं धातुर्घटादिकस्यानुवादः॥ उदित्करणसामर्थ्यात्॥ तेन क्रियासामान्ये वनतीत्यादि॥ प्रवेनयति॥ अनुपसर्गस्य तु मित्वविकल्पो वक्ष्यते॥ ज्वल दीप्तौ॥ णप्रत्ययार्थं पठिष्यमाणस्य वायं अमिं आध्याने॥ चिंतायां पठिष्यमाणस्य आध्याने मित्वार्थोनुवादः॥ आध्यानमुत्कंठापूर्वकं स्मरणं॥ दृभये॥ दृविदारणइति क्र्यादेरयं मित्वार्थोनुवादः॥ दृणं तप्रेरयति॥ दरयति॥ भयादन्यत्र दारयति॥ धात्वंतर भेव दृमिति मतं तु हरतीत्यादि॥ केचित्तु षष्ठ्यौ अस्ये या दृत्वरेति सत्रे च षष्ठ्यद्वृ इति दीर्घस्थाने ह्रस्वपठंति तन्नेति माधवः॥ न्रनय॥ क्र्यादिषु पठिष्यमाणमित्वार्थमनूद्यते॥ प्रस्वलयति॥ स्खल स्खल चलने॥ प्रस्खलयति॥ प्रस्खलयति॥ स्मर आध्याने

णस्यानुवादः॥ नयादन्यत्र नारयति॥ श्रापाके॥ श्रै इति कृतात्वस्य श्रा इत्यादिकस्य च सामान्येनानुकरणं॥ लुग्विकरणालुग्विकरणयोरलुग्विकरणस्य॥ लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्येति परिभाषाभ्यां श्रपयति॥ क्लेदयतीत्यर्थः॥ पाकादन्यत्र श्रापयति॥ स्वेदयतीत्यर्थः॥ मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा॥ निशामनं चाक्षुषज्ञानमिति माधवः॥ ज्ञापनमात्रमित्यन्ये॥ निशानेष्विति पाठांतरं॥ निशानं तीक्ष्णीकरणं॥ एष्वेवार्थेषु ज्ञा नाति र्मित्स्यात्॥ ज्ञप मिच्चेति चुरादौ ज्ञापनमारणादिकं तस्यार्थः॥ कथं विज्ञापनाभर्तृषु सिध्यतीति गत दृज्ञापयत्याचार्य इति च॥ शृणु माधवमते चाक्षुषज्ञाने मित्वाभावात्॥ ज्ञापनमात्रे मित्वमिति मते ज्ञानियोग इति चौरादिकस्य॥ धातूनामनेकार्थत्वात्॥ निशानेष्विति पठतां हरदत्तादीनां मते तु न काप्यनुपपत्तिः॥ कंपने चलिः॥ चलकंपनइति ज्वलादिः॥ चलयति शाखां॥ कंपनादन्यत्र तु गिरिं चालयति॥ अन्यथा करोतीत्यर्थः॥ छदिर् ऊर्जने॥ छद अपवारणे इति योजादिकस्य स्वार्थे णिजभावे मित्वार्थोयमनुवादः॥ अनेकार्थत्वादूर्जने र्थेवृत्तिः॥ छदंतेषु पुंलके छदयति॥ बलवंतं प्राणवंतं वा करोतीत्यर्थः॥ अन्यत्र छादय हरतीति स्वामी॥ सत्रं चालयति॥ क्षिपयतीत्यर्थः॥ २

ति॥ अपवारयंतं प्रयुंक्ते इत्यर्थः॥ स्वार्थे णिचि तु छादयति॥ बलीभवति॥ प्राणीभवति॥ अपवारयतीत्यर्थः॥
जिह्वोन्मथने लडिः॥ लडविलासे इति पठितस्य मित्त्वार्थोऽनुवादः॥ उन्मथनं ज्ञापनं॥ जिह्वाशब्देन षष्ठीतत्पुरुषः॥
लडयति जिह्वां॥ तृतीयातत्पुरुषो वा॥ लडयति जिह्वया॥ अन्ये तु जिह्वाशब्देन लकारो लक्ष्यते॥ समाहारद्वंद्वो
यं॥ लडयति शत्रुं॥ लडयति दधि॥ अन्यत्र लाडयति पुत्रं॥ मदी हर्षग्लेपनयोः॥ ग्लेपनं दैन्यं॥ देवादिकस्य मि
त्त्वार्थोऽयमनुवादः॥ मदयति॥ हर्षयति॥ ग्लेपयति येवेत्यर्थः॥ अन्यत्र मादयति॥ चित्तविकारे उन्मादयतीत्य
र्थः॥ ध्वन शब्दे॥ आव्ययं मित्त्वार्थमनूद्यते॥ ध्वनयति घंटां॥ अन्यत्र ध्वानयति॥ अस्पष्टाक्षरमुच्चारयतीत्य
र्थः॥ अत्र भोजः॥ दलि वलि स्खलि रणि ध्वनि त्रपि क्षपयश्चेति पपाठ॥ तत्र ध्वनिरणी उदाहृतौ॥ दल विदा
रणे॥ वल संवरणे॥ स्खल संचलने॥ त्रपूष लज्जायामिति गताः॥ तेषां णौ दलयति॥ वलयति॥ स्खलयति॥
त्रपयति॥ क्षिक्षये इति वक्ष्यमाणस्य कृतात्वस्य पुको निर्देशः॥ क्षपयति॥ स्वन अवतंसने॥ शब्द इति पठिष्यमा
णस्यानुवादः॥ स्वनयति॥ अन्यत्र स्वानयति॥ घटादयो मितः॥ मित्संज्ञा इत्यर्थः॥ जनीजॄष्क्नसुरंजोऽमंताश्च

॥ मितः॥ इत्यनुवर्तते॥ जॄषिति षिनिर्देशाज्जीर्यतेर्ग्रहणं॥ जरणांतेस्तु जारयति॥ केचित्तु जनी जॄष् क्नसु रंजि प
ठित्वा क्नसु निरसने इति दैवादिकमुदाहरंति॥ ज्वल ह्वल ह्मल नमामनुपसर्गाद्वा॥ एषां मित्त्वं वा प्राप्त
विभाषेयं॥ ज्वलयति॥ ज्वालयति॥ उपसृष्टे तु नित्यं मित्त्वं॥ प्रज्वलयति॥ कथं तर्हि प्रज्वालयतीति॥ उन्नो
मयतीति॥ घञंतात्तत्करोतीति णौ॥ कथं संक्रमयतीति॥ मितां ह्रस्व इति सूत्रे वा चित्तविरागे इत्यत
स्त्वनुवर्त्य व्यवस्थितविभाषाश्रयणादिति वृत्तिकृत्॥ एतेन रजो विश्रामयन्नृशांऽशौ धुर्यान्विश्रामयेति सः
इत्यादि व्याख्यातं॥ ग्लास्नावनुवमां च॥ अनुपसर्गादेषां मित्त्वं वा स्यात्॥ आद्ययोरप्राप्ते इतरयोः प्राप्ते
विभाषा॥ न कम्यमिचमां॥ अमंतत्वात्प्राप्तं मित्त्वमेषां न स्यात्॥ कामयते॥ चामयति॥ आमयति॥ शमो
दर्शने॥ शाम्यतेर्दर्शने मित्त्वं न स्यात्॥ निशामयति रूपं॥ अन्यत्र तु प्रणयिनो निशमय्य वधूः कथाः
॥ कथं तर्हि निशामय तदुत्पत्तिं विस्तराद्गदतो मम इति॥ शाम आलोचने इति चौरादिकस्य धातोर्नामनेका
र्थत्वाच्छ्रवणेऽपि वृत्तिः॥ यमोऽपरिवेषणे॥ यच्छति भोजनं ततोऽन्यत्र मित्त्वं स्यात्॥ आयामयति दूष्य

॥२९

य प प

ति॥व्यापारंति चेत्यर्थः॥परिवेषणे तुमयति॥ब्राह्मणान्भोजयतीत्यर्थः॥पर्यवसितं नियमो भ्वादित्वेनियमवशाद्घटादित्वात्क रोतीति गोबोध्यं॥स्खदिर्खपरिभ्यां च॥मित्रं सेवा अवस्खादयति।परिस्खादयति।

अपावपरिभ्य इति न्यासकारः।स्वामी तु नकम्यमीति नञ् मुत्तर चिस्त्राम ननुवर्त्य चामो॥अदर्शने इति चिच्छिदं यम स्वपरिवेषणे मित्यमाह।तन्मते पर्यवसितं नियमयन्त्रिसादिसम्यगेव॥उपसर्गस्य स्व देभ्वेदवादिपूर्वस्येति नियमान्नू॥प्रस्खादयतीत्याह॥तस्मात् सूत्रद्वयेउदाहरणप्रत्युदाहरणयोर्व्यत्यासः फलितः॥इदं च मतंरत्तिन्यासादिविरोधादुपेक्ष्यं॥फण गतौ॥नेति निवृत्तमसंभवान्निषेधासर्वमसोलप ितः फणादिकार्यानुरोधात्॥फणां च सप्तानां॥एषां वा एत्वाभ्यासलोपोस्तः॥किति लिटि सेटि थे लिच॥फेणतुः फेणुः फेणिथ॥पफणतुः पफणुः फणयति॥घटादिसमासः॥ ॥फणः प्रागे बहूनीयेके॥तन्मते फाणयतीत्येव॥राजृ दीप्तौ स्वरितेत्॥राजति॥राजते॥रेजतुः रराजतुः॥रेजे रराजे॥अत एत्वनुश्चतावपि विधानसामर्थ्याद्रास्वं॥टुभ्राजृ टुभ्राशृ टुभ्लाशृ दीप्तौ॥अनुदात्तेतः

भ्राजते॥इह पाठश्च फणादिकार्यार्थः॥पूर्वं पाठस्तु श्वयादिघटाभावार्थः॥तथाहि राजिरुदाहरणीयः फणादेरेव ग्रहणं॥रेजे॥बभ्राजे॥वा भ्राशेति श्यन्वा॥भ्राश्यते॥भ्राशते॥भ्रेशे॥बभ्राशे॥भ्लाश्यते॥भ्लाशते॥भ्लेशे॥बभ्लाशे॥ द्वावपीमौ तालव्यान्तौ॥स्यमु स्वन ध्वन शब्दे॥स्यमादयः त्रयः परस्मैपदिनः॥स्येमतुः॥सस्यमतुः॥अस्यमीत्॥स्वेनतुः सस्वनतुः अस्वानीत्॥अस्वनीत्॥विष्वणति अभ्यष्वणति॥सशब्दे॥सस्वनीत्यर्थः॥वेश्च स्वन इति षत्वं॥फणादयो गताः॥दध्वनतुः॥८२०४ मस्टम अवेकल्ये॥ससाम॥तस्ताम॥ज्वल दीप्तौ॥अज्वालीत्॥चल कंपने॥जल घातने॥घातनं तैक्ष्ण्यं॥जलती टल ट्वल वैक्लव्ये॥ष्ठल स्थाने॥हल विलेखने॥णल बंधे॥बंधनं रत्येके॥पल गतौ॥पलति॥बल प्राणने॥ धान्यावरोधे च॥बेलतुः॥पुल महत्वे॥पोलति॥कुल संस्त्याने बंधुषु च संस्त्यानं संघातः॥बंधुशब्देन तद्व्यापारो गृह्यते॥कोलति॥चुकोल॥शल हुल पत्लृ गतौ॥शशाल॥जुहोल॥पपात॥पेततुः॥

मुंके

पतिता॥पतः॥पुमूः॥अङि परे॥अपप्तत्॥ नेर्गदेति णत्वं॥ प्रण्यपप्तत्॥ क्वथे निष्पाके॥ क्वथति॥ चक्वाथ॥
अक्वथीत्॥ पथे गतौ॥ अपथीत्॥ मथे विलोडने॥ मेथतुः॥ अमथीत्॥ ८४॥ टुवम उद्गिरणे॥ इहैव
निपातनादृत इत्वमिति सुधाकारः॥ ववाम॥ ववमतुः॥ वादित्वादेत्वाभ्यासलोपो नस्तः॥ भाग ...
तु वेमतुरित्याद्यपुदाहृतं॥ तस्माद्वादीन दृष्टं॥ भ्रमु चलने॥ वा भ्राशेति श्यन्वा॥ भ्रम्यति॥ भ्रा
म्यतीति तु दिवादौ वक्ष्यते॥ वा जृभ्रमुत्रसां॥ एत्वाभ्यासलोपौ नस्तः॥ किति लिटि सेटि
थलि च॥ भ्रेमतुः बभ्रमतुः॥ अभ्रमीत्॥ क्षर संचलने॥ अक्षारीत्॥ अथ द्वावनुदात्तेतौ॥ ष
ह मर्षणे॥ परिनिविभ्य इति षत्वं॥ परिषहते सेहे॥ सहिता॥ तीषसहेति वेट्॥ ढ्रलोपे
...लोपः॥ सहिवहोरोदवर्णस्य॥ अनयोरवर्णस्य ओः स्यात् ढलोपे॥ सोढा॥
ढः॥ सोढरूपस्य सहेः सस्य षत्वं न स्यात्॥ परिसोढा॥ सिवादीनां वाड्व्यवायेपि॥ परिनिविभ्यः परेषां सिवादी
नां सस्य षो वा स्यात् अड्व्यवायेपि॥ पर्यषहत॥ पर्यसहत॥ रमु क्रीडायां॥ रेमे रेमिषे रंता रंस्यते॥ रंसी

ष्ट॥ अरंस्त॥ अथ कसंताः परस्मैपदिनः॥ षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु॥ पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्त्तिसर्त्तिश
दसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छधौशीयसीदाः॥ पादीनां पिबादयः स्युः इत्संज्ञकशकारादौ
प्रत्यये परे॥ सीदति॥ ससाद॥ सेदतुः सेदिथ ससत्थ॥ सत्ता॥ सत्स्यति लृदित्वादङ्॥ सेदिरप्रतेः॥ नि
षीदति॥ न्यषीदत्॥ सदेः परस्य लिटि॥ सदेरभ्यासात्परस्य षत्वं न स्यात् लिटि॥ निषसाद॥ निषेदतुः
शद्लृ शातने॥ विशीर्णतायामयं॥ शातने तु विषयतया निर्दिश्यते॥ शदेः शितः॥ शिद्भाविनो स्मादा
त्मनेपदं स्यात्॥ शीयते॥ शशाद॥ शेदतुः शेदिथ॥ शशात्थ॥ शत्ता॥ अशदत्॥ क्रुश आह्वाने रोदने
च॥ क्रोशति क्रोष्टा॥ क्रुक्षः॥ अक्रुक्षत्॥ कुच संपर्चन कौटिल्यप्रतिष्टंभविलेखनेषु॥ कोचति चु
कोच॥ बुध अवगमने॥ बोधति बोधिता॥ बोधिष्यति॥ रुह बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च॥ रोहति॥ रुरोह॥
रुरोहिथ॥ रोढा रोक्ष्यति॥ अरुक्षत्॥ कस गतौ॥ अकसीत्॥ अकासीत्॥ ... ज्वलादिगणः समाप्तः
अथ गूहत्यंताः स्वरितेतः॥ हिक्क अव्यक्ते शब्दे॥ हिक्कति॥ हिक्कते॥ अंचु गतौ याचने च॥ अंचति॥ अं

अंचते॥ अचु इत्येके॥ अचि इत्यपरे॥ डुयाचृ याच्ञायां॥ याचति याचते॥ रेटृ परिभाषणे॥ रेटति रेटते॥ चतेच
दे याचने॥ चचात चेते॥ अचतीत्॥ चचाद॥ अचदीत्॥ प्रोथृ पर्याप्तौ॥ पुप्रोथ॥ पुप्रोथे॥ मिदृ मेदृ मेधा
हिंसनयोः॥ मिमेद॥ मिमिदे॥ मिमेदे॥ धातौ विना वितिस्वामी॥ न मामिमेथ॥ धातौ वितिन्यासः॥ मेधृ सं
गमे च॥ मेधति मिमेधे॥ णिदृ णेदृ कुत्सासंनिकर्षयोः॥ निनिदतुः॥ निनिदे॥ निनेदतुः॥ निनेदे॥ शृधु मृधु उंदने

उंदनं क्लेदनं॥ शर्धति॥ शर्धते॥ शर्धिता॥ मर्धते॥ बुधिर् बोधने बोधति॥ बोधते॥ इरित्वादङ् वा॥ अबुधत्॥
अबोधीत्॥ अबोधिष्ट॥ दीपजनेत्युचिण्लुङ् न भवति॥ पूर्वोक्तरसाल्पचर्येण देवादिकस्यैव तस्य ग्रहणात्॥ उबुं
दिर् निशामने॥ निशामनं ज्ञानं॥ बुबुंदे॥ अबुदत्॥ अबुंदीत्॥ वेणृ गतिज्ञानचिंतानिशामनवादित्रग्रहणे
षु वेणति वेणते॥ नातोप्ययं॥ ८७॥ खनु अवदारणे॥ खनति खनते॥ गमहनजनखनघसां लोपः क्ङित्यनङि॥
एषामुपधाया लोपः स्यात् अजादौ क्ङिति न त्वङि॥ चख्नतुः॥ ये विभाषा॥ खायात्॥ खन्यात्॥ चीवृ आदानु
संवरणयोः॥ चिचीव॥ चिचीवे॥ चुचीवे॥ चायृ पूजानिशामनयोः॥ व्यय गतौ॥ अव्ययीत्॥ दाशृ दाने॥ ददा
श॥ ददाशे॥ भेषृ भये॥ गतावित्येके॥ भेषति॥ भेषते॥ भ्रेषृ भ्लेषृ गतौ॥ असगतिदीप्त्यादानेषु॥ असति॥

असते॥ आस॥ आसे॥ अयं षांतोपि॥ स्पश बाधनस्पर्शनयोः॥ स्पर्शनं ग्रथनं॥ स्पशति॥ स्पशते॥ ८८॥ ल
षकांतौ॥ बाभ्याशेति न पत्वं॥ लष्यति॥ लषति लषे॥ चष भक्षणे॥ छष हिंसायां॥ चच्छषतुः॥ चच्छषे॥ झष आ
दानसंवरणयोः॥ भ्रक्ष भ्लक्ष अदने॥ दाशृ दाने॥ माहृ माने॥ गुहू संवरणे॥ ऊदुपधाया गोहः॥ गूहत्युपधा
या उत्स्यात् गुणहेतावजादौ प्रत्यये परे॥ गूहति॥ जुगूहिथ जुगोढ॥ गूहिता गोढा॥ गूहिष्यति घोक्ष्यति॥ अगू
हीत्॥ इड्भावे क्सः॥ अघुक्षत्॥ लुग्वा दुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दंत्ये॥ एषां क्सस्य लुग्वा स्यात् दंत्ये न
ङि॥ ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः॥ अगूढ॥ अघुक्षत॥ क्सस्याचीत्यंतलोपः॥ अघुक्षातां॥ अघुक्षंत॥ अ
घुक्षावहि॥ अगुह्वहि॥ अघुक्षामहि॥ अथाजंता उभयपदिनः॥ श्रिञ् सेवायां॥ श्रयति॥ श्रयते॥ शिश्रि
यतुः॥ श्रयिता॥ णिश्रीति चङ्॥ अशिश्रियत्॥ ८९॥ भृञ् भरणे॥ भरति॥ बभार॥ बभ्रतुः॥ बभर्थ॥
बभृव बभृम॥ बभृषे॥ भर्ता॥ ऋद्धनोः स्ये॥ ऋतो हन्तेश्च स्यस्येट् स्यात्॥ भरिष्यति॥ रिङ् शयग्लिङ्क्षु
॥ रीयक्रियादावार्धधातुके लिङि च ऋतो रिङादेशः स्यात्॥ रिङि कृते रिङ्विधिसामर्थ्याद्दीर्घो न॥ भ्रियात्॥

उश्च॥ ऋवर्णात्परो झलादिर्लिङ्सिचौ कितौ स्तस्तङि॥ भृषीष्ट॥ भृषीयास्तां॥ अभार्षीत्॥ अभार्ष्टां॥
अभार्षुः॥ ह्रस्वादंगात्॥ सिचो लोपः स्याज्झलि॥ अभृत॥ अभृषातां॥ अभरिष्यत्॥ हृञ् हरणे॥ हरणं
प्रापणं स्वीकारः स्तेयं नाशनं च॥ जहर्थ॥ जह्रिव॥ जह्रिम॥ जह्रिषे॥ हर्ता॥ हरिष्यति॥ धृञ् धारणे॥ ध
रति॥ अधार्षीत्॥ अधृत॥ णीञ् प्रापणे॥ निनयिथ॥ निनेथ॥ निन्यिषे॥ अथाजन्ताः परस्मैपदिनः॥ धे

ट् पाने॥ धयति॥ आदेच उपदेशेऽशिति॥ उपदेशे एजन्तस्य धातोरात्त्वं स्यान्न तु शिति॥ आत औ ण
लः॥ आदन्ताद्धातोर्णल औकारादेशः स्यात्॥ दधौ॥ आतो लोप इटि च॥ अजाद्योरार्धधातुकयोः कि
ङितोः परयोरातो लोपः स्यात्॥ द्विर्वचनेऽचीति निषेधः द्वित्वे कृते आल्लोपः॥ द
धतुः॥ दधुः॥ दधिथ॥ दधाथ॥ दधे॥ धाता॥ दाधा घ्वदाप्॥ दारूपा धारूपाश्च धातवो घुसंज्ञाः स्युः दाप्दैपौ वि
ना॥ एर्लिङि॥ घुसंज्ञानां मास्थादीनां च एत्वं स्यादार्धधातुके लिङि किति॥ धेयात्॥ धेयास्तां॥ धेयासुः
॥ विभाषा धेट्श्व्योः॥ आभ्यां च्लेश्चङ् वा स्यात् कर्तृवाचिनि लुङि परे॥ चङि इति द्वित्वं॥ अदधत्॥ अ

दधतां॥ विभाषा घ्राधेट्शाच्छासः॥ एभ्यः सिचो लुग्वा स्यात् परस्मैपदे परे॥ अधात्॥ अधातां॥ अधुः
॥ यमरमनमातां सक् च॥ एषां सक् स्यादेभ्यः सिच इट् स्यात् परस्मैपदेषु॥ अधासीत्॥ अधासिष्टां॥
अधासिषुः॥ ग्लै म्लै हर्षक्षये॥ हर्षक्षयो धातुक्षयः॥ ग्लायति॥ जग्लौ॥ जग्लिथ॥ जग्लाथ॥ वाऽन्यस्य संयो
गादेः॥ घुमास्थादेरन्यस्य संयोगादेर्धातोरात एत्वं वा स्यादार्धधातुके किति लिङि॥ ग्लायात्॥ ग्लेयात्॥ अ
ग्लासीत्॥ म्लायति॥ द्यै न्यक्करणे॥ न्यक्करणं तिरस्कारः॥ द्रै स्वप्ने॥ ध्रै तृप्तौ॥ ध्यै चिन्तायां॥ रै शब्दे॥ स्त्यै ष्ट्यै शब्दसंघा
तयोः॥ स्त्यायति॥ षोपदेशत्वाभावेऽपि सत्वकृते रूपं तुल्यं॥ षोपदेशत्वफलं तु तिष्ट्यासति॥ अतिष्ठिपदित्यत्र षत्वं॥
खै खदने॥ क्षै जै षै क्षये॥ क्षायति॥ जजौ॥ ससौ॥ घुमास्थेत्यत्र विभाषा घ्राधेडित्यत्र च स्यतेरेव ग्रहणं न स्यतेः॥ तेन
एत्वसिज्लुकौ न॥ सायात्॥ असासीत्॥ कै गै शब्दे॥ शै श्रै पाके॥ पै ओवै शोषणे॥ पायात्॥ अपासीत्॥ घुमास्थे

तीत्वं तदपवाद एर्लिङि इत्येत्वं गातिस्थेति सिज्लुक् च न॥ पारूपस्य लाक्षणिकत्वात्॥ ष्टै वेष्टने॥ स्तायति॥ ष्णै वेष्टने
शोभायां चेत्येके॥ स्नायति॥ दैप् शोधने॥ दायति॥ अत्र घुत्वादेत्वसिज्लुकौ न॥ दायात्॥ अदासीत्॥ पा पाने॥ पाघ्रा
ध्मेति पिबादेशः॥ अदन्तत्वान्न लोपधागुणः॥ पिबति॥ पेयात्॥ अपात्॥ घ्रा गन्धोपादाने॥ जिघ्रति॥ घ्रायात्॥ घ्रे

यात् ॥ अघ्रासीत् ॥ अघ्रात् ॥ ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः ॥ धमति ॥ ष्ठा गतिनिवृत्तौ ॥ तिष्ठति ॥ स्थादिष्वभ्यासेनेति ॥ ति॰॥
षत्वं ॥ अधितष्ठौ ॥ उपसर्गादिति षत्वं ॥ अधिष्ठाता ॥ स्थेयात् ॥ म्ना अभ्यासे ॥ मनति ॥ दाण् दाने ॥ प्रणियच्छति
देयात् ॥ अदात् ॥ ह्वृ कौटिल्ये ॥ ह्वरति ॥ ऋतश्च संयोगादेर्गुणः ॥ ऋदन्तस्य संयोगादेरङ्गस्य गुणः स्याल्लिटि ॥ कि
मर्थमिदं परत्वाण्णल्यपि भवति ॥ रपरत्वं ॥ उपधावृद्धिः ॥ जह्वार ॥ जह्वरतुः ॥ जह्वरुः ॥ जह्वर्थ ॥ ह्वर्ता ॥ ऋद्धनोः स्ये
॥३३॥ ॥ ह्वरिष्यति ॥ गुणोर्तिसंयोगाद्योः ॥ अर्तेः संयोगादेः ऋदन्तस्य च गुणः स्याद्यकि यादावार्धधातुके लिङि च
॥ ह्वर्यात् ॥ अह्वार्षीत् ॥ अह्वार्ष्टां ॥ स्वृ शब्दोपतापयोः ॥ स्वरतिसूतीतिवेट् ॥ सस्वरिथ ॥ सस्वर्थ ॥ वमयो
स्तः ॥ श्र्युकः किति ॥ श्रिञ् एकाच उगन्ताच्च परयोर्गित्कितोरिण् न स्यात् ॥ परमपि विकल्पं बाधित्वा पुरस्तात्प्रतिषे
धकाण्डारम्भसामर्थ्यादनेन निषेधे प्राप्ते ॥ क्रादिनियमान्नित्यमिट् ॥ सस्वरिव ॥ सस्वरिम ॥ परत्वाद्धूधनोरिति
इड्विकल्पं ॥ स्वरिष्यति ॥ स्वर्यात् ॥ अस्वारीत् ॥ अस्वारिष्टां ॥ अस्वार्षीत् ॥ अस्वार्ष्टां ॥ स्मृ चिन्तायां ॥ स्मृ संवरणे ॥ स
गतौ ॥ क्रादित्वान्नेट् ॥ ससर्थ ॥ ससृव ॥ ससृम ॥ रिङ् ॥ स्रियात् ॥ असार्षीत् ॥ असार्ष्टां ॥ सर्तिशास्त्यर्तिभ्य
श्च ॥ एभ्यश्च्लेरङ् स्यात् ॥ कर्तरि लुङि ॥ सुसर्तिशास्त्यासिना साहचर्यात् ॥ सर्त्तौ नो होत्यादिकार्ये गच्छते ॥

तेन भ्वादौ नाङ् ॥ दृशि घृ गतौ तु पाघ्राध्मेति निर्दिष्टौ धौरादेरिमाः ॥ धावति ॥ ऋ गतिप्रापणयोः ॥ ऋ
च्छति ॥ ऋच्छत्यृतां ॥ तौदादिकऋच्छेर्ऋधातोः ऋदन्तानां च गुणः स्याल्लिटि ॥ आरिथ ॥ अर्ता ॥
अरिष्यति ॥ अर्यात् ॥ आर्षीत् ॥ गृ घृ सेचने ॥ गरति ॥ जगर्थ ॥ जग्रिव ॥ रिङ् ॥ ग्रियात् ॥ अ
गार्षीत् ॥ ध्वृ हूर्च्छने ॥ स्रु गतौ ॥ सुस्रोथ ॥ सुस्रुव ॥ स्रूयात् ॥ णिश्रीति चङ् ॥ स्रु धूप घ गुणा
दन्तरङ्गत्वादुवङ् ॥ असुस्रुवत् ॥ षु प्रसवैश्वर्ययोः ॥ प्रसवोऽभ्यनुज्ञानं ॥ सुषोथ ॥ सु
षुविव ॥ सोता ॥ स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु ॥ एभ्यः सिच इट् स्यात् परस्मैपदेषु
३ ॥ असावीत् ॥ पूर्वोत्तराभ्यां ञिभ्यां साहचर्यात् सुनोतेरेव ग्रहणमिति पक्षे असौ
षीत् ॥ श्रु श्रवणे ॥ श्रुवः शृ च ॥ श्रुवः शृ इत्यादेशः स्यात् श्नु प्रत्ययश्च ॥ शपोऽपवादः ॥
श्नोऽङित्त्वाद्धातोर्गुणो न ॥ शृणोति ॥ शृणुतः ॥ हुश्नुवोः सार्वधातुके ॥ जुहोतेः श्नुप्र

८ पत्तिप्राग्वदुपधावृद्धिः इङस्तित्त्वयतीनां ॥ अद ऋ मे ऋ एभ्यः स्य ...नित्स मिट्स्या

सि॰कौ॰ ति॰
३४

प्रसर्यां तस्यानेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य यः स्यात् स्यादित्यादेशे सार्वधातुके॥ उवङादेशः॥ अर्यवंति॥
अर्यमः॥ अर्यवः॥ अर्यमः॥ अर्युमः॥ अर्योध॥ अर्युव॥ अर्युः॥ अर्यादाति॥ अर्युयात [illegible] अर्यात्॥ अर्योषी॥ र
अर्णोमि॥ अर्यवः॥ अर्यवः॥ अर्यमः॥ अर्युमः॥ अर्योध॥ अर्युव॥ अयं कृतदोगमर्थोवि॥ दुदु गतौ॥ दुद्रोथ॥ दुद्रविथ॥ दुदुविम॥ दुद्रोथ॥ दुद्रुव॥ विश्रीतिचङ्॥ अदुद्रु
वत्स्येर्य॥ द्रवति॥ अयं कृतदोगमर्थोवि॥ अभिप्रयोगमुनीकरणं॥ मूनीभवतः॥ आधेसकर्मकः॥ शब्दायति॥ द्वितीये अकर्मकः॥
वत॥ अभिअभिवे॥ अभिप्रयोगमुनीकरणं॥ मूर्धः॥ विपराभ्यां तेरिति तङ्॥ पराजेरसोढ इसपादान॥ अथ डीङ् ताडिताः॥
अध्यापनाससराआयते॥ अध्येतुंगच्छति मर्थः॥ विपराभ्यां तेरिति तङ्॥ परात्तेरसोढ इसपादान॥ अथ डीङ् ताडिताः॥
षिङ् वधसने॥ सिषिचे॥ सिषिविदु॥ सिषिविध्वे॥ ८०॥ गाङ् अशब्दे॥ गवते॥ जुगुवे॥ गाङ् गतौ॥ गाते॥
गो ते॥ गाते॥ इङ् एलेरूते वृधिः॥ गौ॥ लिङि इटि अगा॥ गेता॥ गेयाता॥ गेरन्॥ गासीष्ट॥ गाङ् कुटादिसूत्र इङ्
देशस्येव गाङो ग्रहणं न तस्य॥ तेन ङ्याद्युमास्येतीत्वं न॥ अगास्त॥ आदादिकोयमितिहरदत्तादयः॥ फले
दुनभेदः॥ कुङ् घुङ् उङ् ङुङ् शब्दे॥ अमेतु उङ् कुङ् खुङ् गुङ् घुङ् ङुङ् इत्याहुः॥ कवते॥ चुकुवे॥ घवते॥ अवते॥
ऊवे॥ वार्णादाङ्गं बलीय इति उवङ्॥ ततः सवर्णदीर्घः॥ ओता॥ ओष्यते॥ ओषीष्ट॥ ओष्ट॥ ङवते॥ जु ३४
ङुवे॥ ङोता॥ च्युङ् ज्युङ् प्रुङ् प्लुङ् गतौ॥ क्लुङ् क्लोके॥ ८५०॥ रुङ् गतिरेषणयोः रेषणं हिंसा॥ रुरुवे॥

रविता से॥ धृङ् विध्वंसने॥ धरते॥ दध्रे॥ मेङ् प्रणिदाने॥ प्रणिदानं विनिमयः॥ प्रसपर्णं च॥ प्रणिमयते॥ म
नेर्गदेति णत्वं॥ तत्र घुप्रकृति माङि इति पठित्वाङि तो माप्रकृतेरपि ग्रहणस्येष्टत्वात्॥ देङ् रक्षणे॥
दयते॥ दयते दिगि लिटि॥ दिग्यादेशे नद्वित्वं बाधनमिष्यतदेतिवृत्तिः॥ दिग्ये॥ दिग्याते॥ दिग्यिरे॥
स्याध्वोरिच्च॥ अनयोरिदादेशस्यात् सिच् किस्यात्॥ अदित॥ अदिथाः॥ अदिषि॥ श्यैङ् गतौ॥ श्यायते॥ शश्ये॥
प्यैङ् वृद्धौ॥ प्यायते॥ पप्ये॥ प्याता॥ त्रैङ् पालने॥ त्रायते॥ तत्रे॥ पूङ् पवने॥ पवते॥ पुपुवे॥ पविता॥ मूङ् ब
न्धने॥ मवते॥ डीङ् विहायसा गतौ॥ डयते॥ डिड्ये॥ डयिता॥ तॄ प्लवनतरणयोः॥ ॠत इद्धातोः॥ ॠदन्तस्य
धातोरङ्गस्य इत्स्यात्॥ इत्वोत्वाभ्यां गुणवृद्धी प्रतिषेधेन॥ तरति॥ ॠच्छत्यॄतामिति गुणः॥ तपरत्वेसेत्वं
तेरतुः॥ तेरुः॥ वॄतो वा॥ वेङ् वृङ् भ्यां मूर्धन्यादिदीर्घो वा स्यान्न तु लिटि॥ तरिता॥ तरीता॥ अ
तारीत्॥ तेरिथ॥ हलि चेति दीर्घः॥ तीर्यात्॥ सिचि च परस्मैपदेषु॥ अत्र वृद्धौ दीर्घो नि॥
अतारिष्टा॥ अथाष्टावनुदात्तेतः॥ गुप गोपने॥ तिज निशाने॥ मान पूजायां॥ बध बंधने॥ गु

सिं·कौ· गुप्तिज्किद्भ्यः सन् ॥ मान्बधदान्शान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य ॥ सूत्रद्वयोक्तेभ्यः सन्स्यात् मा
नोदीनाम् अभ्यासस्य ईकारस्य दीर्घश्च ॥ गुपेर्निन्दायां ॥ तिजेः क्षमायां ॥ कितेर्व्याधिप्रतीकारे
३५ निग्रहे अपनयने नाशने संशये च ॥ मानेर्जिज्ञासायां ॥ बधेश्चित्तविकारे ॥ दानेरार्जवे ॥ शाने
र्निशाने ॥ सनाद्यन्ता इति धातुत्वे ॥ सन्यङोः ॥ सन्नन्तस्य यङन्तस्य प्रथमस्य एकाचो द्वे स्तः अ
जादेस्तु द्वितीयस्य ॥ अभ्यासकार्यं ॥ गुपप्रभृतयः कित भिन्नाः निन्दाद्यर्थका एवानुदात्तेतो
दानशानौ च स्वरितेतौ ॥ एते नित्यसन्नन्ताः ॥ अर्थान्तरे त्वननुबन्धकाश्चुरादयः ॥ अनुबन्धस्य
केवले चरितार्थत्वात् सन्नन्तात् तङ् ॥ धातोरित्यविहितत्वात् सनोऽत्र नार्धधातुकत्वं ॥ तेन गुणो न
॥ जुगुप्सते ॥ जुगुप्सांचक्रे ॥ तितिक्षते ॥ मीमांसते ॥ भेषू भावः ॥ चर्त्वं बीभत्सते ॥ रभ राभ
स्ये ॥ राभस्यमुपक्रमः ॥ आरभते ॥ आरेभे ॥ रब्धा ॥ रप्स्यते ॥ डुलभष् प्राप्तौ ॥ लभते ॥ ष्व ३५
ञ्ज परिष्वङ्गे ॥ दंशसञ्जस्वञ्जां शपि ॥ रञ्जेश्च ॥ एषां शपि नलोपः ॥ स्वजते ॥ परिष्वजते ॥ आधि

ग्रंथिर्दंभिस्वं ॥ जीनां लिटः कित्वं वेति व्याकरणान्तरं ॥ देभतुः ॥ सस्वज इति भाष्योदाहरणादेकदेशा
नुमितसाह्वाप्यनभ्युपेते ॥ सदेः परस्य लिटि इति निषेधः स्वजेरुपसंख्यानं ॥ अतोभ्यासात्परस्य षत्वं न ॥
परिषस्वजे ॥ परिषस्वजे ॥ सस्वजिषे ॥ सस्वञ्जिषे ॥ स्वङ्क्ता ॥ स्वङ्क्ष्यते ॥ स्वजेत ॥ स्वङ्क्षीष्ट ॥
प्रत्यष्वङ्क्त ॥ प्राक्सितादिति षत्वं ॥ परिनिविभ्यः सेवसितसय ॥ सिवादीनां वेति विकल्पः ॥ एतदर्थ
मेवोपसर्गात्सुनोतीत्येव सिद्धे स्तुस्वञ्ज्योः परिनिविभ्य इत्यत्र पुनरुपादानं ॥ पर्यष्वङ्क्त ॥ पर्यस्वङ्क्त ॥
हद पुरीषोत्सर्गे ॥ हदते ॥ जहदे ॥ हत्ता ॥ हत्स्यते ॥ हदेत ॥ हत्सीष्ट ॥ अहत्त ॥ अथ परस्मैपदिनः ॥
ञिक्ष्विदा अव्यक्ते शब्दे ॥ स्कन्दिर् गतिशोषणयोः ॥ चस्कन्दिथ ॥ चस्कन्थ ॥ स्कन्ता ॥ स्कन्त्स्यति
तू नलोपः ॥ स्कद्यात् ॥ इरित्वादङ् ॥ अस्कदत् ॥ अस्कान्त्सीत् ॥ अस्कान्तां ॥ अस्कान्त्सुः ॥ वेः स्कन्देरनि
ष्ठायाम् ॥ षत्वं वा स्यात् ॥ कृत्येवेदं ॥ अनिष्ठायामिति पर्युदासात् ॥ विष्कन्ता ॥ विस्कन्ता ॥
निष्ठायां तु ॥ विस्कन्नः ॥ परेश्च ॥ अस्मात्परस्य स्कन्देः सस्य षो वा ॥ योगविभागादनिष्ठा
यामिति नेसंबध्यते ॥ परिष्कन्दति ॥ परिस्कन्दति ॥ परिष्कण्णः ॥ परिस्कन्नः ॥ षत्वपक्षे

णत्वं॥ न च पदद्वयाश्रयतया बहिरंगत्वासत्त्वस्यासिद्धत्वं॥ धातूपसर्गयोः कार्यमंतरंगमित्यभ्युपगमा
सि॰ को॰ त्॥ पूर्वं धातुरुपसर्गेण युज्यते ततः साधनेनेति भाष्यं॥ पूर्वं साधनेनेति मतांतरे तु न णत्वं॥
३८ यभ मैथुने॥ येभिथ॥ ययब्ध॥ यब्धा॥ यप्स्यति॥ अयाप्सीत्॥ णम प्रह्वत्वे शब्दे च॥ नेमि
थ॥ ननंथ॥ नंता॥ अनंसीत्॥ अनंसिष्टां॥ गम्लृ सृप्लृ गतौ॥ इषुगमियमां छः॥ एषां छः स्या
च्छिति परे॥ गच्छति॥ जगाम॥ जग्मतुः॥ जगमिथ॥ जगंथ॥ गंता॥ गमेरिट् परस्मैपदेषु॥ गमेः पर
स्य सकारादेरिट् स्यात्॥ गमिष्यति॥ लृदित्त्वा दङ्॥ अनङीति पर्युदासान्नोपधालोपः॥
ष अगमत्॥ ससर्प॥ अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्यां॥ उपदेशेनुदात्तो य ऋदुपधस्तस्य अ
म्वा स्याज्झलादावकिति परे॥ स्रप्ता॥ सर्प्ता॥ स्रप्स्यति॥ सर्प्स्यति॥ असृपत्॥ यम उपर ३८
मे॥ यच्छति॥ येमिथ॥ ययंथ॥ यंता॥ अयंसीत्॥ अयंसिष्टां॥ तप संतापे॥ तप्ता॥ अताप्सीत्॥
निसस्तपतावनासेवने॥ षः स्यात्॥ आसेवनं पौनःपुन्यं॥ ततोन्यस्मिन्विषये॥ निस्तपति॥ त्यज हानौ

आत्यांथ उइङ्का स्यात॥ सृजिदृशो
उं
तत्यजिथ॥ तत्यक्थ॥ त्यक्ता॥ अत्याक्षीत्॥ षंज संगे॥ दंशसंजस्वंजां शपि॥ सजति॥ संक्ता॥ दृशिर
प्रेक्षणे॥ पश्यति॥ विभाषा सृजिदृशोर्झल्यमकिति॥ अनयोरमागमः स्याज्झलादावकिति॥ ददर्
श॥ ददर्शिथ॥ द्रष्टा॥ द्रक्ष्यति॥ दृश्यात्॥ इरितो वा॥ ऋदृशोङि गुणः॥ ऋवर्णांतानां दृशेश्च गु
णः स्यात् अङि॥ अदर्शत्॥ अङभावे॥ न दृशः॥ दृशेः क्सो न॥ अद्राक्षीत्॥ ८९०॥
दंश दशने॥ दशनं दंष्ट्राव्यापारः॥ [illegible]॥ दंशो दशरादिस्था हनुनासिकलोपः॥ अत
एव निपातनादिति काशिका॥ तेषामत्रैव तात्पर्यं॥ अर्थनिर्देशोऽसाधुरिति कैः॥ दंशसंजेति नलोपः॥ दशति॥ बातद
ददंश॥ ददंशिथ॥ ददंष्ठ॥ दंष्टा॥ दंक्ष्यति॥ दश्यात्॥ अदांक्षीत्॥ कृष विलेखने॥ विलेखनमा
कर्षणं॥ ध॰॥ क्रष्टा॥ कर्ष्टा॥ क्रक्ष्यति॥ कर्क्ष्यति॥ स्पृशमृशकृषतृपदृपां च्लेः सिज्वा वाच्यः॥ अ
क्राक्षीत्॥ अक्राष्टां॥ अकार्क्षीत्॥ अकार्ष्टां॥ अकार्क्षुः॥ पक्षे क्सः॥ अकृक्षत्॥ अकृक्षातां॥

अनूर्क्षत्॥दह भस्मीकरणे॥देहिथ॥ददग्ध॥दग्धा॥धक्ष्यति॥अधाक्षीत्॥अधाग्धां॥अधा
क्षुः॥मिह सेचने॥मिमेह॥मिमेहिथ॥मेढा॥मेक्ष्यति॥अमिक्षत्॥कित निवासे॥रोगापनयने चैं चिकि
त्सति॥संज्ञापेप्रायेण विपूर्वः॥विचिकित्सा तु संशयः इत्यमरः॥अस्मानुदात्तत्वमाश्रित्य चिकित्स
ते इत्यादि केचिदुदाजहारे॥निवासे तु केतयति॥दान खण्डने॥शान तेजने॥इतो वहन्ताः
स्वरितेतः॥दीदांसति॥दीदांसते॥शीशांसति॥शीशांसते॥अर्थविशेषे सन्॥अन्यत्र
दानयति॥शानयति॥डुपचष् पाके॥पचति॥पचते॥पेचिथ॥पपक्थ॥पेचे॥पक्ता॥पक्षी
ष्ट॥षच समवाये॥सचति॥सचते॥भज सेवायां॥भेजतुः॥भेजिथ॥बभक्थ॥अभाक्षीत्॥
अभक्त॥[illegible]॥रंज रागे॥नलोपः॥रजति॥अराङ्क्षीत्॥अरंक्त॥शप आक्रोशे॥

आक्रोशो विरुद्धानुध्यानं॥शपति॥शेपे॥अशाप्सीत्॥त्विष दीप्तौ॥त्वेषति॥तित्वेष॥
तित्विषे॥त्वेक्ष्यति॥त्विक्षीष्ट॥अत्विक्षत्॥अत्विक्षाता॥यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु॥य
जति॥यजते॥लिट्यभ्यासस्योभयेषां॥वच्यादीनां ग्रहादीनां चाभ्यासस्य संप्रसारणं स्यात्॥लि
टि॥इयाज॥वचिस्वपियजादीनां किति॥वचिस्वप्योर्यजादीनां च संप्रसारणं स्यात् किति॥पुनः प्र
संगविज्ञानान्न हि॥ईजतुः॥ईजुः॥इयजिथ॥इयष्ठ॥ईजे॥यष्टा॥यक्ष्यति॥इज्यात्॥यक्षीष्ट॥
अयाक्षीत्॥अयष्ट॥डुवप् बीजसंताने॥बीजसंतानं क्षेत्रे विकरणं॥गर्भाधानं च॥अयं छे
दनेपि॥केशान्वपति॥उवाप॥ऊपे॥वप्ता॥उप्यात्॥वप्सीष्ट॥अवाप्सीत्॥अवप्त॥वह प्रा
पणे॥उवाह॥उवहिथ॥सहिवहोरोदवर्णस्य॥उवोढ॥ऊहे॥वोढा॥वक्ष्यति॥अवाक्षीत्॥अवोढां॥
अवाक्षुः॥अवोढ॥अवक्षातां॥अवोढाः॥अवोढ्वं॥वस निवासे परस्मैपदी॥वसति॥उवास॥
शासिवसिघसीनां च॥इण्कुभ्यां परस्यैषां सस्य षः स्यात्॥ऊषतुः॥ऊषुः॥उवसिथ॥उव

स॰का॰

३८

स्य॥ वेस्ता॥ सस्यार्द्धधातुके॥ वस्सन्ति॥ ऊय्यात्॥ अवासीत्॥ अवास्तां॥ वेञ् तंतुसंताने॥ वयति॥
वयति॥ वेञो वयिः॥ वा स्याल्लिटि॥ इकार उच्चारणार्थः॥ उवाय॥ ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिवि
चतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च॥ एषां किति ङिति च संप्रसारणं स्यात्॥ यकारस्य प्राप्तौ॥ लिटि वयो यः॥ वयो यस्य संप्रसारणं
न स्याल्लिटि॥ ऊयतुः॥ ऊयुः॥ वश्चास्यान्यतरस्यां किति॥ वयो यस्य वो वा स्याल्लिटि किति॥ ऊवतुः॥ ऊवुः॥ उवयिथ॥ वयस्ता
सावभावात् थलि लिटि नित्यमिट्॥ स्थानिवद्भावेन भित्वात्तङ्॥ ऊये ऊवे॥ वयोरभावे॥ वेञः॥ वेञो न संप्रसारणं स्याल्लिटि॥
ववौ॥ ववतुः॥ ववुः॥ वविथ॥ ववाथ॥ ववे॥ वाता॥ ऊयात्॥ वासीष्ट॥ अवासीत्॥ व्येञ् संवरणे॥ व्ययति॥ न व्यो लिटि॥ व्येञ
आत्वं न स्याल्लिटि॥ इत्यङि॥ परमपि हलादिशेषं बाधित्वा यस्य संप्रसारणं॥ उभयेषां ग्रहणसामर्थ्यात्॥ अन्यथा वच्यादीनां
ग्रह्यादीनां चानुवृत्त्यैव सिद्धे किं तेन॥ विव्याय॥ विव्य [illegible] विव्ये॥ व्यस्ता॥ वीयात्तुः॥ विव्युः॥ इडत्
त्यर्तिव्ययतीनामिति नित्यमिट्॥ विव्ययिथ॥ विव्याय॥ विव्ययाथ॥ विव्ये॥ व्याता॥ वीयात्॥ व्यासीष्ट॥ अव्या
सीत्॥ अव्यास्त॥ ह्वेञ् स्पर्धायां शब्दे च॥ अभ्यस्तस्य च॥ अभ्यस्तीभविष्यतो ह्वेञः संप्र ३८

सारणं स्यात्॥ ततो द्वित्वं॥ जुहाव॥ जुहुवतुः॥ जुहुवुः॥ जुहोथ॥ जुहविथ॥ जुहुवे॥ ह्वाता॥ हूयात्॥
ह्वासीष्ट॥ लिपिसिचिह्वश्च॥ एभ्यः च्लेरङ्॥ आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यां॥ आतो लोपः॥ अह्वत्॥
अह्वत॥ अह्वास्त॥ १०००॥ अथ द्वौ परस्मैपदिनौ॥ वद व्यक्तायां वाचि॥ अवदत्॥ उवा
द॥ ऊदतुः॥ ऊदुः॥ उवदिथ॥ वदिता॥ उद्यात्॥ वदव्रजेति वृद्धिः॥ अवादीत्॥ टुओश्वि गतिवृ
द्धयोः॥ श्वयति॥ विभाषा श्वेः॥ श्वयतेः संप्रसारणं वा स्यात् लिटि यङि च॥ शुशाव॥ शुशुव
तुः॥ श्वयतेर्लिट्यभ्यासस्य लक्षणप्रतिषेधः॥ तेन लिट्यभ्यासस्येति॥ संप्रसारणं
न॥ शिश्वाय॥ शिश्वियतुः॥ श्वयिता॥ श्वयेत्॥ शूयात्॥ जॄस्तंभुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च॥ च्लेरङ् वा॥ श्व
यतेः॥ श्वयतेरिकारस्याकारः स्यादङि॥ पररूपं॥ अश्वत्॥ अश्वतां॥ अश्वन्॥ विभाषा धेट्
श्व्योः॥ इति चङ्॥ इयङ्॥ अशिश्वियत्॥ ह्म्यन्तेति न वृद्धिः॥ अश्वयीत्॥ वृत्॥ यजादयो
वृत्ताः॥ भ्वादिस्तु आकृतिगणः॥ तेन चुलुम्पतीत्यादि संग्रहः॥ इति भ्वादयः॥ ऋतवीय

सि॰को॰ ङः॥ ऋतिः सौत्रः॥ तस्मादीयङ् स्यात्स्वार्थे॥ जुगुप्सायां मयं धातुरिति बहवः॥ कृपायां चेत्ये
के॥ सनाद्यंतो धातुवदिति धातुत्वं॥ ऋतीयते॥ ऋतीयांचक्रे॥ आयादय आर्धधातुके
वेतीयङ्भावे॥ शेषात्कर्तरि परस्मैपदं॥ आनर्त॥ अर्तिष्यति॥ अर्तीत॥ इत्यादि॥ अद भक्ष
णे॥ द्वौ परस्मैपदिनौ॥ अदिप्रभृतिभ्यः शपः॥ लुक्स्यात्॥ अत्ति॥ अत्तः॥ अदन्ति॥ लिट्यन्यतरस्यां
॥ अदो घस्लृ वा स्यात् लिटि॥ जघास॥ गमहनेत्युपधालोपः॥ तस्य चर्विधिं प्रति स्थानिवत्त्व
निषेधात्॥ घस्य चर्त्वं॥ शासिवसिघसीति षत्वं॥ जक्षतुः॥ जक्षुः॥ घस्लभावपक्षे लि
नित्यमिट्॥ जघसिथ॥ आद॥ आदतुः॥ इडत्त्यर्तीति नित्यमिट्॥ आदिथ॥ अत्ता॥ अत्स्यति॥ हुझल्भ्यो हेर्धिः॥
स्यात्॥ अद्धि॥ अत्तात्॥ अदानि॥ अदः सर्वेषां॥ अदः परस्यापृक्तसार्वधातुकस्याडागमः स्यात्सर्वमते
न॥ आदत्॥ आत्तां॥ आदन्॥ आदः॥ आत्तं॥ आत्त॥ आदन्॥ आद्व॥ आद्म॥ अद्यात्॥ अद्यातां॥ अद्युः॥

+ हुझलंतेभ्यश्च हेर्धिः × ३

अद्यास्तां॥ अद्यासुः॥ लुङ्सनोर्घस्लृ॥ अदो घस्लृ आदेशः स्याल्लुङि सनि च॥ लृदित्त्वादङ्॥ अघसत्॥
हन हिंसागत्योः॥ प्रणिहंति॥ अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति॥ अनु
नासिकान्तेति षष्ठीके॥ वनतितनोत्यादीनां विशेषणं॥ अनुनासिकान्तानामेषां वनतेश्च लोपः स्याज्झ
लादौ क्ङिति परे॥ यमिरमिनमिगमिहनिमन्यतयोऽनुदात्तोपदेशाः॥ तनुक्षणुक्षिणुऋणुतृणुघृ
णुवनुमनुतनोत्यादयः॥ हतः॥ घ्नंति॥ वमोर्वा॥ उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य हन्तेर्नस्य णो
वा स्याद्वमयोः परतः॥ प्रहण्मि॥ प्रहन्मि॥ प्रहण्वः॥ प्रहन्वः॥ हो हन्तेरिति कुत्वं॥ जघान॥ जघ्नतुः॥ जघ्नुः॥
अभ्यासाच्च॥ अभ्यासात्परस्य हन्तेर्हस्य कुत्वं स्यात्॥ जघनिथ॥ जघंथ॥ हन्ता॥ ऋद्धनोरितीट्॥
हनिष्यति॥ हन्तु॥ हतात्॥ घ्नंतु॥ हंतेर्जः॥ हौ परे॥ आभीयतया जस्यासिद्धत्वात् हेर्न लुक्॥ जहि॥ हना
नि॥ हनाव॥ हनाम॥ अहन्॥ अहतां॥ अघ्नन्॥ अहनं॥ अहत॥ आर्धधातुके [illegible]॥ हनो वध
लिङि लुङि च॥ वधादेशः॥ दंतः॥ आर्धधातुके इति विषयसप्तमी॥ तेनार्धधातुकोपदेशे अकारान्त

सिं॰कौ॰ ४० ते

वाद तोलोपः ॥ वध्यात ॥ वध्यास्तां ॥ आर्धधातुके इति किं विध्यादीनु स्यात ॥ दनेदिति एतत्रं ॥
प्रदण्यात ॥ अलोपस्य स्थानिवत्वाद तो हन्त्रो दे रिति न वृद्धिः ॥ अवधीत ॥ अथन्त्वात
स्यादिसिः ॥ द्विष अप्रीतो ॥ द्वेष्टि ॥ द्विष्टः ॥ द्वेष्टा ॥ द्वेक्ष्यति ॥ द्वेक्ष्यते ॥ द्वेष्टु ॥ द्विष्टात ॥ द्विष्टु ॥
द्वेषाणि ॥ द्विषे ॥ द्विषावहे ॥ द्विषमहे ॥ अद्वेट ॥ द्विषम्च ॥ लेङो सिजुस्यात्स्यात ॥ अद्विषन ॥ अद्वि
षं ॥ द्विषीत ॥ द्विष्यात ॥ द्विक्षीष्ट ॥ अद्विक्षत ॥ दुह प्रपूरणे ॥ दोग्धि ॥ दुग्धः ॥ धोक्षि ॥ दु
ग्धे ॥ दुक्षे ॥ दोग्धु ॥ दुग्धि ॥ दोहानि ॥ धुक्ष्व ॥ दुग्ध्वं ॥ दोहै ॥ अधोक ॥ अदोहं ॥ अदुग्ध्वं ॥
अदुक्षत ॥ अधुक्षत ॥ लुग्वा दुहेति लुक्पक्षे तथास ॥ ध्वंवहि धुक्षेदुदापे ॥ दिह उपच
ये ॥ प्रणिदग्धि ॥ दिग्धे ॥ लिह आस्वादने ॥ लेढि ॥ लीढः ॥ लिहन्ति ॥ लेक्षि ॥ लीढे ॥
लिक्षे ॥ लिढ्ढे ॥ लेढु ॥ लिढ्ढि ॥ लेहानि ॥ अलेट ॥ अलिक्षत ॥ अलीढ ॥ अलीक्षावहि ॥

धुग्धे आदिक्षः ४०

अलिक्षावहि ॥ चक्षिङ व्यक्तायां वाचि ॥ अयं दर्शनेपि ॥ ङकारोनुदात्त ॥ युमर्थः ॥ विचक्षणः ॥
प्रथयन ॥ तुम तुन ॥ अनेकार्थत्वात इत्यास्यात ॥ उकारः स्वेदनुदात्तेत्वयुक्तमात्मनेपद
मानि त्वितितापनार्थः ॥ तेनस्फायं निर्विक संधौ स्यादिति सिध्यति ॥ चष्टे ॥ चक्षाते ॥ अ
र्धधातुके ॥ चक्षिङः ख्याञ् वा लिटि ॥ अत्र भाष्ये खशादिरयमादेशः ॥ असिद्ध काण्डेशस्ययो
वेति लिखितं ॥ जिहासस्पष्टयं ॥ चख्यौ ॥ चख्ये ॥ चक्शौ ॥ चक्शे ॥ चयोर्द्वितीयाद इति लुन ॥ चे
खासिल्प्यात ॥ चचक्षे ॥ ख्याता ॥ क्शाता ॥ ख्यास्यती ॥ ख्यास्यति ॥ ख्यास्यते ॥
क्शास्यति ॥ क्शास्यते ॥ अचष्ट ॥ चक्षीष्ट ॥ ख्यायात ॥ ख्येयात ॥ क्शायात ॥ क्शे
यात ॥ अस्यतिवक्ति ख्यातिभ्योऽङ् ॥ एभ्यः च्लेरङ् स्यात ॥ अख्यत ॥ अख्यातां ॥ अक्शा
सात ॥ अक्शास्त ॥ वर्जने न च भाजने च ईः ॥ ईःसमा चक्षिङ स्यादि ॥ अथ पूर्व्यता अनु
दात्तेतः ॥ ईर गतौ कंपने च ॥ ईर्ते ॥ ईराञ्चक्रे ॥ ईर्ता ॥ ईर्ष्वे ॥ ईर्ध्वं ॥ ईरीष्ट ॥ ईड स्तुतौ ॥

ति

सि०कौ०
४१

ईडे ॥ ईशः से ॥ ईडजनोर्ध्वे च ॥ ईडित जनां से ध्वे इत्यादयोः सार्वधातुके सोरिट् स्यात् ॥ योग
विभागो [illegible] ईडिषे ॥ ईडिध्वे ॥ एकारः [illegible] विरूत स्यानेन्य [illegible] ॥ ईडिष्व ॥ ईडि
[illegible] तेरसूलणात् ॥ [illegible] ॥ ईश ऐश्वर्ये ॥ ईष्टे ॥ ईशिषे ॥ ईशिध्वे ॥
आस उपवेशने ॥ आस्ते ॥ आसाञ्चक्रे ॥ आस्ध्वे ॥ आध्वे ॥ आसिष्ट ॥ आङः शासु इच्छायाम् ॥
आशास्ते ॥ आशाशासे ॥ आङः [illegible] आयके ॥ तेनन्नमो वाकं प्रशास्महे इति [illegible] ॥ वस
आच्छादने ॥ वस्ते ॥ वध्वे ॥ ववसे ॥ वसिता ॥ कसि गतिशासनयोः ॥ कंस्ते ॥ कंसा
ते ॥ [illegible] ॥ [illegible] दिदित्स्ये के ॥ [illegible] स्ते ॥ तालव्यान्तोऽपि आनीदित् ॥ कष्टे ॥ कशाते ॥ कक्षे ॥
कड्ढ्वे ॥ [illegible] संयुक्ते ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ आभरणकारस्तु तालव्यान्त इति ब्रूयाम ॥ [illegible] ॥
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ अव
यव [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ इदिता [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ पचने ॥ [illegible] मोचने ॥ सूते ॥

रामः
४१

सुषुविषे ॥ सोता ॥ सविता ॥ [illegible] गुणनिषेधः ॥ सुवै ॥ सवीषीष्ट ॥ असविष्ट ॥ असो
ष्ट ॥ शीङ् स्वप्ने ॥ शीङः सार्वधातुके गुणः ॥ क्ङिति चेत्यस्यापवादः ॥ शेते ॥ शयाते ॥ शीङो रु
ट् ॥ शीङः परस्य झादेशस्यातो रुडागमः ॥ शेरते ॥ शेषे ॥ शेध्वे ॥ शये ॥ शिश्ये ॥
शयिता ॥ अशयिष्ट ॥ अथ कौटान्ताः परस्मैपदिनः ॥ ऊर्णुञ् उभयपदी ॥ यु मिश्रणे अ
मिश्रणे च ॥ उतो वृद्धिर्लुकि हलि ॥ लुग्विषये उकारस्य वृद्धिः स्यात् [illegible] हलादौ सा
र्वधातुके न त्वभ्यस्तस्य [illegible] ॥ युवन्ति ॥ युयाव ॥ यविता ॥ युयात् ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ विशेष [illegible] ॥ [illegible]
॥४८॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ सार्वधातुके ॥ [illegible] ॥
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] सार्वधातुके [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] रवीति॥ रौति॥ रुवीतः॥ रुतः॥ [illegible]
[illegible] ॥ मार्दवे [illegible] ॥ [illegible] रूपा तु [illegible] ॥
[illegible] ॥ रुविपात्॥ अरावीत्॥ अरविष्यत्॥ तु
सौत्रो धातुर्गति वृद्धि हिंसासु॥ अयं लुग्विकरण इति स्मरन्ति॥ तवीति॥ तौति॥
तुवीतः॥ तुतः॥ तोता॥ तोष्यति॥ णु स्तुतौ॥ नौति॥ नविता॥ टुक्षु शब्दे॥ क्षौति॥ क्षविता॥
क्ष्णु तेजने॥ क्ष्णौति॥ क्ष्णविता॥ ष्णु प्रस्रवणे॥ स्नौति॥ सुष्णुवे॥ स्नविता॥ स्नुयात्॥
स्नूयात्॥ ऊर्णुञ् आच्छादने॥ ऊर्णोतेर्विभाषा॥ वृद्धिर्वा स्यात् हलादौ पिति सार्वधातुके॥ ऊर्णौ
ति॥ ऊर्णोति॥ ऊर्णुतः॥ ऊर्णुवन्ति॥ ऊर्णुते॥ ऊर्णुवाते॥ ऊर्णुवते॥ ऊर्णोतेराम्नेति

वाच्यं॥ नन्द्राः संयोगादयः॥ अचः पराः संयोगादयो न द्विरुच्यन्ते॥ नुशब्दस्य द्वित्वं॥ णत्व
स्यासिद्धत्वात्॥ पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने इति त्वनित्यं॥ उभौ साभ्यासस्येति णत्वं॥ ऊर्णु
नाव॥ ऊर्णुनुवतुः॥ ऊर्णुनुवुः॥ विभाषोर्णोः॥ इडादिप्रत्ययो वा ङित् स्यात्॥ ऊर्णुनुविथ॥ ऊर्णु
नविथ॥ ऊर्णुविता॥ ऊर्णविता॥ ऊर्णोतु॥ ऊर्णवानि॥ ऊर्णवै॥ गुणो वृद्धेः॥ ऊर्णोतेर्विभाषेत्या
दपृक्ते हलादौ पिति सार्वधातुके परे॥ इत्यपवादः॥ और्णोत्॥ और्णोः॥ ऊर्णुयात्॥ ऊर्णुयाः॥
इह वृद्धिर्न॥ ऊर्णूयात्॥ ऊर्णुविषीष्ट॥ ऊर्णविषीष्ट॥ और्णुवीत्॥ और्णुविष्टां॥ ऊर्णोतेर्विभा
षा॥ इडादौ परस्मैपदे परे सिचि वृद्धिर्वा स्यात् पक्षे गुणः॥ और्णावीत्॥ और्णाविष्टां॥ और्णाविषुः॥
और्णवीत्॥ और्णविष्टां॥ द्यु अभिगमने॥ द्यौति॥ द्योता॥ षु प्रसवैश्वर्ययोः॥ प्रसवोऽभ्यनुज्ञा
नं॥ सोता॥ असौषीत्॥ कु शब्दे॥ कोता॥ ष्टुञ् स्तुतौ॥ स्तौति॥ स्तवीति॥ स्तुतः॥ स्तुवीतः॥

सिं॰कौ॰
४२

स्तुते ॥ स्तवीते ॥ स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु इट् ॥ अस्तावीत् ॥ प्राक्सितादिति षत्वं ॥ अभ्यष्टौत् ॥ सिवादीनां
वा ॥ पर्यष्टौत् ॥ पर्यस्तौत् ॥ ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि ॥ ब्रुवः पंचानामादित आहो ब्रुवः ॥ ब्रुवो लटः परस्मै
पदानां आदितः पंचानां णलादयः ॥ पंच वा स्युः ॥ ब्रुव आहादेशः ॥ अकार उच्चारणार्थः ॥ आह ॥
आहतुः ॥ आहुः ॥ आहस्थः ॥ झलि परे ॥ चर्त्वं ॥ आत्थ ॥ आहथुः ॥ ब्रुव ईट् ॥ ब्रुवः परस्य हलादेः पि
त ईट् स्यात् ॥ आत्थेत्यत्र स्थानिवद्भावात् आस्यो ईयं ॥ झलि तिथ त्वविधानान्न भवति ॥ ब्रवीति ॥ ब्रू
तः ॥ ब्रुवंति ॥ ब्रूते ॥ आर्धधातुकाधिकारे ॥ ब्रुवो वचिः ॥ उवाच ॥ ऊचतुः ॥ ऊचुः ॥ उवचि
थ ॥ उवक्थ ॥ ऊचे ॥ वक्ता ॥ ब्रूयात् ॥ ङिच्चे पिन्नेत्यपि हलादि पन ॥ ब्रवाणि ॥ ब्रवै ॥ ब्रूया
उच्यात् ॥ अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् ॥ वच उम् ॥ अङि परे ॥ अवोचत् ॥ अवोचत ॥ अथ शास्ये
ताः परस्मैपदिनः ॥ इङ् त्वात्मनेपदी ॥ इण् गतौ ॥ एति ॥ इतः ॥ इणो यण् ॥ अजादौ प्रत्यये परे ॥

रामः

इयङोऽपवादः ॥ यंति ॥ इयाय ॥ दीर्घ इणः किति ॥ इणोऽभ्यासस्य दीर्घः स्यात् किति लिटि ॥ ई
यतुः ॥ ईयुः ॥ इययिथ ॥ इयेथ ॥ एता ॥ एतां ॥ अभीयत्वेन यणोऽसिद्धत्वात् ॥ आत ॥ आयात्
इयात् ईयात् ॥ एतेर्लिङि ॥ उपसर्गात्परस्येणोऽणो ह्रस्वः स्यादार्धधातुके किति लिङि ॥ निरियात्
समियात् ॥ उभयत आश्रयणे नांतादिवत् ॥ अभीयात् ॥ अणः किं । समेयात् ॥ समीयादिति
प्रयोगस्तु भौवादिकस्य । इणो गा लुङि । गातिस्थेति सिचो लुक् । अगात् । अगातां । अगुः ॥ इङ् अध्यय
ने । नित्यमधिपूर्वः । अधीते । अधीयाते । अधीयते । गाङ् लिटि । इङो गाङ् स्याल्लिटि । लावस्था
यां विवक्षिते वा । अधिजगे । अधिजगाते । अधिजगिरे । अध्येता । अध्येष्यते । अध्ययै । गु
णायादेशयोः कृतयोरुपसर्गस्य यण् । पूर्वं धातुरुपसर्गेणेति दर्शने तु गुणात् पू
र्वं सवर्णदीर्घः प्राप्तः । णेरध्ययने वृत्तमिति निर्देशान्न भवति ॥ अध्यैत ॥ परत्वादियङ् ॥ तत आट् वृद्धिः

अध्यैयातां॥ अध्यैयत॥ अध्यैयि॥ अध्यैवहि॥ अधीयीत॥ अधीयीयातां॥ अधीयीध्वं॥ अधीयीय॥ अध्येषीष्ट॥ विभाषा लुङ्लृङोः॥ इङो गाङ् स्याद्वा॥ गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित्॥ गाङादेशात् कुटादिभ्यश्च परेऽञ्णितः प्रत्ययाः ङितः स्युः॥ घुमास्थागापाजहातिसां हलि॥ एषामात ईत्स्यात् धलादौ क्ङिति॥ आर्धधातुके परे॥ अध्यगीष्ट॥ अध्यैष्ट॥ अध्यगीष्यत॥ अध्यैष्यत॥ इक् स्मरणे॥ अयमप्यधिपूर्वः॥ अधीगर्थदयेशां कर्मणि॥ अन्यथा हि गमेस्त्वेवं स्यात्॥ इण्वदिक इति वक्तव्यं॥ अधीयन्ति॥ अध्यगात्॥ केचित्तु आर्धधातुकाधिकारोक्तस्यैवातिदेशमाहुः॥ तन्मते लेपण न॥ तथा च भट्टिः॥ समितयोरात्यपूर्वयोरधिपनश्रति॥ जीगति प्राप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु॥ प्रजनो गर्भग्रहणं॥ असनं क्षेपणं॥ वेति॥ वीतः॥ वियंति॥ वेषि॥ वेमि॥ वीहि॥ अवेत्॥ अवीतां॥ अवियन्॥ अजागते स्सनेकाञ्चि चाख्यणी ति के चित्॥ अव्यन्न॥ अत्र ईकारोपिध्यातंतरप्रश्लिष्यते॥ एति॥ ईतः॥ इयंति॥ ईयात्॥ एषीष्ट॥ या प्रापणे॥ प्रापणमिह गतिः॥ प्रणियाति॥ यातः॥ याति॥ लङः शाकटायनस्यैव॥ आदंतात् परस्य

लङो झेर्जुस् वा स्यात्॥ अयुः॥ अयान्॥ यायात्॥ यायास्तां॥ वा गतिगंधनयोः॥ गंधनं सूचनं॥ भा दीप्तौ॥ ष्णा शौचे॥ श्रा पाके॥ द्रा कुत्सायां गतौ॥ प्सा भक्षणे॥ पा रक्षणे॥ पायास्तां॥ अपासीत्॥ रा दाने॥ ला आदाने॥ द्वावपि दाने इति चंद्रः॥ दाप् लवने॥ प्रणिदाति॥ प्रनिदाति॥ दायास्तां॥ अदासीत्॥ ख्या प्रकथने॥ अयं सार्वधातुकमात्रविषयः॥ संख्यानेत्वेवं नमः ख्यात्र इति वार्तिके तत्प्राष्यं चेह लिंगं॥ सख्या ने ज्ञि होमूलो यः सनेति॥ ख्शादित्वेन प्रयोजनमिस्यर्थः॥ समपूर्वस्य ख्यातेः प्रयोगो नेति न्यासकारः॥ प्रा पूरणे॥ मा माने॥ अकर्मकः॥ तनेमिमुस्तत्र॥ उपसर्गवशान्नार्थान्तरे सकर्मकः॥ उदरं परिमाति मुष्टिनेति॥ नैषधीये॥ नेर्गदेत्यत्रनास्य ग्रहणं॥ प्रणिमाति॥ प्रनिमाति॥ वच परिभाषणे॥ वक्ति॥ वक्तः॥ अयमन्तिपरो न प्रयुज्यते॥ बहुवचनपर इत्यन्ये॥ झिपर इत्यपरे॥ वच्मि॥

सिं॰कौ॰ वेत्स्यात्॥ उच्यात्॥ अवोचत्॥ विद ज्ञाने॥ विदो लटो वा॥ वेत्तेर्लटः परस्मैपदानां णलादयो
दयो वा स्युः॥ वेद॥ विदतुः॥ विदुः॥ वेत्थ॥ विदथुः॥ विद॥ वेद॥ विद्व॥ विद्म॥ पक्षे॥ वेत्ति॥
वित्तः॥ इत्यादि॥ विवेद॥ विविदतुः॥ उषइत्याम्पक्षे विदे सकारांतनिपातना लघूपधगुणो न॥
विदाञ्चकार॥ वेदिता॥ विदाङ्कुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम्॥ वेत्तेर्लोट्याम् गुणाभावो लोटो लुक् लोटि
त करोत्यनुप्रयोगश्च निपात्यते॥ पुरुषवचने न विवक्षिते॥ इति राद्धान्तः॥ तनादिकृञ्भ्य उः॥ तनो
देः कृञश्च उप्रत्ययः स्यात्॥ शपोऽपवादः॥ तनादित्वादेव सिद्धे कृञ्ग्रहणं गणकार्यस्यानित्यत्वे लिंगं॥
तेन न विश्वसेदविश्वस्तमित्यादि सिद्धं॥ विदांकरोतु॥ अत उत्सार्वधातुके॥ उप्रत्ययान्तकृञोऽकारस्य
उत्स्यात्सार्वधातुके॥ क्ङिति॥ उदित्ति भीयत्वेन लुको सिद्धत्वात्॥ उत्वं॥ विदांकुरु॥ विदांकरवाणि॥ अवेत्
अवित्तां॥ सिजभ्यस्तेति झेर्जुस्॥ अविदुः॥ दश्च॥ धातोर्दस्य पदान्तस्य सिपि परे रुः स्याद्वा॥ अवेः॥ अ
वेत्॥ अस भुवि॥ अस्ति॥ असोरल्लोपः॥ अस्ति॥ स्वः॥ स्थ॥ अस्मि॥ स्वः॥ स्मः॥ x श्नसोरल्लोपः॥ अस्यास्तेश्चाकारस्य लो

४५

पाम

उ तपरत्वसामर्थ्यान्न गुणः॥ विदांकुरुतात्॥ विदांकुरुतां॥ उतश्चेति हेर्लुक्॥
उ औ उ

पः स्यात्सार्वधातुके क्ङिति॥ स्तः॥ संति॥ तासस्त्योरिति सलोपः॥ असि॥ स्थः॥ स्थ॥ अस्मि॥ स्वः॥ स्मः॥ आर्धधातु
के इत्यधिकृत्य॥ अस्तेर्भूः॥ बभूव॥ भविता॥ अस्तु॥ स्तात्॥ स्तां॥ संतु॥ घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च॥ घोरस्ते
श्च एत्वं स्याद्धौ परे अभ्यासलोपश्च॥ आभीयत्वेन एत्वस्यासिद्धत्वाद्धेर्धिः॥ श्नसोरित्यल्लोपः॥ एधि॥ तातङ्
पक्षे एत्वं न॥ परेण तातङा बाधात्॥ सकृद्गताविति न्यायात्॥ स्तात्॥ स्तं॥ स्त॥ असानि॥ असाव॥ असाम॥ अस्ति
सिच इति ईट्॥ आसीत्॥ असोरिति अल्लोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वादाट्॥ आस्तां॥ आसन्॥ स्यात्॥ स्यादि॥ भूयात्
अभूत्॥ सिचोस्तेश्च विद्यमानत्वेन विशेषणाद्दिह न॥ उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः॥ उपसर्गेण प्रादुसश्च परस्या
स्तेः सस्य षः स्याद्यकारेऽचि च परे॥ निष्यात्॥ प्रादुःष्यात्॥ निःषन्ति॥ प्रादुःषन्ति॥ यच्परः किं॥ अभिस्तः॥ मृजु
शुद्धौ॥ मृजेर्वृद्धिः॥ मृजेरिको वृद्धिः स्याद्धातुप्रत्यये परे॥ क्ङिति अजादौ वेष्यते॥ व्रश्चेति षः॥ मार्ष्टि॥ मृष्टः॥ मृ
जंति॥ मार्जंति॥ ममार्ज॥ ममार्जतुः॥ ममृजतुः॥ ममार्जिथ॥ ममार्ष्ठ॥ मार्जिता॥ मार्ष्टा॥ मृड्ढि॥ अमार्ट्
अमार्ज्॥ अमार्जीत्॥ अमार्क्षीत्॥ रुदिर् अश्रुविमोचने॥ रुदादिभ्यः सार्वधातुके॥ रुद् स्वप् श्वस् अन् जक्ष एभ्यो
लादेः सार्वधातुकस्येट् स्यात्॥ रोदिति॥ रुदितः॥ हेपरत्वाद्धेर्धित्वं न॥ रुदिहि॥ रुदश्च पंचभ्यः॥ हलादेः पि

५६

सि॰ कौ॰ तः सार्वधातुकस्यापृक्तस्य ईट् स्यात् ॥ अड्गार्ग्यगालवयोः ॥ अरोदीत् ॥ अरोदत् ॥ अरुदितां ॥ अरुदन् ॥ अरोदीः
अरोदः ॥ प्रकृतिप्रत्ययविशेषापेक्षाभ्यामाभ्यामदीड्भ्यामंतरंगत्वाद्यासुट् ॥ रुद्यात् ॥ अरुदत् ॥ अरोदीत् ॥ ञिष्वप
५६ शये ॥ स्वपिति ॥ स्वपितः ॥ सुष्वाप ॥ सुषुपतुः ॥ सुषुपुः ॥ सुष्वपि ॥ थ ॥ सुष्वप्थ ॥ सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाः ॥ एभ्यः
सुप्यादेः सस्य षः स्यात् ॥ सर्वधातुरूपसर्गेऽयुज्यते ॥ किति किदिपरत्वात्संप्रसारणे [illegible] कृतेऽपि द्वित्वं ॥ पूर्व
त्रासिद्धीयमद्विर्वचने ॥ सुषुपतुः ॥ कफफपुः ॥ अकिति त्वं तु द्वित्वे भ्योसस्य संप्रसारणं ॥ षत्वस्यासिद्धत्वा
त् बहिरंगत्वे सोषः ॥ नित्यत्वाश्च ॥ ततः सुपिरूपापित्वात्वषः ॥ सुषुष्वाप ॥ सुस्वप्ता ॥ अस्वपीत् ॥ अस्वपत् ॥
स्वप्यात् ॥ सुप्यात् ॥ सुषुप्यात् ॥ अस्वाप्सीत् ॥ श्वस प्राणने ॥ श्वसिति ॥ श्वसिता ॥ अश्वसीत् ॥ अश्वस
त् ॥ श्वस्यात् ॥ श्वस्यातां ॥ श्वस्यासुः ॥ ह्म्यंतक्षणश्वसजागृणिश्व्येदितां ॥ अश्वसीत् ॥ अनन् ॥ अनिति
आन ॥ अनिता ॥ आनीत् ॥ आनत् ॥ अनितः ॥ उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यानितेर्नस्य णः स्यात् ॥
स प्राणिति ॥ जक्ष भक्षहसनयोः ॥ जक्षिति ॥ जक्षितः ॥ अदभ्यस्तात् ॥ [illegible] स्यादंतापवादः ॥ ज
क्षति ॥ सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च ॥ अजक्षुः ॥ अयमंतस्थादिरिति ॥ उज्वलदत्तादयः ॥ भस [illegible] पंच ५६
गताः ॥ जागृ निद्राक्षये ॥ जागर्ति ॥ जागृतः ॥ जाग्रति ॥ उषविदजागृभ्योऽन्यतरस्यां ॥ जागरांचकार ॥ ज

[illegible] जागर्तेर्गुणः स्यात् [illegible] विषये [illegible]
[illegible] ॥ अजागरीत् [illegible]
[illegible] जागरयांचकार [illegible] जागृयात् [illegible]
[illegible] ॥ जागयात् ॥ अजागरीत् ॥ जागृतः ॥ [illegible] ॥ तं सार्वधातुके [illegible] गुणो बाध्यते ॥ [illegible]
चि वृद्धिः ॥ [illegible] लक्षणा वृद्धिः प्राप्ता [illegible] निषिध्यते [illegible]
उतो ऽत्रो तद्वेतिप्राप्ता ह्यंतेति निषिध्यते ॥ तदाहुः ॥ गुणो वृद्धिर्गुणो वृद्धिः प्रतिषेधो विकल्पनं ॥ पुनर्वृद्धिर्नि
षेधोऽथ यण् पूर्वाः प्राप्तयो नवेति ॥ १ ॥ दरिद्रा दुर्गतौ ॥ दरिद्राति ॥ इद्दरिद्रस्य ॥ दरिद्रातेरिकारः स्यात् हलादौ
२ किति सार्वधातुके ॥ दरिद्रति ॥ अनेकाच्वात्कास्यात् दरिद्रांचकार ॥ आत औ णलः इत्यत्र ओः इत्येव सिद्धे
औकारविधानं दरिद्रातेरालोपे कृते श्रवणार्थं ॥ अत एव ज्ञापकाद्दम्ने सेके ॥ ददरिद्रौ ॥ ददरिद्रतुरित्या
दि ॥ यत्तु णलि ददरिद्रेति ॥ तन्निर्मूलं ॥ दरिद्रातेरार्धधातुके विवक्षिते आलोपो वाच्यः ॥ लुङि वा ॥ स
निण्वुलि ल्युटि च न दरिद्रिता ॥ अदरिद्रात् ॥ अदरिद्रितां ॥ अदरिद्रुः ॥ दरिद्रियात् ॥ दरिद्रा
परे ॥ दरिद्रितः ॥ श्नाभ्यस्तयोरातः ॥ अनयोरातो लोपः स्यात् क्ङिति सार्वधातुके ॥ ४

सिं॰कौ॰ तु॥ अदरिद्रीत्॥ दरिद्रासकौ॥ अदरिद्रासीत्॥ चकासृ दीप्तौ॥ चकास्तः॥ चकासति॥ चकासांचकार॥
धि चेति सस्य लोपः॥ सिच एवेत्येके॥ चकाद्धि॥ चकाधीत्येव भाष्यं॥ तिप्यनस्तेः॥ पदांतस्य सस्य दः स्यात्ति
पि॥ अचकात्॥ अचकाद्॥ अचकासुः॥ सिपि धातोरुर्वा॥ पदांतस्य धातोः सस्य रुर्वा स्या
त्सिपि॥ अचकाः॥ अचकात्॥ शासु अनुशिष्टौ॥ शास्ति॥ शास इदङ्हलोः॥ शास उपधाया इत्स्याद
ङि हलादौ क्ङिति च॥ शासिवसिघसीनां च॥ इति षः॥ शिष्टः॥ शासति॥ शशास॥ शशासतुः॥ शास्ता॥ शिष्टा
त्॥ शिष्टं॥ शासतु॥ शा हौ॥ शास्तेश्शा आदेशः स्याद्धौ परे॥ तस्याभीयत्वेनासिद्धत्वाद्धेर्धिः॥ शाधि॥
अशात्॥ अशिष्टां॥ अशासुः॥ अशाः॥ अशात्॥ शिष्यात्॥ सर्त्तिशास्त्यर्त्तिभ्यश्च॥ अशिषत्॥ अशा
सिष्यत्॥ दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः॥ एतदादयः पंच धातवश्छांदसाः॥ दीधीते॥ एरनेकाच इति यण्॥
दीध्याते॥ यीवर्णयोर्दीधीवेव्योः॥ एतयोरंत्यस्य लोपः स्याद्यकारे इवर्णे च परे॥ इति लोपं बाधि
त्वा नित्यत्वादेरत्वं॥ दीध्ये॥ दीधीवेविटामिति गुणनिषेधः॥ दिदीध्यांचक्रे॥ दीधिता॥ दीधिष्य
ते॥ वेवीङ् वेतिना तुल्ये॥ वीगतावित्यनेन तुल्यार्थे वर्तत इत्यर्थः॥ अथ त्रयः परस्मैपदिनः॥ षस

स्ति स्वप्ने॥ सस्ति॥ सस्तः॥ ससंति॥ ससास॥ ससतुः॥ सस्तु॥ सधि॥ सर्वत्र सिस्तस्य [illegible] सलोपस्या
सिद्धत्वाद्धेर्हिरिति लुङ् न॥ असस्त्॥ असस्तां॥ असः॥ असत्॥ सस्यात्॥ असासीत्॥ अससीत्॥
संति॥ संस्तः॥ संस्तंति॥ बहूनां समवाये द्वयोः संयोगसंज्ञा नेत्याश्रित्य स्कोरिति लोपाभावात् संस्ति॥ सं
स्ति॥ संस्तः॥ इत्येके॥ चशकांते॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ यशिता॥ वष्टु॥
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ स चैव [illegible] भावाद्धु
[illegible] परस्मैपदिनः॥ [illegible] स्यात्॥ [illegible]॥ [illegible] स्तः॥
[illegible] ॥ अदभ्य [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] वच्च॥ ए

सिं॰कौ॰ [illegible] ॥ [illegible] रजनीरवेता ॥ मास

४८ [illegible] ॥ [illegible] वयोः ॥ दा

[illegible] ॥ [illegible] परत ॥

[illegible] ॥ [illegible] नि [illegible] निवृत ॥

[illegible] ॥ धप्सः ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ भिजः शो च पोषणयोः

[illegible] ॥ धेनुः ॥ धेये ॥ धध्ध्वे ॥ [illegible] ॥ धातवः [illegible] ने निक्तः ॥ ने नेज ॥ [illegible] ॥ ने

[illegible] ॥ [illegible] ॥ अनेनिक्तां ॥ अ

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] पक्षे [illegible] ॥ [illegible] ॥ विवेक्ति ॥ विवेजि

[illegible] ॥ अत्र [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ वेविषे ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ अजो दो [illegible] ॥ अनि [illegible] ॥ अथ आगणान्ताः परस्मैपदिनः ॥

[illegible] ॥ [illegible] तोडने ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ पुस्फोड ॥ [illegible] ॥ स्फुरति ॥ स्फु

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ निःस्फुरति ॥ स्फरस्य [illegible] ॥ [illegible] ॥ पस्फार ॥ स्फुड [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ गुरते ॥ [illegible] ॥ गुरिता ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ परिणूतगुणोदयः ॥

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ धूनने ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ जुगुप्सा ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ युवतिभिन्नः ॥

वि [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ दीर्घो न [illegible] ॥ [illegible] ॥ रे

[illegible] ॥ कुचिता ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥

१५॰ ११॰ [illegible] ॥ [illegible] ॥ व्यापिप्रे ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ व्यापरिप्यति ॥ व्याप्त ॥ [illegible] ॥ [illegible] प्रा

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] प्रकृति [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ ममा

सं·को·

र॥ममर्थ॥ममिव॥मर्तास्मि॥मरिष्यति॥मृषीष्ट॥अमृत॥अथ परस्मैपदिने॥[illegible]॥रिपि गतौ॥
अँम[illegible]दय॥रिपति॥पियति॥रेता॥पेता॥[illegible]॥[illegible]गतौः॥[illegible]॥क्षुव
ति॥ममिना॥[illegible]विक्षेपे॥किरति॥किरतः॥किरति॥चकार॥चकरतुः॥करिता॥करीता॥की
र्यन्ति॥किर[illegible]लवने॥उपात्किरतेर्मुदागमः स्यात्तु छेदार्थे॥उपस्किरति॥अभ्यवास्यन्यायपि सु
[illegible]॥उपात्किरतु॥उपचकार॥[illegible]॥[illegible]नश्च॥[illegible]तेनश्च॥किरतः सुदृश्या
[illegible]याणसु[illegible]
[illegible]नि॥ना[illegible]ति॥[illegible]सुपथ[illegible]॥[illegible]
[illegible]॥[illegible]॥[illegible]
[illegible]ति॥गिलति॥[illegible]॥[illegible]॥गरिता॥गरीता॥अगारिवा॥
[illegible]॥जगाल॥[illegible]
ओ आदृषीष्ट॥आदृत॥[illegible]आदरे॥आद्रियते॥आदद्रे॥आदर्ता॥आदरिष्यते॥
आदृषातां॥धृङ् अवस्थाने॥ध्रियते॥अथ परस्मैपदिनः षोडश॥प्रच्छ ज्ञी

राम
५०

प्सायां॥पृच्छति॥पप्रच्छ॥पप्रच्छतुः॥पप्रच्छिथ॥पप्रष्ठ॥प्रष्टा॥प्रक्ष्यति॥अप्राक्षीत्॥वृत॥किरादयो[illegible]॥सृज
विसर्गे॥[illegible]॥[illegible]॥ससर्जिथ॥ससृष्ठ॥[illegible]ष्टा॥स्रक्ष्यति॥[illegible]॥[illegible]मा॥[illegible]॥
[illegible]॥अस्राक्षीत्॥[illegible]॥[illegible]॥म[illegible]ति॥मम[illegible]॥[illegible]
[illegible]॥[illegible]॥[illegible]॥[illegible]
[illegible]॥[illegible]क्ष्यति॥अ[illegible]॥[illegible]॥अ[illegible]॥अ[illegible]
[illegible]॥[illegible]हिंसायां॥[illegible]॥[illegible]॥[illegible]॥रुजि[illegible]॥छुप स्पर्शे॥छोप्ता॥अ
स्य ग्रास स्पर्शने। स्पृष्टा। स्पर्ष्टा। स्प्रक्ष्यति। अस्प्राक्षीत्॥[illegible]॥[illegible]॥[illegible]गतौ॥अ[illegible]॥
त्वा पः आर्धधातुके वा॥[illegible]॥[illegible]॥चकार॥[illegible]॥अस्प्राक्षीत्॥अस्पार्क्षीत्॥अस्पृक्षत्॥विछ गतौ॥गुपू धूपे
[illegible]आमर्शने॥[illegible]॥अम्राक्षीत्॥अमार्क्षीत्॥अमृक्षत्॥[illegible]॥[illegible]॥[illegible]
[illegible]भावार्थः पुनः पाठः॥रादू[illegible]॥[illegible]नेषु॥[illegible]॥[illegible]कवचन॥

सि॰ कौ॰

॥६३॥

इह पाके नुम् विकल्पार्थः ॥ [illegible] दीसी दे नी ॥ [illegible] पाठ [illegible] ॥ [illegible] ॥ शवनुदा
[illegible] स्वरार्थः एव पुनः पाठः ॥ [illegible] नास्ति [illegible] ॥ [illegible] ॥ अथ
[illegible] ॥ मिल संगमे ॥ मिल संश्लेषणे इति पठितस्य पुनः पाठः ॥ [illegible] लङ् र्थः ॥ मिलति ॥ मिलते ॥ मिमेल
[illegible] ॥ नु मुस्यात् ॥ मुंचति ॥ मुंचते ॥ [illegible] ॥ मुच्यात् ॥ [illegible] ॥ अमु
[illegible] ॥ [illegible] उ पत ॥ अलुपत् ॥ अलुपत ॥ [illegible] ॥ विंदति ॥ विंदते ॥ विवेद ॥ विविदे
[illegible] ॥ अभिषु [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] उय
[illegible] ॥ नात्र लघु [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ सिषेक ॥ सिषिचे ॥ से
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ सिंचति ॥ सिंचते ॥ असिचत् ॥ असिचत ॥ असिचत ॥ अ
सिक्त ॥ अभिषिंचति ॥ अभ्यषिंचत् ॥ अभिषिषेच ॥ अथ त्रयः परस्मैपदिनः ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ चके

[illegible] धा [illegible]
॥ [illegible]

ति ॥ कर्तिता ॥ कर्तिष्यति ॥ कर्त्स्यति ॥ अकर्तीत् ॥ [illegible] परिघाते ॥ खिदति ॥ चिखेद ॥ खेत्ता ॥ अपदेस्यादि
वा [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ पिंशति ॥ पेशिता ॥ अयं दीपनायामपि ॥ त्वष्टा रूपाणि पिंशतु ॥ इ
मिताद्यसाद्यः परः ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
रसवर्णाः ॥ तस्यासिद्धत्वात् [illegible] ॥ न पदान्तेति सूत्रे णानुस्वारपरसवर्णयार [illegible] ॥ प
त्त ॥ रुध ॥ रुणद्धि ॥ [illegible] ॥ रोद्धा ॥ रोत्स्यति ॥ रुणद्धु ॥ रुंधात् ॥ [illegible] ॥ रुणधानि ॥ रुणधै ॥ अ
[illegible] ॥ अरुंधन् ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ अरुधत् ॥ [illegible] ॥ अरुद्ध ॥ भिदि
र् विदारणे ॥ भिनत्ति ॥ भिंत्ते ॥ भेत्ता ॥ भेत्स्यति ॥ भेत्स्यते ॥ अभिनत् ॥ अभिंत ॥ अभिदन् ॥ अ
भिनद ॥ अभिनत् ॥ अभिनत ॥ [illegible] ॥ अभिनदं ॥ अभिदत् ॥ अभैत्सीत् ॥ अभित्त ॥ छि

धा० कौ० मः विरदै घिकरणे। अच्छिदन्। अछेत्सीत्॥ अच्छिनत्। रिचिर विरेचने। रिणक्ति। [illegible] रिरेच। रि [illegible] अरिणक्॥ अरिचत्। अरैक्षीत् [illegible] तात्तुनः [illegible]॥ जिर [illegible] विनक्ति [illegible] पिनष्टि॥ क्षुदिर संपेषणे॥ क्षुणत्ति [illegible] क्षोत्ता॥ [illegible] लिपणिलस्य [illegible] सोता [illegible] कर्मिरयागे॥ यान्ता॥ [illegible] हीमि देवमयोः॥ छृणत्ति॥ [illegible] तुमूस्यात् [illegible] से ति चीति चेद्॥ [illegible] दिपृ [illegible] से॥ [illegible] स्याति [illegible] [illegible] हिंसानाद [illegible] इत्यादि [illegible] तेभ्युत् [illegible] ऋधि भीरीला॥ अथ आत्मनेपदिनः॥ [illegible] मः [illegible] स्यात्॥ [illegible] इंधे॥ इंसे॥ इंधिता॥ [illegible] रित्सु [illegible] खिद दैन्ये [illegible] विदार्विचारणे॥ विन्ते॥ वेत्ता॥ अथ परस्मैपदिनः॥ शिष्लृ विशेषणे॥ शिनष्टि॥ [illegible] शिष्टि [illegible]॥

[illegible] निवेष्टे॥ परस्मैपदी॥ कृणत्ति॥ आर्धधातुके तो [illegible]

शिशेषिथ॥ शेष्टा॥ शेक्ष्यति। हेर्धिः॥ [illegible] अनुस्वार [illegible]॥ शिष्टि॥ निंष्ण [illegible] पा॥ [illegible] रितवौ [illegible] पिनष्टि॥ [illegible] घातां॥ रीति तनाय [illegible] प्यावि॥ [illegible] लो धुनेत्र [illegible] मनुते॥ [illegible] पण॥ नभ कुछे [illegible] भितिन रो [illegible] कुधे [illegible] हिनस्ता॥ [illegible] कुवे॥ चर्क्षय॥ [illegible] करिष्यति [illegible] लक्षण [illegible] आनि॥ आलक॥ [illegible] अन ओ पिजौ [illegible] यो॥ विनक्ति॥ विधि [illegible]॥ बिजइ डिलि डिसे॥ बिजि [illegible] तो॥ अमिनक्॥

कौ०

[illegible] ॥ [illegible] श्रीसंपर्के ॥ [illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ चय [illegible] पदिनः ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ शि [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ परस्मै [illegible] ॥ कृपा [illegible] ॥ आ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

६३

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible] सत्रादि पदत्रा [illegible] ॥

[illegible] ॥ [illegible] करणो ॥

करो [illegible] ॥ [illegible] ॥ पण ॥ न [illegible] ॥ कुर्वे [illegible] ॥ प्रत्ययो करोतेः

का [illegible] स्यात् [illegible] ॥ कुर्वे ॥ [illegible] ॥ [illegible] लोपः ॥

स्या [illegible] कुर्या [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] कोः ॥

भा [illegible] लोपः ॥ [illegible] ॥ सम [illegible]

संपरि [illegible] करोतेः सुट् स्यात् [illegible] संस्करोति ॥ अलंकरोति [illegible] ॥ संस्कृते ॥ =

सि॰ कौ॰ संघीभवंतीत्यर्थः॥ संपूर्वस्य क्वचिदभूषणेपि सुट्॥ संस्कृतं भक्षा इति ज्ञापकात्॥ परिनिविभ्य इति
षः॥ परिष्करोति॥ सिवादीनां वा॥ पर्यष्कार्षीत्॥ पर्यस्कार्षीत्॥ उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्या
॥५८॥ प हारेषु॥ उपात्कृञः सुट् स्यादेष्वर्थेषु भूषणे [illegible] गुणाधानं॥ विकृतमेव वैक
तं विकारः॥ वाक्याध्याहारः॥ आकांक्षितैकदेशपूरणं॥ उप[illegible] ता कन्या॥ अलंकृतेत्यर्थः॥ उ
उपस्कृता ब्राह्मणाः॥ समुदिता इत्यर्थः॥ एधोदकस्योपस्कुरुते॥ गुणाधानं करोतीत्यर्थः॥ उपस्कृतं
भुंक्ते॥ विकृतमित्यर्थः॥ उपस्कृतं ब्रूते॥ [illegible] ध्याहारेण ब्रूते इत्यर्थः॥ [illegible] अडभ्यासव्यवा
[illegible]
अतस्मान्नात्सुट्॥ [illegible] ते॥
[illegible] भारद्वा
जस्येति [illegible] इति वक्तव्यं॥ [illegible] स्वरद्॥ [illegible] करिथ॥ संचस्करिथ॥ गु

णोर्तीति सूत्रेनि संयोगादेरिति सूत्रात्रित्यभिसंयुवर्तते॥ निर[illegible] संयोगादिस्तस्य ऋथस्तिगुणो न
संस्क्रियात्॥ ऋतश्च स[illegible]रिति लिङ्सिचोर्नेट्॥ एकाच उपदेशेऽनिति सूत्रादुपदेशात्सनुवर्तते उ
पदेशेऽयः संयोगादि[illegible]नात्॥ संस्कृषीष्ट॥ समस्कृत॥ समस्कृषातां॥ इति तनादयः॥ डु
क्रीञ् द्रव्यविनिमये॥ [illegible] कीणा[illegible] इहल्यघोः॥ क्रीणीतः॥ इगात्सूबे इश्नतादेशः परस्मान्नित्यत्वाद्दत्वं
गत्वाच्च॥ एवं ह्रस्वाद्भवः॥ ततः श्नाभ्यस्तयोरात इत्यालोपः॥ क्रीणाति॥ क्रीणीतः॥ क्रीणन्ति॥ क्रीणीते॥ चिक्राय॥
चिक्रियतुः॥ चिक्रयिथ॥ चिक्रेथ॥ चिक्रियिव॥ चिक्रियिषे॥ क्रेता॥ क्रेष्यति॥ क्रीयात्॥ क्रेषीष्ट॥ अक्रैषी
त्॥ अक्रेष्ट॥ प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च॥ कांतिः कामना॥ प्रीणाति॥ प्रीणीते॥ श्रीञ् पाके॥ मीञ् हिंसा
यां॥ हिनुमीना॥ प्रमीणाति॥ प्रमीणीते॥ मीनातिमिनोति दीङां ल्यपि च इति विषये उपदेश आत्वं॥ ममौ॥ मिम्यतुः॥ ममिथ॥ मम
थ॥ मिम्ये॥ माता॥ मास्यति॥ मीयात्॥ मासीष्ट॥ अमासीत्॥ अमासिषातां॥ अमास्त॥ षिञ् बंधने॥ सिनाति॥
सिनीते॥ सिषाय॥ सिष्ये॥ सेता॥ स्कुञ् आप्रवणे॥ स्तंभुस्तुंभुस्कंभुस्कुंभुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च॥ चात्श्ना॥

सि॰ कौ॰ स्कुनोति ॥ स्कुनुते ॥ स्कुनाति ॥ स्कुनीते ॥ चुस्काव ॥ चुस्कुवे ॥ स्कोता ॥ अस्कौषीत ॥ अस्कोष्ट ॥ स्तन

६५ भोदयश्चत्वारः ॥ सौत्राः ॥ सर्वे रोधनार्था इत्येके ॥ माधवस्तु प्रथमतृतीयौ स्तम्भनार्थौ ॥ द्विती

यौ निष्कोषणार्थः ॥ चतुर्थो धारणार्थ इत्याहुः ॥ सर्वे परस्मैपदिनः ॥ नलोपः ॥ विष्टभ्नोति ॥ अवष्ट

भ्नाति ॥ अवष्टभ्नाति ॥ अवतष्टम्भ ॥ जृस्तम्भ्वित्यङ्वा ॥ व्यष्टभत् व्यष्टभीत ॥ स्तुभ्नोति ॥ स्तुभ्ना

ति ॥ विस्कभ्नाति नित्यं ॥ वेः परस्य स्कभ्नातेः सस्य षः स्याद्वा ॥ विष्कभ्नोति ॥ विष्कभ्नाति ॥ स्कुभ्नो

ति ॥ स्कुभ्नाति ॥ हलः श्नः शानज्झौ ॥ हलः परस्य श्नः शानजादेशः स्याद्धौ परे ॥ स्तभान ॥ स्तुभान ॥

स्कुभाने ॥ स्कभाने ॥ पक्षे स्तम्भुहीत्यादि ॥ युञ् बन्धने ॥ युनाति ॥ युनीते ॥ योता ॥ क्नूञ् शब्दे ॥ क्नू

नाति ॥ क्नूनीते ॥ क्नविता ॥ द्रूञ् हिंसायां ॥ द्रूणाति ॥ द्रूणीते ॥ पूञ् पवने ॥ प्वादीनां ह्रस्वः ॥ शिति पु

रे ॥ पुनाति ॥ पुनीते ॥ पविता ॥ लूञ् छेदने ॥ लुनाति ॥ लुनीते ॥ स्तॄञ् आच्छादने ॥ स्तृणाति ॥ स्तृणीते ॥

तस्तार ॥ तस्तरतुः ॥ ऋच्छत्यॄतामिति गुणः ॥ स्तरिता ॥ स्तरीता ॥ स्तृणीयात् ॥ स्तृणीत ॥ आशिषि

स्तृणीत ॥ स्तीर्यात् ॥ लिङ्सिचोरिति वेट् ॥ न लिङि ॥ वृत इटो लिङि दीर्घो न स्यात् ॥ स्तरिषीष्ट ॥ उ

श्चेति कित्वं ॥ स्तीर्षीष्ट ॥ सिचि च परस्मैपदेष्विति न दीर्घः ॥ अस्तारीत् ॥ अस्तारिष्टां ॥ अस्तरिष

अस्तरीष्ट ॥ अस्तीर्ष्ट ॥ कॄञ् हिंसायां ॥ कृणाति ॥ कृणीते ॥ चकार ॥ चकरे ॥ वृञ् वरणे ॥ वृणाति ॥

वृणीते ॥ ववार ॥ ववरे ॥ वरिता ॥ वरीता ॥ आशिषि ॥ उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ वूर्यात् ॥ वरिषीष्ट वूर्षीष्ट ॥ अ

वारीत् ॥ अवारिष्टां ॥ अवरिष्ट ॥ अवरीष्ट ॥ धूञ् कंपने ॥ धुनाति ॥ धुनीते ॥ दुधविथ ॥ दुधो

थ ॥ दुधाव ॥ धोता ॥ धविता ॥ स्तुसुधूञ्भ्यः इतीट् ॥ अधावीत ॥ अधविष्ट ॥ अधोष्ट ॥ अथ बध्नात्ये

वीः परस्मैपदिनः ॥ शॄ हिंसायां ॥ शॄदॄप्रां ह्रस्वो वेति ह्रस्वपक्षे यण् ॥ अन्यदा ऋच्छत्यॄतामिति गुणः ॥ शश्रतुः

शशरतुः ॥ श्रुकः किति ॥ इति निषेधस्य क्रादिनियमेन बाधः ॥ शशरिथ ॥ शश्रिथ ॥ शरिता ॥ शरीता ॥ शॄणीहि ॥ शीर्यात्

अशारिष्टां ॥ पॄ पालनपूरणयोः ॥ पप्रतुः ॥ पपरतुः ॥ आशिषि पूर्यात् ॥ वॄ वरणे ॥ भरण इत्येके ॥ भॄ भर्त्सने ॥

भरणेप्येके॥ मॄ हिंसायां॥ मृणाति॥ ममार॥ दॄ विदारणे॥ ददरतुः॥ दद्रतुः॥ जॄ वयोहानौ॥ झॄ इत्येके॥ धॄ इत्यन्ये॥ नॄ
नये॥ कॄ हिंसायां॥ ॠ गतौ॥ ऋणाति॥ अरांचकार॥ अरिता॥ अरीता॥ आर्णीत॥ आर्णीतां॥ ईर्यात्॥
आरीत॥ आरिष्ट॥ ज्या वयोहानौ॥ ग्रहिज्या॥ हलः॥ अंगावयवाद्धलः परं यत्संप्रसारणं तदंतां
गस्य दीर्घः स्यात्॥ इति दीर्घे कृते घात्वादीनां ह्रस्वः॥ जिनाति॥ जिज्यौ॥ जिज्यतुः॥ रीगतिरेषणयोः॥ रेष
णं वृकशब्दः॥ ली श्लेषणे॥ विभाषा लीयतेरिति ल्यपि विषये आत्वं वा॥ लिलौ॥ लिलाय॥ लाता॥ लेता॥
व्ली वरणे॥ व्री वरणे॥ भ्री भये॥ भरणे इत्येके॥ व्लिनाति॥ प्ली गतौ॥ वॄ॥ ल्वादयो वृत्ताः॥ प्वादयापीत्येके॥ व्री
वरणे॥ भ्री भये॥ भरण इत्येके॥ क्षीष् हिंसायां॥ एषां त्रयाणां ह्रस्वः॥ केषांचिन्मते तु न॥ ज्ञा अवबो
धने॥ ज्ञाजनोर्जा॥ जानाति॥ दीर्घनिर्देशसामर्थ्यान्न ह्रस्वः॥ बंध बंधने॥ बध्नाति॥ बबंधिथ॥ बबंद्ध॥ बंद्धा॥
भंत्स्यति॥ बधान॥ अभांत्सीत्॥ पूर्वत्रासिद्धमिति भष्भावो॥ पूर्वं झलि सिज्लोपः॥ प्रत्ययलक्ष

णेन सादिप्रत्ययमाश्रित्य भष्भावो न॥ प्रत्ययलक्षणेन प्रतिसिज्लोपस्यासिद्धत्वात्॥ अबाद्धां॥ अभात्सुः॥
वृङ् संभक्तौ॥ वृणीते॥ वव्रे॥ ववृषे॥ ववृढ्वे॥ वरिता॥ वरीता॥ अवरिष्ट॥ अवरीष्ट॥ अवृत॥ श्रंथ विमो
चनप्रतिहर्षयोः॥ इतः परस्मैपदिनः॥ श्रथ्नाति॥ श्रंथिग्रंथीत्यादौ प्रातिके एत्वाभ्यासलोपावप्यत्र
वक्तव्यौ॥ इति हरदत्तादयः॥ श्रेथतुः॥ श्रेथुः॥ इदं किंतंपितामपीति सुधाकारमते॥ श्रेथिथ॥ असि
न्नपि पक्षे णलि॥ शश्राथ॥ शश्रथेतिमाधवः॥ तत्रमूलं मृग्यं॥ मंथ विलोडने॥ श्रंथ ग्रंथ संदर्भे॥ अर्थभेदात्
ग्रंथेः पुनः पाठः॥ रूपं तद्वत्॥ कुंथ संश्लेषणे॥ संक्लेश इत्येके॥ कुथ्नाति॥ चुकुंथ॥ कुथ्येति दुर्गः॥
चुकोथ॥ मृद क्षोदे॥ मृद्नाति॥ मृदान॥ मृड च॥ अयं सुखेपि॥ मृड्णाति॥ गुध रोषे॥ गुध्नाति॥
कुष निष्कर्षे॥ कुष्णाति॥ कोषिता॥ निरः कुषः॥ निरः कुषो वलादेरार्धधातुकस्येड्वा स्यात्॥ नि
ष्कोषिता॥ निष्कोष्टा॥ निरकोषीत्॥ निरकुक्षत्॥ क्षुभ संचलने॥ क्षुभ्नादिषु च॥ क्षुभ्नाति॥ क्षुभ्नीतः॥

सि॰ कौ॰
६०

क्षोभिता॥ क्षुभाण॥ णभ तुभ हिंसायां॥ नभ्नाति॥ तुभ्नाति॥ नभते॥ तोभते॥ इति शपि॥ नभ्य
ति॥ तुभ्यति॥ इति श्यनि॥ क्लिशू विबाधने॥ शादिनिश्चुत्वनिषेधः॥ क्लिश्नाति॥ क्लेशिता॥ क्लेष्टा॥ अ
क्लेशीत्॥ अक्लिक्षत्॥ अश भोजने॥ अश्नाति॥ आश॥ उध्रस उंछे॥ उकार इत्॥ ध्रस्नाति॥ उको
कारो धात्ववयव इत्येके॥ उध्रसांचकार॥ इष आभीक्ष्ण्ये॥ पौनःपुन्ये॥ भृशार्थो वा॥ आ
भीक्ष्ण्यं इष्णाति॥ एषिता॥ तीषसहेत्यत्र सहिना साहचर्याद् विकरणस्य तौदादिकस्यै
व इषेर्ग्रहणं न तु इष्यतीष्णात्योरित्याहुः॥ वस्तुतस्तु इष्णातेरपि इड्विकल्प उचितः॥ तथा च वार्ति
कं॥ इषेस्तकारे श्यन्प्रत्ययात्प्रतिषेध इति॥ विष विप्रयोगे॥ विष्णाति॥ वेष्टा॥ प्रुष प्लुष स्ने
हनसेवनपूरणेषु॥ प्रुष्णाति॥ प्लुष्णाति॥ पुष पुष्टौ॥ पोषिता॥ मुष स्तेये॥ मोषिता॥ खच
भूतप्रादुर्भावे॥ भूतप्रादुर्भावो अतिक्रान्तोत्पत्तिः॥ खच्नाति॥ वान्तोयमित्येके॥ ७

६७

च्छ्वोः शूडनुनासिके च॥ सतुक्कस्य छस्य वस्य च क्रमाच्छ् ऊठ् एतावादेशौ स्तोनुनासिके क्वौ झला
दौ क्ङिति॥ खौनाति॥ चखाव॥ खविता॥ श्नान चः परत्वादूठि कृते म्हलंतत्वाभावान्नशानच॥
खौनीहि॥ हिठच॥ इत्यं॥ हिठ्णाति॥ ग्रह उपादाने॥ स्वरितेत्॥ ग्रहिज्या॥ गृह्णीते॥ ग्रहो लिटि दीर्घः॥
एकाचो ग्रहेर्विहितस्येटो दीर्घः स्यान्न तु लिटि॥ ग्रहीता॥ लिटि तु॥ जग्रहिथ॥ गृह्णीयात्॥

न

गृह्यात्॥ ग्रहिषीष्ट॥ हम्यन्तेति न वृद्धिः॥ अग्रहीत्॥ अग्रहीष्टां॥ अग्रहीष्ट॥ अग्रहीषातां॥ इति क्र्यादयः॥
चुर स्तेये॥ सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच्॥ एभ्यो णि
च् स्यात्॥ चूर्णान्तेभ्यः प्रातिपदिकाद्धात्वर्थ इत्येव सिद्धे तेषामिह ग्रहणं प्रपंचार्थं चुरादिभ्यस्तु स्वा
र्थे पुगन्तेति गुणः॥ सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वं॥ तिपुशपादि॥ गुणायादेशौ॥ चोरयति॥ णिचश्च॥ णिजन्तादात्म
नेपदं स्यात् कर्तृगामिनि क्रियाफले॥ चोरयते॥ चोरयामास॥ चोरयिता॥ चौर्यात्॥ चोरयिषीष्ट

णिश्रीति चङ् ॥ णौ चङीति ह्रस्वः ॥ द्वित्वं । हलादिःशेषः ॥ दीर्घो लघोरित्यभ्यासस्य दीर्घः ॥ अचूचुरत
अचूचुरत ॥ चिति स्मृत्यां ॥ चिंतयति ॥ अचिचिंतत ॥ चिंतेति पठितव्ये इदित्करणं णिचः पाक्षि
कत्वे लिंगं ॥ तेन चिंतात् ॥ चिंतयति ॥ इत्यादिन्यायेन ॥ चिंतति ॥ चिंतेत् ॥ एतच्च ज्ञापकं सामा
न्यापेक्षं इत्येके ॥ अत एव हलिस्त्रेति कृतानगणतुः ॥ जगणरित्यादुदाहृतत्वात् ॥ विशेषापेक्षमित्य
परे ॥ अत एवाघषादेरस्य न वैयर्थ्यं ॥ यत्रि संकोचने ॥ यंत्रयति यंत्रेति पठितुं न्याय्यं ॥ यत्नइदित्क
रणायंत्रयतीति माधवेनोक्तं तच्चिंत्यं ॥ एवं कुंद्रि तंत्रि मंत्रिषु ॥ स्फुटि परिहासे ॥ स्फुण्डयति ॥ इदित्क
रणात्स्फुंडति ॥ स्फुडीति पाठांतरं ॥ स्फुण्टयति ॥ स्फुण्टयति ॥ लक्ष दर्शनांकनयोः ॥ कुद्रि अनृतभाष
णे ॥ कुन्द्रयति ॥ लड उपसेवायां ॥ लाडयति ॥ मिदि स्नेहने ॥ मिंदयति ॥ ओलडि उत्क्षेपे ॥ ओलण्डय

ति ॥ ओलंडति ॥ ओकार इत् ॥ लंडयति ॥ लंडति ॥ उकारादिरयमित्यन्ये ॥ उलंडयति ॥ जल अपवारणे ॥
लज इत्येके ॥ पीड अवगाहने ॥ पीडयति ॥ भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्यां ॥ ए
षामुपधाया ह्रस्वो वा स्यात् चङ्परे णौ ॥ अपीपिडत् ॥ अपिपीडत् ॥ नट अवस्यंदने ॥ अवस्यं
दनं नाट्यं ॥ श्रथ प्रयत्ने ॥ प्रस्थान इत्येके ॥ बध संयमने ॥ बाधयति ॥ बध्नातीति चांद्राः ॥ पॄ पूरणे ॥
दीर्घोच्चारणं णिचः पाक्षिकत्वे लिंगं ॥ तद्धि सेट्त्वाय ॥ एवं च पृणाति पिपर्तिभ्यां परितेत्यादि सि
द्धावपि परति परत इत्यादि सिद्धिः फलं ॥ ऊर्ज बलप्राणनयोः ॥ पक्ष परिग्रहे ॥ वर्ण चूर्ण प्रेर
णे ॥ वर्णवर्णन इत्येके ॥ प्रथ प्रख्याने ॥ प्राथयति ॥ नान्येमितोऽहेतौ ॥ इति वक्ष्यमाणात्
न्नास्य मित्त्वं ॥ अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृस्पशां ॥ एषामभ्यासस्य अकारोऽन्तादेशः स्यात् चङ्परे

णोऽल्लोपवादः॥ अपप्रथत्॥ पथ प्रक्षेपे॥ पाथयति॥ उर्रृत्॥ उपधाया ऋवर्णस्य स्थाने ऋत् स्या
द्वा चङ्परे णौ॥ इत्त्रारामपवादः॥ अपीपृथत्॥ अपपथत्॥ पथ इत्येके॥ पाथयति॥ षंब संबं
धने॥ संबयति॥ अससंबत्॥ शंब च॥ अशशंबत्॥ साब इत्येके॥ भक्ष अदने॥ कुट्ट छे अ
दन भर्त्सनयोः॥ पूरण इत्येके॥ कुट्टयति॥ पुट्ट चुट्ट अल्पीभावे॥ अट्ट षुट्ट अनादरे॥ अट्टयति॥
अयं धोपधः॥ षुट्टस्य॥ असिद्धत्वात्संज्ञा इति निषेधः॥ आदित्वात्॥ लुठ स्तेये॥ लुंठयति॥ लुं
ठतीति लुठि हिंसायइ तिभौवादिकस्य॥ शठ श्वठ असंस्कारगत्योः॥ श्वठि इत्येके॥ तुजि पिजि
हिंसाबलादाननिकेतनेषु॥ तुंजयति॥ पिंजयति॥ इदित्करणाच्चुंजति॥ पिंजति॥ तुजि पि
जि इति केचित्॥ लजि लुजि इत्येके॥ पिस गतौ॥ पेसयति॥ पेसतीति शपि गतं॥

षांत्व सामप्रयोगे॥ श्वल्क वल्क परिभाषणे॥ ष्णिह स्नेहने॥ स्फिट इत्येके॥ स्मिट अनादरे॥ अषोपदेशत्वा
न्न षः॥ असिस्मिटत्॥ स्मिङ अनादरे इत्येके॥ ङित्वस्यावयवे चरितार्थत्वाण्णिजंतात्तङ्॥ स्मापयते॥ श्लि
ष श्लेषणे॥ पथि गतौ॥ पंथयति॥ पंथति॥ पिछ कुट्टने॥ छदि संवरणे॥ छंदयति॥ छंदति॥ श्रण दाने॥ प्रा
येणाय विपूर्वः॥ विश्राणयति॥ तड आघाते॥ ताडयति॥ खुड खडि कडि भेदने॥ खाडयति॥ खंडयति॥
कंडयति॥ कंडति॥ कुडि रक्षणे॥ गुडि वेष्टने॥ रक्षण इत्येके॥ कुठि इत्येके॥ अवकुंठयति॥ अवकुंठति॥
गुठि इत्यपरे॥ खुडि खंडने॥ वडि विभाजने॥ वडि इत्येके॥ मडि भूषायां हर्षे च॥ भडि कल्याणे॥ छर्द वम
ने॥ पुस्त बुस्त आदरानादरयोः॥ चुद संचोदने॥ नक्क धक्क नाशने॥ नोपदेशलक्षणपर्युदस्तोऽयं॥ प्र
नक्कयति॥ चक्क चुक्क व्यथने॥ क्षल शौचकर्मणि॥ तल प्रतिष्ठायां॥ तुल उन्माने॥ तोलयति॥ अतूतु
लत्॥ कथं तुलयति॥ तुलनं इत्यादि॥ अतुलोपमाभ्यामिति निपातनादिति स्यात्॥ तुलाशब्दस्यापि

धौल तोणि च ॥ [illegible]उ क्षेपे ॥ पुल महत्वे ॥ चुल समुच्छ्राये ॥ मूल रोहणे ॥ कल विक्षेपे ॥ बिल भेदने ॥ तिल स्नेहने ॥
चल भृतौ ॥ पाल रक्षणे ॥ लूष हिंसायां ॥ शुल्ब माने ॥ शूर्प च ॥ चुट छेदने ॥ मुट संचूर्णने ॥ पडि पसि नाशने ॥
पंडयति ॥ पंडति ॥ पंसयति ॥ पंसति ॥ व्रज मार्गसंस्कारगत्योः ॥ शुल्क अतिस्पर्शने ॥ चपि गत्यां ॥ चंपयति ॥ क्ष
पि क्षान्त्यां ॥ क्षंपयति ॥ छजि कृच्छ्रजीवने ॥ श्वर्त गत्यां ॥ श्वभ्र च ॥ ज्ञप मिच्च ॥ अयं ज्ञाने ज्ञापने च ॥ मितां ह्रस्वः ने
॥ मितामुपधाया ह्रस्वः स्याण्णौ ॥ ज्ञपयति ॥ यम च परिभाषणे ॥ चान्मित् ॥ परिवेषणमिह वेष्टनं ॥
न तु भोजनानामपि वेष्टना ॥ यमयति चंद्रं ॥ परिवेष्टत इत्यर्थः ॥ चह परिकल्कने ॥ चहयति ॥ अचीचहत् ॥ क
थादेर्वक्ष्यमाणस्य तु अदंतत्वेनाग्लोपित्वाद्दीर्घसन्वद्भावौ न ॥ अचचहत् ॥ चप इत्येके ॥ चपयति ॥ रह त्या
ग इत्येके ॥ अरीरहत् ॥ कथादेस्तु अररहत् ॥ बल प्राणने ॥ बलयति ॥ चिञ् चयने ॥ चिस्फुरोर्णौ ॥ आ त्वं वा

स्यात् ॥ अर्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां पुग्णौ ॥ एषां पुक् णौ ॥ चापयति ॥ चाययति ॥ ञित्करणसामर्थ्याद्ध्रस्यापि ञिकल्पः ॥
चयति ॥ चययति प्रणिचयति ॥ नान्ये मितो ऽहेतौ ॥ अहेतौ स्वार्थे णिचि ज्ञपादिभ्योऽन्ये मितो न स्युः ॥ तेन शमादीनाममं
तत्वमयुक्तं मित्त्वं न ॥ घट चलने ॥ मुस्त संघाते ॥ खट्ट संवरणे ॥ षट्ट स्फिट्ट चुबि हिंसायां ॥ पूल संघाते ॥ पूर्ण इत्ये [illegible] न
के ॥ पुण इत्यन्ये ॥ पुंस अभिवर्द्धने ॥ टकि बंधने ॥ टंकयति ॥ टंकति ॥ धूस कांतिकरणे ॥ धूसयति ॥ दंत्यांतः मूर्धन्यांत इत्येके ॥
तालव्यांत इत्यपरे ॥ कीट वर्णे ॥ चूर्ण संकोचने ॥ पूज पूजायां ॥ अर्क स्तवने ॥ तप इत्येके ॥ शुठ आलस्ये ॥ शुठि शोष
णे ॥ शुंठयति ॥ शुंठयति ॥ जुड प्रेरणे ॥ गज मार्ज शब्दार्थौ ॥ गाजयति ॥ मार्जयति ॥ मर्च च ॥ मर्चयति ॥ घृ प्रस्रव
णे ॥ श्रावण इत्येके ॥ पचि विस्तारवचने ॥ पंचयति ॥ पंचयति ॥ [illegible] ॥ पंचते ॥ इति व्यक्तार्थस्य शापि गतं ॥
तिज निशाने ॥ तेजयति ॥ कृत संशब्दने ॥ उपधायाश्च ॥ उर् ऋत् ॥ अचीकृतत् ॥ वर्द्ध छेदनपूरणयोः ॥ कुबि ॥ आचेकी र्तत् ॥

१ धातोरुपधाभूतस्य ॠत इत्स्यात् ॥ रपरत्वं ॥ उपधायां चेति दीर्घः ॥ कीर्तयति ॥ २

शब्दे॥

आच्छादने। कुंबयति। कुंबति। कुभि इत्येके। लुबि तुबि अदर्शने। अर्दन इत्येके॥ ह्लप व्यक्तायां वा
चि। क्लपयते। चुटि छेदने। इल प्रेरणे। एलयति। एलिनियतू। म्रक्ष म्लेच्छने। म्लेछ अव्यक्तायां
वाचि॥ ब्रुस बर्ह हिंसायां॥ केचिदिह गर्ज गर्द गर्ध अभिकांक्षायामिति पठंति॥ गुर्द पूर्व निकेतने॥
जसि रक्षणे। मोक्षण इति केचित्। संजंसयति। जंसति। ईड स्तुतौ। जसु हिंसायां। पिडि संघाते। रुष रोषे।
रुट इत्येके। डिप क्षेपे। ष्टुप समुच्छ्राये। आकुस्मादात्मनेपदिनः। कुस्म नाम्नो वेति वक्ष्यते। तमभिव्याप्ये
त्यर्थः। अकर्तृगामिनि क्रियाफलार्थमिदं। चित संचेतने। चेतयते। अचीचितत। दशि दंशने। दंशयते।
अददंशत। इदित्वाण्णिजभावे दंशति। आकुस्मीयमात्मनेपदं णिच्संनियोगे नैवेति व्याख्याता
रः। नलोपे संजिसाहचर्याद्दादेरेव ग्रहणं। दसि दर्शनदंशनयोः। दंसयते। दंसति। दस इत्यप्येके॥

डप डिप संघाते। तत्रि कुटुंबधारणे। तंत्रयते। चांद्रास्तु धातुद्वयमिति मत्वा कुटुंबयते इत्युदाहरं
ति। मत्रि गुप्तपरिभाषणे। स्पश ग्रहणसंश्लेषणयोः॥ तर्ज भर्त्सने। वस्त गंध अर्दने। वस्तयते। गंधयते॥
विष्क हिंसायां। हिष्केत्येके। निष्क परिमाणे। लल ईप्सायां। कूण संकोचने। तूण पूरणे॥ भ्रूण आशा
विशंकयोः। शठ श्लाघायां। यक्ष पूजायां। स्यम वितर्के। गूर उद्यमने। शम लक्ष आलोचने॥
नान्ये मित इति मित्वनिषेधः। शामयते। लक्षयते। कुत्स अवक्षेपणे। त्रुट छेदने। कुट इत्येके।
गल स्रवणे। भल आभंडने। कूट आप्रदाने। अवसादन इत्येके। कुट्ट प्रतापने। वंचु प्रलंभने।
वृष शक्तिबंधने। शक्तिबंधनं प्रजननसामर्थ्यं। शक्तिसंबंधश्च। वर्षयते। मद तृप्तियोगे। दि
वु परिकूजने। गॄ विज्ञाने। गारयते। विद चेतनाख्याननिवासेषु। वेदयते। सत्तायां विद्यते॥

सि॰कौ॰

सा

॥१७२॥

ज्ञाने चेतति। चिति विचारणे। विदने विदति मा[illegible] सौख्यनन्तनुकम्पं ज्ञो ष्विदं क्रमातू। मन स्तम्भे। मान
यते। युजु गुप्स्यायां। यावयते। कुस्म नाम्नो वा। कुस्मेति धातुः कुत्सितस्मयने वर्तते। कुस्मयते। अचुकु
स्मत। अथवा कुस्मेति प्रातिपदिकं। ततो धात्वर्थे णिच्। इत्येके कुस्मीयाः। चर्च अध्ययने। बुक्क भषणे।
शब्द उपसर्गाद् विष्कारे च। चाङ्कारषणे। प्रतिशब्दयति। प्रतिश्रुत्नमौ विष्कार इति पर्थः। अनुपसर्गाच्च। आवि
ष्कारेत्येव। शब्दयति। कण निमीलने। काणयति। णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः। काण्यादीनां वेति विकल्प
ते। अचीकणत्। अचकाणत्। जभि नाशने। जम्भयति। षूद क्षरणे। सूदयति। असुषूदत्। जसु ताडने।
जासयति। जसति। पश बन्धने। पाशयति। अम रोगे। आमयति। नान्ये मित इति निषेधः। अमगत्या
दौरापिगतः। तस्माद्धेतुमण्णौ आमयति। ना[illegible]कस्य मिच माममिति मित्वनिषेधः। चट स्फुट भेद ॥१७२

ने। विकासे शशयोः। स्फुटति। स्फोटते। इत्स्फुतु। घट संघाते। घाटयति। हन्त्यर्थाश्च। नव गणपत्नुक्ता
अपि हन्त्यर्थाः स्वार्थे णिचं लभन्ते इत्यर्थः। दिवु मर्दने। उदित्वाद्दिवतिरप्यपि। अर्ज प्रतियत्ने। अयम
र्जनेरपि। द्रव्यमर्जयति। घुषिर विशब्दने। घोषयति। घुषिर विशब्दने इति निषेधा[illegible] हिंसार्थेनित्योऽस्य
णिच्। घोषयति। इरित्वादङ्। अघुषत्। अघोषीत्। ण्यन्तस्य तु। अजूघुषत्। आङः क्रन्द सातत्ये।
भौवादिकः क्रन्द धातुराह्वानरोदनार्थ उक्तः। स एवाङ्पूर्वो मिच्चं लभते सातत्ये। आक्रन्दयति। अन्ये तु।
आङ्पूर्वो घुषिः क्रन्द सातत्ये इत्याहुः। आघोषयति। लस शिल्पयोगे। लसि भूष अलंकारे।
अवलंसयति। भूषयति। अर्ह पूजायां। ज्ञा नियोगे। आज्ञापयति। भज विश्राणने। शृधु प्रहस
ने। अशशर्धत्। अशीशृधत्। यत निकारोपस्कारयोः। रक लग आस्वादने। रघ इत्येके। रगे

सि॰कौ॰

यँन्ये। अंचु विशेषणे। अंचयति। उदित्त्व मिड् विकल्पार्थं। अत एव विभाषितो णिच्। अंचति।
।७३ एवं श्लथुजसुप्रभृतीनामपि बोध्यं। लिगि चित्रीकरणे। लिंगयति। मुद संसर्गे। मोदयति। सक्तू
न् घृतेन। त्रस धारणे। ग्रहण इत्येके। वारण इत्यन्ये। उध्रस उंछे। उकारो धात्ववयव इत्येके। नेत्यन्ये।
ध्रासयति। उध्रासयति। मुच प्रमोचने मोदने च। वस स्नेहन छेदापहरणेषु। चर संशये। च्युस
हने। सहने चेत्येके। च्यावयति। च्युसेत्येके। च्योसयति। भुवोऽवकल्कने। अवकल्कनं मिश्रीक
रणमित्येके। चिंतनमित्यन्ये। भावयति। अबीभवत्। कृपेश्च। कल्पयति। आस्वदः सकर्मकात्। स्वदि
मभिव्याप्य संभवत्कर्मभ्य एव णिच्। ग्रस ग्रहणे। ग्रासयति फलं। पुष धारणे। पोषयत्याभरणं। ७३
दल विदारणे। दालयति। पट पुट लुट तुजि मिजि पिजि लुजि भजि लघि त्रसि पिसि कुसि दसि कुशि

घट घटि बृहि वर्ह वल्ह गुप धूप विछ चीव पुथ लोक लोचृ णद कुप तर्क वृतु वृधु भाषार्थाः। पाटय
ति। पोटयति। लोटयति। तुंजयति। तुंजति। एवं परेषां। घाटयति। घंटयति। नान्लोपि शास्वृदितां।
णिच्यग्लोपिनः शास्तेः ऋदितां च उपधाया ह्रस्वो न चङि परे णौ। अलुलोकत्। अलुलोचत्। अव
र्तयति। वर्द्धयति। उदित्त्वाद्वर्तति। वर्धति। रुट लजि अजि दसि भृशि रुशि शीक नट पुटि जुचि रघि लघि
अहि रहि महि च। लडि लडने च। पूरी आप्यायने। ईदित्त्वं निष्ठायां इण्णिषेधाय। अत एव णिज्वा। पूर
यति। पूरति। रुज हिंसायां। ष्वद आस्वादने। स्वाद इत्येके। असिष्वदत्। दीर्घस्य त्वषोपदेशत्वा
।।७४।। त् असिस्वदत्। आ धृषाद्वा। इत उर्ध्वं विभाषितणिचः। धृषे धातुमभिव्याप्य। युज पृच संयमने।
योजयति। योजति। अयौक्षीत्। पर्चयति। पर्चति। पर्चिता। अपर्चीत्। अर्च पूजायां। षह मर्षणे।

सि॰कौ॰

सि॰कौ॰

साहयति। स एवायं नागः सहति कलभेभ्यः परिभवं। ईर क्षेपे। ली द्रवीकरणे॥ लाययति। [illegible]यति। लेता
१७४॥ ता। वृजी वर्जने। वर्जयति। वृञ् आवरणे। वारयति। वरति। वरते। वरीता। वरिता। जॄ वयोहानौ। जार
यति। जरति। जरिता। जरीता। ज्रि च। ज्राययति। ज्रयति। ज्रेता। रिच वियोजनसंपर्चनयोः। रेचय
ति। रेचति। रेक्ता। शिष असर्वोपयोगे। शेषयति। शेषति। शेष्टा। अशिक्षत्। अयं विपूर्वो ऽतिशये। तप दा
हे। तापयति। तपति। तप्ता। तृप तृप्तौ। संदीपन इत्येके। तर्पयति। तर्पति। तर्पिता। छृदी संदीपने। छर्द
यति। छर्दति। छर्दिष्यति। सं सृचीति विकल्पेन। साहचर्यात्तत्र रोधादिकस्यैव ग्रहणात्। चृप च्छृप
च्छृप दृप संदीपन इत्येके। छर्दयति। दृभी भये। दर्भयति। दर्भति। दर्भिता। दृभ संदर्भे। अयं तुदा
दावीदित्। श्रथ मोक्षणे। हिंसायामित्येके। मी गतौ। माययति। मयति। मेता। ग्रंथ बंधने। ग्रथ   ७[illegible]॥

ग्रंथयति। ग्रथति। शीक आमर्षणे। चीक च। अर्द हिंसायां। स्वरितेत्। अर्दयति। अर्दति। अर्दते। हिसि
हिंसायां। हिंसयति। हिंसति। हिनस्तीति श्नम् गतं। अर्ह पूजायां। आङः षद पद्यर्थे। आसादयति।
आसीदति। पाघ्राध्मेति सीदादेशः। आसत्ता। आसात्सीत्। शुन्ध शौचकर्मणि। शुन्धिता। अशुं
धीत्। अशुंधिष्ट। छद अपवारणे। स्वरितेत्। जुष परितर्कणे। परितर्कणमूहो हिंसा वा। परितर्पण
इत्यन्ये। परितर्पणं। तृप्तिक्रिया। जोषयति। जोषति। प्रीतिसेवनयोर्जुषते तुदादौ। धूञ् कंपने। णा
वित्यधिकृत्य। धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्यः। धूनयति। धवति। धवते। केचित्तु धूञ्प्रीञो रिति पठित्वा
प्रीणाति साहचर्याद्धिनाति। नेरैव नुकमाहुः। धावयति। अयं स्वादौ क्र्यादौ तुदादौ च स्वादौ ह्र

सि·कौ

क

स्वश्रु। तथा च विरहस्य। धूनोति चंपकवनानि धुनोत्यशोकं चूतं धुनाति स्फुटितातिमुक्तं। वा धुवति
युर्विधूनयति चंपकपुष्परेणून्यत्कानने धवति चंदनमंजरीश्च। प्रीञ् तर्पणे। प्रीणयति। धूञ्
प्रीञोरिह हरदत्तोक्तनुक्पक्षे नु। प्राययति। प्रयति। प्रयते। श्रथ ग्रथ संदर्भे। आप्लृ लंभने। आपय
ति। आपति। आप्तौ। आपत्। स्वरितेदयमित्येके। आपते। तनु श्रद्धोपकरणयोः। उपसर्गाच्च दै
र्घ्ये। तानयति। वितानयति। तनति। चन श्रद्धोपहननयोरित्येके। चानयति। चनति। वद संदे
शवचने। वादयति। स्वरितेत्। वदति। वदते। अनुदात्तेदित्येके। ववदतुः। ववदिथ। ववदे। वद्यात्।
वच परिभाषणे। वाचयति। वचति। वक्ता। अवाक्षीत्। मान पूजायां। मानयति। मानति। मानि

ता। विचारणे तु भौवादिको नित्यसन्नन्तः। स्वभेमानयते इत्याकुस्मीयाः मन्यते इति दिवा
दौ। मनुते इति तनादौ च। भू प्राप्तावात्मनेपदी। भावयते। भवते। णिच्संनियोगेनैवात्मनेपद
मित्येके। भवति। गर्ह निंदने। मार्ग अन्वेषणे। कठि शोके। उत्पूर्वोयं उत्कंठायां। कंठते इत्यात्मने
गतः। मृजू शौचालंकारयोः। मार्जयति। मार्जिता। मार्ष्टा। मृष तितिक्षायां। स्वरितेत्। मर्षय
ति। मर्षते। मृष्यति। मृष्यते। इति दिवादौ। सेचने तु पिष्टौ मर्षति। धृष प्रसहने। धर्षयति। धर्ष
ति। इत्याधृषीयाः। अथ अदन्ताः। कथ वाक्यप्रबंधने। अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्नोपधावृद्धिः।
अथयति अग्लोपित्वाद्दीर्घसन्वद्भावौ। अचकथत्। वर ईप्सायां। वरयति। वारयतीति

तं। गणसंख्याने। गणयति। ईच गणः। गणेरभ्यासस्य ई स्यात् चङ्परे णौ। चादत्। अजीगणत्। अजगणत्। शठ श्वठ सम्यगवभाषणे। पट वट ग्रंथे। रह त्यागे। अररहत्। स्तन गदी देवशब्दे। स्तनयति। गदयति। अजगदत्। पत गतौ वा। वा णिजंतः। वादंत इत्येके। आद्ये पतयति। पतति। पतयांचकार। पतांचकार। अपतीतत्। द्वितीये। पातयति। अपीपतत्। पष अनुपसर्गात्। गतावित्येव। पषयति। स्वर आक्षेपे। स्वरयति। रच प्रतियत्ने। रचयति। कल गतौ संख्याने च। चह परिकल्कने। परिकल्कनं दंभः शाठ्यं च। मह पूजायां। महयति। महतीति शपि गतं। सार कृप श्रथ दौर्बल्ये। सारयति। कृपयति। श्रथयति। स्पृह ईप्सायां। भाम क्रो

धे। अबभामत्। सूच पैशुन्ये। सूचयति। अषोपदेशत्वान्न षः। असुसूचत्। खेट भक्षणे। तृतीयांत इत्येके। खोट इत्यन्ये। क्षोट क्षेपे। गोम उपलेपने। अजुगोमत्। कुमार क्रीडायां। अचुकुमारत्। शील उपधारणे। उपधारणमभ्यासः। साम सांत्वप्रयोगे। अससामत्॥ षाम सांत्वन इत्येके। तस्य तु। असीषमत्। वेल कालोपदेशे। वेलयति। काल इति पृथग्धातुरित्येके। पल्पूल लवनपवनयोः। वात सुखसेवनयोः॥ जीति सेवनयोरित्येके। वातयति। अववातत्। गवेष मार्गणे। अजगवेषत्। वास उपसेवायां। निवास आच्छादने। भाज पृथक्कर्मणि। सभाज प्रीतिदर्शनयोः। प्रीतिसेवनयोरित्यन्ये। सभाजयति। ऊन परिहाणे। ऊनयति। ओः पुयण्ज्यीति सूत्रे पवर्गयोरिति च तुल्येच गम्प्रत्याहारजक।

सि॰ कौ रग्रहोत्निगं णिचि अचङादेशेन स्यात्तु द्वित्वं कर्तव्यमिति। यत्र द्विरुक्तौ अभ्यासो लरखं

॥७१॥ डस्य आद्यो च क्रियादशायां परिनिष्ठितरूपे वा अर्वर्णो लभ्यते तत्रैवायं निषेधः। ज्ञापक

स्यस जातीयापेक्षत्वात्तेन चिकीर्तदीति सिद्धं। प्रकृते तु नशब्दस्य द्वित्वं। तत्र उत्तरखंडे

न अल्लोपः। औननत्। मा भवान् ननत्। ध्वन शब्दे। अदध्वनत्। कूट परितापे। परिदाह इत्यन्ये। संकेत ग्रा

म कुण गुण चामंत्रणे। चात् कूटोपि। कूटयति। संकेतयति। ग्रामयति। कुणयति। गुणयति। पाठांत

रं। केत श्रावणे। निमंत्रणे च इत्यन्ये। केतयति। निकेतयति। कुण गुणमंचामंत्रणे। चकारात् केत कु

गुणसंकोचनेइति। स्तेन चौर्ये। अतिस्तेनत्। अगर्वादात्मनेपदिनः। पद गतौ। पदयति। ७१

अपपदत्। ग्रह ग्रहणे। ग्रहयते। मृग अन्वेषणे। मृगयते। मृगयतीत्येके इत्यादि॥ कुह विस्मापने।

वि शूर वीर विक्रांतौ। स्थूल परिबृंहणे। स्थूलयते। अतुस्थूलत्। अर्थ उपयाच्ञायां। अर्थयते। आत

र्थत्। सत्र संतानक्रियायां। असससत्रत्। अनेकाचत्वान्न षोपदेशः। सिसत्रयिषते। गर्व माने

च। अदंतत्वसामर्थ्याण्णिज्विकल्पः। धातोरंत उदात्तः। णिचाभावपक्षे फलं। एवमग्रेपि। इत्या

गर्वीयाः। सूत्र वेष्टने। सूत्रयति। असुसूत्रत्। मूत्र प्रस्रवणे। मूत्रयति। रूक्ष पारुष्ये। रूक्षेति

तिशापिंगलौ। पार तीर कर्मसमाप्तौ। अपपारत्। अतितीरत्। पुट संसर्गे। पुटयति। धे

क दर्शने इत्येके। अदिधेकत्। कत्र शैथिल्ये। कत्रयति। कर्त इत्येके। कर्तयति। प्रा ति

पदिकाद्धात्वर्थे बहुलमिष्ठवच्च। प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे णिच् स्यात्। इष्ठे यथा प्रातिपदिकस्य पुं
वद्भावरभावटिलोपविन्मतुब्लोपयणादिलोपप्रस्थस्फाद्यादेशभसंज्ञास्तद्वण्णावपि स्युः।
पटुमाचष्टे पटयति। परत्वाद्वृद्धौ सत्यां टिलोपः। अपीपटत्। णौ चङीत्यत्र भाष्ये तु वृद्धेष्टिलोपो ब
लीयानिति स्थितं। अपपटत्। तत्करोति तदाचष्टे। पूर्वस्य प्रपंचः। करोत्याचष्ट इति धात्वर्थमात्रं
णिजर्थः। तेनाऽर्थस्य विवक्षितः। तेनातिक्रामति। अश्वेनातिक्रामति। अश्वयति। हस्तिनातिक्रा
मति हस्तयति। धातुरूपं च। णिच्प्रकृतिर्धातुरूपं प्रतिपद्यते। चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः॥
तथा च वार्तिकं। आख्यानात्कृतस्तदाचष्टे लुक् प्रकृतिप्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्च कारकमिति।

कंसवधमाचष्टे। कंसं घातयति। इह कंसं हन् इति स्थिते। हनस्तोऽचिण्णलोः। हन्तेस्तकारोऽन्ता
देशः स्यात् चिण्णल्वर्जे ञ्णिति। ननु अंगसंज्ञा धातुसंज्ञा च कंसविसिष्टस्य प्राप्तात्तत्र
अड्द्वित्वयोर्दोषः। किं च कुत्वतत्वेन स्यातां। धातोः स्वरूपग्रहणे तत्प्रत्यये कार्यविज्ञानात् सत्यं।
प्रकृतिवच्चेति चकारो भिन्नक्रमः कारकं च चात्कार्यं हेतुमण्णिचः प्रकृतेर्हन्यादेर्हेतुमण्णौ याद
शं कारकं धातावनन्तर्भूतं द्वितीयं तया दृष्टं च कार्यं कुत्वतत्वादि तदिहापीत्यर्थः। सैके म
जीघतत्। कर्तृकरणाद्धात्वर्थे। कर्तुर्व्यापारार्थे यत्करणं न तु चक्षुरादिमात्रमित्यर्थः।
असिनाहन्ति। असयति। वल्क दर्शने। चित्र विचित्रकरणे। आलेख्यकरणमित्यर्थः॥ ध

कदाचिद्दर्शने। चित्रेत्ययमद्भुतदर्शने णिचं न भते। चित्रयति। अंस समाघाते। वट विभाजने। लज प्रकाशने। वटि लजि इत्येके। वंटयति। लंजयति। अदंतेषु पाठबलाददंतत्वे वृद्धि रित्यन्ये। वंटापयति। लंजापयति। शाकटायनस्तु कथादीनां सर्वेषां पुकमाह। तन्मते। कथापयति। गणापयति इत्यादि। मिश्र संपर्के। संग्राम युद्धे। अनुदात्तेत्। अकारप्रश्लेषात्। असंसंग्रामत। स्तोम श्लाघायां। अतुस्तोमत्। छिद्र कर्णभेदने। करणभेद इत्यन्ये। कर्णेति धात्वंतरमित्यन्ये। अंध दृष्ट्युपघाते। उपसंहार इत्यन्ये। आंदधत्। दंड दंडनिपातने। अंक पद लक्षणे च। आंचकत्। अंग च। आंजगत्। सुख दुःख तत्क्रियायां।

रस आस्वादनस्नेहनयोः। व्यय वित्तसमुत्सर्गे। अवव्ययत्। रूप रूपक्रियायां। रूपस्य दर्शनं करणं वा रूपक्रिया। छेद द्वैधीकरणे। अचिछेदत्। छद अपवारण इत्येके। छदयति। लाभ प्रेरणे। व्रण गात्रविचूर्णने। वर्ण वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु। वर्णक्रिया वर्णकरणं। सुवर्णं वर्णयति। कथां वर्णयति। विस्तृणातीत्यर्थः। हरिं वर्णयति। स्तौतीत्यर्थः। बहुलमेतन्निदर्शनं। अदंतधातुनिदर्शनमित्यर्थः। बाहुलकादन्येपि बोध्याः। तद्यथा। पर्ण हरितभावे। अपपर्णत्। विष्क दर्शने। क्षप प्रेरणे। वस निवासे। तुत्थ आवरणे। एवमांदोलयति। प्रेंखोलयति। विडंबयति। अवधीरयति। इत्यादि। अन्ये तु दशगणीपाठो बहु

सि॰को॰

॥८०॥

नमित्याहुः। तेन पठिता अपि सौत्रलौकिकवैदिका बोध्याः॥ अपरे तु नवगणीपठितेभ्यो-
पि क्वचित्स्वार्थे णिच्। रामो राज्यममचीकरदिति यथेत्याहुः। चुरादिभ्य एव बहुलं णिजित्य-
र्थ इत्यन्ये। सर्वेप्यक्षाः माचांग्रंथे स्थिताः॥ णिङंगान्निरसने। अंगवाचिनः प्रातिपदिकान्निर-
सने अर्थे णिङ् स्यात्। हस्तौ निरस्यति हस्तयते। पादयते। श्वेताश्वाश्वतरगालोडिताह्वर-
काणामश्वतरेतकलोपश्च। श्वेताश्वादीनां चतुर्णामश्वादयो लुप्यन्ते णिङ् चेद्धा-
त्वर्थे। श्वेताश्वमाचष्टे तेनातिक्रामति वा श्वेतयते। अश्वतरमाचष्टे। अश्वयते। गालो-
डितं वाचां विमर्शः। तत्करोति गालोडयते। आह्वरयते। केचित्तु णिच्चेत्यनुवर्तयन्ति। तन्मते

॥८०॥

८४

परस्मैपदमपि। पुच्छादिषु धात्वर्थ एव इत्येव सिद्धं। णिङन्तादेव बहुलवचनादात्मनेपदमस्तु॥
मास्तु पुच्छभांडेति णिङ् विधिः सिद्धः शब्दोग्रंथांते मंगलार्थः॥ श्रीराम॥ इति चुरादयः समाप्ताः॥
कृष्ण। विष्णु। हरि। ब्रह्मा॥ तत्प्रयोजको हेतुश्च। कर्तुः प्रयोजको हेतुसंज्ञः कर्तृसंज्ञश्च स्यात्।
हेतुमति च। प्रयोजकव्यापारे प्रेषणादौ वाच्ये धातोर्णिच् स्यात्। भवन्तं प्रेरयति भावयति।
णिचश्चेति कर्त्रभिप्राये फले आत्मनेपदं। भावयांचक्रे। भावयामास। भावयांबभूव। ओः पुयण्ज्यपरे।
सनि परे यदंगं तदवयवाभ्यासोकारस्येत्वं स्यात् पवर्गयण्जकारेष्ववर्णपरेषु परतः। अबीभव-
त्। अपीपवत्। अमीमवत्। अरीरवत्। अलीलवत्। अजीजवत्। स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रव

सि॰कौ॰

ति। प्रुवति। च्यवतीनां वा। एषामभ्यासो ० कारस्येत्वं वा स्यात्स निॐवर्णे परे धात्वक्षर परे। असि स्रवत्। असुस्रवत्। नाग्लोपी तिह्रस्वनिषेधः। अशशासत्। अडुढौकत्। अचीचकासत्। मलांतरे अचचकासत्। अग्लोपितिसुब्धात्वुप्रकरणे उदाहरिष्यते। ण्यंतां णिच्। पूर्वविप्रतिषेधादयवा इत्वाद्वा वृद्धिं बाधित्वा णिलोपः। चोरयति। णौ चङि ति ह्रस्वः। दीर्घो लघोः। न चाग्लोपित्वाद्धयो रप्य संभवः। ण्याश इति निर्देशात्। अचूचुरत्। णौ च संश्चङोः। सन्परे चङ्परे च णौ श्वयतेः संप्रसारणं वा स्यात्। संप्रसारणं तदाश्रयं कार्यं च बलवदिति वचनात्। ओदितः संप्रसारणं पूर्वरूपं। अशूशवत्। अलघुलानः दीर्घः। अशिश्वयत्। स्वापेश्चङि। उपसर्गात्सरस्येतः संप्रसारणं स्यात्

अंतरंगत्व धातोः) २

(विषयसप्तमी। अंतरंग (वात्)। उद्यादेः पूर्वं संप्रसारणं संप्रसारणेति परिभाषाभा ०ष्ये प्रत्याख्याता) ३

१ उपसर्गादिति तिनकार्यं १

३ (चङ्परेणौ यत्लघु तत्परो भ्यासो भावात्वलदीर्घः पक्षो) (लघु परो लोपिनं न हि कार्ये निमित्त यानाश्रीयते) ३

षोन स्यात्वङि। असीषुपत्। स्वापेसीषपत्। व्युसीषुहत्। आटिटल्। आशिशत्। बहिरंगोप्युपधा ह्रस्वो द्वित्वात्प्राग्भवन्। औणिऔ दि लकरणा द्विगात्। मा भवानिदिधत्। एज ह्रस्वो धतौ विधीनात्तेह द्विः। मा भवानद्रि दिदुधे। नंद्राइति नदराणां न द्वित्वं औ दिदत्। आदिद्रत्। आचिञ्चिचत्। उब्ज आर्जवे। उपदेशे दकारोपधः। भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोरिति सूत्रे निपातनाद्यस्य बः। स चान्तरंगोपि द्वित्व विषये नन्द्राइति निषेधादुब्जि शब्दस्य द्वित्वे कृते प्रवर्तते न तु ततः प्राक्। दकारोच्चारणसामर्थ्यात्। औब्जिजत्। अजादेरित्येव। नेह। अदिद्रपत्। रभेरशब्लिटोः। रभेर्नुम्स्यात्। अचिनत्। शब्लिटोः। नमेश्च। अररंभत्। अतत्वंभत्। हेरचङीति सूत्रे अचङीत्युक्तेः कुत्वं न। अजीहयत्। अत्स्मृद्त्वर प्रथम्रदस्तृस्पशां। असस्मरत्। अददरत्। तपरत्वसामर्थ्याद्न लघोर्न दीर्घः। विभा

(नत्वन्नवस्था पी अनिति पक्षे च परत्वं वस्येव। किंच चङीति द्वित्वात् सरला दपि ... नंद्रा इस्य ... स्या धिकारसूत्रे न तत्र धातोरिति स्यात्न स्या ... संज्ञा कोलिकादयेः परासे योगादयो द्विसेन भरे

(स्था महरस्य बन्ध्या प्याप तः अनुबन्ध कत्वा वे स्यात्: अनेण्यन्तस्य सिद्धे वातः पुनरतस्य वचनं) इएन नरम वर्णापमस्य सूत्रे धातु प्याप

॥ ८२ ॥

सि॰ कौ॰

॥८२॥

शर्वेष्टि-चेष्ट्योः । अभ्यासस्य अत्त्वं वा स्यात् चङ्परे णौ । अववेष्टत् । अविवेष्टत् । अचचेष्टत् । अचिचेष्टत् । भ्राजभासेत्यादिना वोपधाह्रस्वः । अबिभ्रजत् । अबभ्राजत् इत्यादि । काण्यादीनां वेति वक्तव्यं । ण्यन्ताः कण रण भण श्रण लुप हेठ । कण्या [illegible] अपप्यन्यत्र ईत्थं द्वादश । दयः षड्भाष्ये उक्ताः । ह्वायि वाणि लोटि लोपि चयः श्च त्वा रोधि कान्या से । वौणि लोटि अपप्यन्यत्र ईत्थं द्वादश । अचीकणत् । अचकाणत् । स्वापेश्चङि । ण्यन्तस्य स्वापेश्चङि संप्रसारणं स्यात् । असूषुपत् । शाच्छासाह्वा व्यावेपां युक् । णौ परे । पुकोऽपवादः । शाययति । ह्वाययति । ह्वः संप्रसारणं सन्यङोः [illegible] अभ्यस्तस्य च चङ्परे णौ ह्वः संप्रसारणं । अजूहवत् । अजुहावत् । लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य । पिबतेरुपधाया लोपः स्यादभ्यासस्य ईदन्तादे

३ (पङ्ग्रहणं [illegible] ङितात् अनुवृत्तेव सिद्धे न हि अस्मात् ङित् संभवति । चङि इति विषयसप्तमी ।)३

२ (अत्र पाशब्देन लुग्विकरणस्य पिबतेरेव ग्रहणमिति कैयटः । पिबतेः लस्य तु न ग्रहणं लाक्षणिकत्वात्) २ (विषयसप्तमी) २

१ (अंतरंगत्वात् चङि उत्त्वे पूर्वं पुक् अतो न बाध्यबाधकभावः । पिबतेः पीप्य इति सुवचं) ४ (णौ लक्षणे [illegible] सिद्धे प्राग [illegible] (मांतरान्तरं [illegible]) वचनं) ४

(संप्रयोजन स्वकार्यः) २

शश्च चङ्परे णौ । अपीप्यत् । अर्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां पुक् । अर्पयति । ह्रेपयति । व्लेपयति । रेपयति । क्नोपयति । क्ष्मापयति । स्थापयति । तिष्ठतेरित् । उपधाया इकारादेशः स्याच्चङ्परे णौ । अतिष्ठिपत् ॥ जिघ्रतेर्वा । अजिघ्रिपत् । अजिघ्रपत् । उर्ऋत् । अचिकृतत् । अचिकीर्तत् । अचीकृतत् । अचकर्तत् । अमीमृजत् । अममार्जत् । पातेर्णौ लुग्वक्तव्यः । पुकोऽपवादः । पालयति । वो विधूनने जुक् । वातेर्जुक् स्यात् णौ कंपे । वाजयति । कंपे किं । शीके । न्यापयति । विभाषा लीयतेः । लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहविपातने । लीयतेर्लातेश्च क्रमान्नुग्लुकौ वा स्तो णौ स्नेहद्रवे । विलीनयति । विलाययति । विलालयति । विलापयति । घृतं । लीङ् ईकार प्रश्लेषा

(सुगंधीकरे उ्तीलर्थ) ९३

(निपातनं द्रवीकरण) २

३ (अन्वर्थानुरोधात् वातेरेव ग्रहणं न वेजो नापि वैङ इत्यस्य लाक्षणिकत्वात् ।) ४ (न च निरनुबंधकपरिभाषया [illegible] धातुभेदे न रूपभेदस्य सिद्धौ प्रकरणसूत्रे अन्यतरस्यां ग्रहणस्य [illegible] अनुबंधकस्य [illegible] वातेः [illegible]) ३ (एवं [illegible]) ३

(लि [illegible] मतेरिति [illegible]) ३

(एकदेशविकृतन्यायेनेदं चस्याश्रितत्वसूत्रे भाष्ये स्पष्टं।।१।। (णी विषये सामान्येन व्यवस्थापकन्यायाप्रवृत्तिर्ज्ञापनात्।।२

सि॰ कौ॰

।।८३।।

दीर्घः पक्षे नुक्। स्नेहद्रवयति किं। लोहं विलापयति। विलापयति। प्रलम्भनाभिभवपूजासु लियो नित्यमात्व
मिति वाच्यं। लियः संमाननशालीनीकरणयोश्च। णौ इति लियो ण्यन्तयोरात्मनेपदं स्यात्।। अकर्तृगेपि फलेऽपू
जाभिभवयोः प्रलम्भने चार्थो जटाभिरालापयते।। पूजामधिगच्छतीत्यर्थः। श्येनो वर्तिकामु
ल्लापयते। अभिभवतीत्यर्थः। बालमुल्लापयते।। वञ्चयतीत्यर्थः।। विभेतेर्हेतुभये।। बिभेतेश्च आत्वं वास्या
त्। प्रयोजकाद्भयं चेत्।। भीस्म्योर्हेतुभये। आभ्यामात्मनेपदं स्यात् हेतोश्चेद्भयस्मयौ। सूत्रे भयग्र
हणं धात्वर्थोपलक्षणं। मुण्डो भापयते। भियो हेतुभये षुक्। भी ई इती कारः प्रश्लिष्यते। ईकारान्तस्य बि
भेतेः षुक् स्यात् हेतुभये। भीषयते।। नित्यं स्मयतेः।। स्मयतेरेचो नित्यमात्वं स्यात् हेतोः स्मये णौ।।
जटिलो विस्मापयते। हेतोश्चेद्भयस्मयावित्युक्तेर्नेह। कुञ्चिकयैनं भाययति। विस्माययति। कथं तर्हि वि

मे ने ।।८३।।

(प्रत्यये षु णेरणाविति णोरिति वर्तते ण्यन्तात्मनेपदविधिरकर्त्रभिप्रायार्थः।।४।। (भयग्रहणं धात्वर्थोपलक्षणं तदाह।।२

(आत्मनेपदं भी स्मी प्रकृतिकण्यन्तादेवेति नण्यन्तात्णाविति भावः ज्ञालिग्रहणेतु न भाने रूपा वा रुः।२

२

स्मापयन्विस्मितमाननानि इति। मनुष्यवाचेत्यत्र करणादेव हि तत्र स्मयः। अन्यथा शानजपि स्या
त्। सत्यं। विस्मापयन्निति एव पाठ इति साम्प्रदायिकाः। यद्वा मनुष्यरूपयोज्यकर्त्री विस्मापयते तया
हेतो विस्मापयन्निति ण्यन्ताण्णौ शतेति व्याख्येयं। स्फायो वः। णौ। स्फावयति। शदेरगतौ तः। शदेर्णौ
तोऽन्तादेशः स्यान्न तु गतौ। शातयति। गतौ तु गाः शादयति गोविंदः। गमयतीत्यर्थः। रुहः पोऽन्यतरस्यां।
णौ। रोपयति। रोहयति। क्रीङ्जीनां णौ। एषामेच आत्वं स्याण्णौ। क्रापयति। अध्यापयति। जापय
ति। णौ च संश्चङोः। सनि परे चङ्परे णौ इङो गाङ् स्याद्वा। अध्यजीगपत्। अध्यापिपत्। सिध्यतेरपार
लौकिके। ऐहलौकिके अर्थे विद्यमानस्य सिध्यतेरेच आत्वं स्याण्णौ। अन्नं साधयति। निष्पादयतीत्यर्थः।।

विषयसप्तमी।।२

(आर्धधातुकस्येत्यधिकृतस्य विषयसप्तमीत्वेन तत्सामानाधिकरण्यात् णाविन्त्यस्यापि तथात्वं तत्रादेशस्य णिबुद्धिनिमित्तकत्वेपि गाङो द्वित्वे कर्तव्ये
णावचः आदेशो नेति न प्रवर्तते। सनि हि तस्मिन्नजादे द्वितीयस्येति णिचः एव द्वित्वं स्यात् ततश्च न प्रक्रियायां नापि पारनिष्ठिनरूपे वर्णपरत्वमस्तीति कीर्तयति साम्प्रतं तदाह।२

सि॰को॰

२ (विकृतिनिर्देशश्चक आक लाभावात् णाविभु क्तेः पुष्वक्रुत्सेदित्वादिः) २ १ (तायंश्रमनाद्यादिकलात्यकानिर्देशोचकलंनिर्षिद्धं) १

॥९३॥ आकारान्तौ किके किंता॥ घसः सिध्यति। तत्वं निश्चिनोति। तं प्रेरयति। सेधयति तापसं तपः॥ प्रजनेर्वी यतेः॥ अ स्यैचआत्वं वा स्यात् णौ प्रजने र्थे। वापयति। वाययति वा गाः पुरोवातः। गर्भं ग्रायतीत्यर्थः। उंदुपधायागोहः॥ गूहयति। दोषाणी॥ दुष इति सुबन्तं दुष्यतेरुपधाया ऊत्स्याणौ दूषयति। वाचित्त विरागे॥ वि रागोऽप्रीतता॥ चित्तं दूषयति दोषयति वा कामः। मितां ह्रस्वः। भ्वादौ चुरादौ च मितः॥ घटयति। जनी। जनयति। जॄष्। जरयति। जॄष्मते स्त्र जारयति। रंजेर्णौ मृगरमणे न लोपो वाच्यः। मृगरमणमा खेटकं। रजयति। मृगान्। मृगेति किं। रंजयति पक्षिणः। रमणादन्यत्र तु रंजयति मृगान्। तृणदानेन। चु रादिषु ज्ञपादिश्चित्। विस्फुरोरिति वा आत्वं। चपयति चपयति त्युक्तं। चिनोतेस्तु चापयति। स्फार यति। स्फोरयति। अपुस्फरत्। अपुस्फुरत्। उं भौं सो भ्यासे र्यः। साभ्यासस्यानिलः उभोन कारेण ॥९४॥

१ (पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने इत्युक्तेः पूर्वेण लेनासिद्धत्वपि कश्चिद्प्रवर्तति ओँपिनार्थमिदं वोध्यं।) साभ्यासस्येति स्पष्टार्थं उभावित्युक्तेः) १

१ (आलस्यवौक्तत्वेनस्थानियतातस्फारित्स्याद्दलामिति भावः।) १ तेन उणुनावेत्यचणलवत्तुवर्येणाद्दिवं उत्तरस्यणला भावः)

१ (नचलोगामिरितिसूत्रेणा विहितस्य गम्यादेशस्य कारस्येत्वेदुदित इति तुमाव सिरिति वाच्यं। तस्यानुनासिकलेभा नाभावात्तस्य तुतोयमिकानिर्देशः स्या ९ (लेनेति। आगयौरित्यामनेपदं तुल्या थिंकभिन्नेतारवौत भावः) ९

त्वं प्राप्नुतो॥ नि मित्ते सति। प्राणिणत्। णौ गमिरबोधने। इणो गमिः स्याण्णौ। गमयति। बोधने तु प्रत्या ययति। इण्वदिकः। अधिगमयति। हनस्तोचिण्णलोः। हो हंतेर्ञ्णिन्नेषु। घातयति। ईर्ष्यतेस्तृतीयस्ये ति वक्तव्यं। तृतीय व्यंजनस्य तृतीयैकाच इति वार्थः। आद्येषकारस्य द्वित्वं वारयतुमिदं। द्वितीयेत्वजादे र्द्वितीयस्येत्यस्यापवादः तयासन्नंते प्रवर्तते। ऐर्ष्यियत्। ऐर्षिष्यत्। द्वितीयव्याख्यायां णिजंताच्च डि षण्णरएवाभ्यासेश्रूयते हलादिः शेषात्। द्वित्वं तु द्वितीयस्येवत् लीयाभावेन प्रवृत्तवार्तिकाप्रवृत्तेः। निरर्थ प्रेषणाद्वा तोर्हेतुमण्णोश्च अर्थे न तु ल्योर्थः। तेन प्रार्थयंति शयनो थितं प्रियेत्यादि सिद्धं। एवं सक र्मकेषु सर्वेषु ध्येयं॥ इति ण्यंतप्रक्रिया॥ धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा। इषि कर्म ण इषिणैे।

(ननु आत्मनः इत्येव कर्तव्यं तदेव उत्तरत्रानुवर्तते इष्यते तस्य धातोरेका यांवान्वयः तत्रेच्छायो आत्मनः इत्यस्य कर्तृत्वेना न्वयस्य कृत्स्नत्वात् तरंगत्वात्र धातावण्यर्थद्वारकर्तृत्वासंबंधोनैवान्वयः तरत्वत् तथा त्वयसं भवात् भिन्नसंबंधे नैवान्वयः प्रसासस्याचशुभ योरेरकत्व एवैतत् प्रसतिए वैसमानकर्तृकात् इति यर्थं इति कण्ठे स्पष्टं॥ ननु तर्हि तस्यक्रियानिरूपितत्वात् समानकर्त का दित्युक्त्या क्रियावाचकाद्धातोरेव भविष्यतिकिं धातुग्रहणे ने सत्यत्र।) १

१ (धातुत्वात् समानकृतेलंकमेहि च तरपदे वाच्यमिति भावः)

(मिथ्यसक्रमीलेन आत्मेभ्योसमाहि लक्षणेति॥) १

सि॰कौ

२(अत एव इट्को सन्नीति किन्त्वसार्थकं)१(प्रत्यासत्तिमाश्रित्य प्रश्नः प्राग्वदेव।)२

ककर्त्तृका। धातोः सन्प्रत्ययो वा स्यादिच्छायां। धातोर्विधेरिदं सन आर्धधातुकत्वं। सन्यतः। पठितु

॥८५॥

मिच्छतीति पिपठिषति। कर्मणः किं। गमनेनेच्छतीति करणान्मा भूत्। समानकर्तृकात् किं। शिष्याः

पठन्त्वितीच्छति गुरुः। वाग्रहणात्पक्षे वाक्यमपि। लुङ्सनोर्घस्लृ। एकाच उपदेशे इति नेट्। सस्य तत्वं।

अत्तुमिच्छतीति जिघत्सति। इष्यतेस्तृतीयस्येति यिसनो द्वित्वं। इर्ष्यियिषति। इर्ष्यिषिषति। रुदविद

मुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च। एभ्यः संश्च क्त्वा च कित्स्तः। रुरुदिषति। विविदिषति। मुमुषिषति॥

सनि ग्रहगुहोश्च। ग्रहेर्गुहेरुगन्ताच्च सन इण्न स्यात्। ग्रहिज्येति संप्रसारणं। सनः षत्वस्यासि

॥८६॥

द्धत्वाड्ढषभावः। जिघृक्षति। सुषुप्सति। किरश्च पंचभ्यः। कॄगॄदृङ्धृङ्प्रछ एभ्यः सन इड् स्यात्।

२(एकाच इति निषेधप्राप्तेर्वचनं।)२

२(ननु परत्वेन षत्वकत्वयोः कृतयोः भष्भावो न स्यादत आह)२

पिपृछिषति। चिकरिषति। जिगरिषति। जिगलिषति। अत्रेटो दीर्घो नेष्टः। दिदरिषते। दिधरिषते।

कथमुद्दिधीर्षुरिति। भौवादिकयो धृङ्धञो रिति ग्रहणात्। इको झल्। इगन्ताज्झलादिः सन् कि

त्स्यात्। बुभूषति। दीङः। दातुमिच्छति दिदीषते। एज्विषयत्वाभावान्मिनातिमिनोतीत्यात्वं न। अत

एव सनिमीमेति सूत्रे मा धातोः पृथक् मीग्रहणं कृतं। हलन्ताच्च। इकः समीपाद्धलः परो झलादिः

सन् कित्स्यात्। गुह्। जुघुक्षति। बिभित्सति। इकः किं। यियक्षते। झलः किं। विवर्धिषते। हलन्तग्रह

णं जातिपरं। तृह्। तितृक्षति। तितृंहिषति। अज्झनगमां सनि। अजंतानां हन्तेरजादेश गमेश्च

दीर्घः स्याज्झलादौ सनि। सन्लिटोर्जेः। जिगीषति। विभाषा चेः। चिकीषति। चिचीषति। जिघां

४(हलिति जातिपरं समीपवाची।)४

३(सनि किति ग्रहेः संप्रसारणं स्यात्)३

सि० कौ

॥८५॥

सति सन्निच। इणो गमिः स्यात्सनि न तु बोधने। जिगमिषति। बोधने तु प्रतीषिषति। इष्यादिकः॥ अ
धिजिगमिषति। कर्म्मणि लङ्। गमेरिट् परस्मैपदेष्वित्युक्ते नेट्। अज्झनगमां सनीति दीर्घः। जिगांस्य
ते। अधिजिगांस्यते। अज्झनादेशस्ये सुक्ते गच्छतेर्न दीर्घः। जिगंस्यते। संजिगंसते। इङश्च। इङो गमिः स्यात्स
नि। अधिजिगांसते। रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च। उश्च इश्च वौ। तेदुपधे यस्य तस्मात् धलादे रलन्तात्परौ क्त्वा
सनौ सेटौ वा कितौ स्तः। द्युतिस्वाप्योरिति संप्रसारणं। दिद्युतिषते। दिद्योतिषते। रुरुचिषते। रुरोचि
षते। लिलिखिषति। लिलेखिषति। रलन्तात् किं। दिदेविषति। व्युपधात्किं। विवर्त्तिषते। हलादेः किं। र्ति
एषिषिषति। इह नित्यमपि द्वित्वं गुणेन बाध्यते। उपधाकार्यं हि द्वित्वात्प्रबलं। ओपोर्ग्रेदित्कर
णस्य सामान्यापेक्षापकत्वात्। सनीवन्तर्धभ्रस्जदंभुश्रिस्वृयुर्णुभरज्ञपिसनां। इवंतेभ्यः ऋधा ॥८५॥

दिभ्यश्च सन इड्वा स्यात्। इडभावे। हलन्ताच्चेति कित्वं। छ्वोः शूडिति वस्योठ्। यण्। द्वित्वं। दुद्यूषति। दिदेविष
ति। स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात् इति नियमान्न षः। सुस्यूषति। सिसेविषति। आप्ज्ञप्यृधामीत्। एषामच
ईत्स्यात् सादौ सनि। अत्र लोपोऽभ्यासस्य। सनि मीमा इति योरभ्य यदुक्तं तत्राभ्यासस्य लोपः स्यात्। आप्तुमिच्छ
ति ईप्सति। अर्धितुमिच्छति। रपरत्वं च ऋत्वं। ईर्त्सति। अर्दिधिषति। बिभ्रक्षिषति। बिभर्जिषति। बिभ्रक्ष
ति। बिभर्क्षति। दम्भ इच्च। दम्भेरच इत्स्यात् सादौ सनि। अभ्यासलोपः। हलन्ताच्चेत्यत्र हल्ग्रहणं जा
तपरमिति सूक्तेन सनः कित्वान्नलोपः। धिप्सति। धीप्सति। दिदम्भिषति। शिश्रीषति। शिश्रयिषति।
उदोष्ठ्यपूर्वस्य। सुस्वूर्षति। सिस्वरिषति। युयूषति। यियविषति। ऊर्णुनूषति। ऊर्णुनुविषति। ऊर्णुनुवि
षति। नन्वेपरत्वात् गुणावादेशयोः सतोरभ्यासे उकारो न श्रूयते इति वाच्यं। द्विर्वचनेऽचीति सूत्रेणाद्वि

त्वेकर्तव्ये स्थानिरूपादेशात्॥ आदेशनिषेधात्॥ न च सन्नन्तस्य द्वित्वं प्रति कार्यित्वान्निमि-
त्तता कथमिति वाच्यं॥ कार्यमनुभवन् हि कार्यी निमित्ततया नाश्रीयते न त्वननुभवन्-
नपि॥ न चेह सन् द्वित्वमनुभवति॥ बुभूषति। बिभरिषति। ज्ञपिः। पुगन्तो मित्संज्ञकः।
पकारान्तश्चौरादिकश्च। इड्भावे। इकोऽझलिति कित्वान्न गुणः। अज्झनेति दीर्घः परत्वाण्णिलो-
पेन बाध्यते। आप्ज्ञपीति ईत्। ज्ञीप्सति। जिज्ञपयिषति। अमित्त्वस्तु जिज्ञापयिषति। जनसनेत्यात्वं॥
सिषासति। सिसनिषति। तनिपतिदरिद्रातिभ्यः सनो वा इड्वाच्यः। तनोतेर्विभाषा। अस्योपधाया दी-
र्घो वा स्यात् झलादौ सनि। तितांसति। तितंसति। तितनिषति। आशंकायां सन्वक्तव्यः। श्वा मुमू-
र्षति। कूलं पिपतिषति। सनि मीमाघुरभलभशकपतपदामच इस्॥ एषामच इस् स्यात् सादौ सनि।

अभ्यासस्य लोपः स्कोरिति सलोपः। पित्सति। दिदरिद्रिषति। दिदरिद्रासति। डुमिञ्। मीञ्। आभ्यासं-
न्तत्वदीर्घस्य मिनोतेरपि मीरूपा विद्या षादिस्॥ सः सी ति तः। मित्सति। मित्सते। मा माने। मि-
त्सति। माङ् मेङो मित्सते। दो दाणोः। दित्सति। देङ्। दित्सते। दाञ्। दित्सति। दित्सते। धेट्। धित्स-
ति। धाञ्। धित्सति। धित्सते। रिप्सते। लिप्सते। शके। शिक्षति। शक मर्षणे। दिवादिः। स्वरिते-
त्। शिक्षति। शिक्षते। पित्सते। राधो हिंसायामच इस्वाच्यः। रित्सति। हिंसायां किं। आरिरा-
त्सति। मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा। सादौ सनि। अभ्यासस्य लोपः। मोक्षते। मुमुक्षते। वत्सः स्वय-
मेव। अकर्मकस्य किं। मुमुक्षति। वत्सं कृष्णः। न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः। विवृत्सति। तङि तु विवर्तिषते।

सि·कौ
॥८८॥

सेससिचीतिवेद्। निनर्तिषति। निनृत्सति। इट् सनिवा॥ ऋद्‌ऋभ्यां ऋदंतात्‌च सन इट्‌ वा। तितरिष
ति। तितरीषति॥ तितीर्षति। विवरिषति॥ विवरीषति॥ वुवूर्षति॥ ऋद्‌॥ बुभूर्षते॥ दुधूर्षति॥ स्मि
पूङ् रञ्ज्वशां सनि॥ स्मिपूङ्‌ऋ अञ्जू अशू एभ्यः सन इट् स्यात्॥ सिस्मयिषते॥ पिपविषते॥ अ
रिरिषति। इह रिस् शब्दस्य द्वित्वं॥ इसितिसनोवयवः॥ कार्यभागितिकार्यिणो निमित्तत्वायोगात्
द्विर्वचनेचीतिन प्रवर्तते। अंजिजिषति॥ अशिशिषति। उभौ साभ्यासस्य॥ प्राणिणिषति॥
उछेस्तू कचुत्वं। पूर्वत्रासिद्धीयमद्वित्व इति चक्काभ्यांसहितस्य द्वित्वं। हलादिः शेषः। उचिच्छिषति
निमित्तापायेनैमित्तिकस्याप्यपाय इति त्वंनित्यं। छ्वोरिति सतुक ग्रहणाज्ज्ञापकात्। प्रच्छतिश्रत्या
पतिवचनाद्वा। णौ च संश्चङोः इति सूत्राभ्यां इङो गाङ् श्वयतेः संप्रसारणं च वा॥ अधिजिगापयिष

स ॥ ८ ॥ ॥८८॥

ति॥ अध्यापिपयिषति। शिश्वाययिषति। शुशावयिषति। ह्वः संप्रसारणं॥ जुहावयिषति। णौ द्वित्वात्प्रा
गेव आदेशो नेत्युक्त्वादुकारस्य द्वित्वं। पुस्फारयिषति। चुक्षावयिषति। ओः पुयण्ज्यपरे। पिपावयि
षति। बिभावयिषति। यियावयिषति। रिरावयिषति। लिलावयिषति। जिजावयिषति। पुयण
जीति किं। नुनावयिषति। अपरे किं। बुभूषति। स्रवतीत्येवं वा॥ सिस्रावयिषति। सुस्रावयिष
तीत्यादि। अपर इत्येव। शुश्रूषते। सस्तोति ण्योरेव षण्यभ्यासात्। अभ्यासे यणः परस्य स्तौति
२४ ण्यंतयोरेव सस्य षः स्यात्षभूते सनि नान्यस्य। तुष्टूषति। द्युतिस्वाप्योरिति। अभ्यासस्य संप्रसार
णं। सुष्वापयिषति। सिषाधयिषति। स्तौति ण्योः किं। सिसिक्षति। उपसर्गात्सुस्थादिष्वभ्या

सेनेति षत्वं ॥ परिषिषिक्षति ॥ षणि किं ॥ तिष्ठासति ॥ सुषुप्सति ॥ अभ्यासादिस्तुत्वेनेह निषेधः ॥ इण्णू ॥ प्रतीषिष
ति ॥ इकुऽध्यैषिषति ॥ सस्विदिस्वदिसहीनां च ॥ अभ्यासेणः परस्य ण्यन्तानामेषां स्य एव न षः षणि परे ॥
सिस्वेदयिषति ॥ सिस्वादयिषति ॥ सिसाहयिषति ॥ स्थादिष्वभ्यासेनेति नियमान्नेह ॥ अभिसुसु
षति ॥ शैषिकान्मतुबर्थीयाच्छैषिको मतुबर्थिकः ॥ सरूपः प्रत्ययो नेष्टः सन्नन्तान्न सनिष्य
ते ॥ २ ॥ शैषिकात्सरूपः शैषिको न । तेन शालीये भव इति वाक्यमेव ॥ मतुपर्थीयाच्छः ॥ सरूपः किं
आहिच्छत्रे भवः आहिच्छत्रीयः ॥ अणन्ताद्घः ॥ मत्वर्थीयात्सरूपः सन् ॥ दण्डवानस्य । स्तीति
इह मतुबन्तान्मतुप् ॥ विरूपस्तु स्यादेव । दण्डिमतीशालाः ॥ सरूप इत्यनुषङ्गफलं ॥ अर्थद्वारा ॥८९॥
सादृश्यं तस्यार्थः । तेनेच्छासन्नन्तात्सन्न ॥ क्वाथसन्नन्तात्स्यादेव । जुगुप्सिषते । मीमांसिषते ॥

इति सन्प्रक्रिया ॥ धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् ॥ पौनःपुन्यं भृशार्थश्च क्रिया
समभिहारः । तस्मिन्द्योत्ये यङ् स्यात् । गुणो यङ्लुकोः ॥ अभ्यासस्य गुणः स्याद्यङि यङ्लुकि च ।
सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वाल्लडादयः । ङित्त्वादात्मनेपदं । पुनःपुनरतिशयेन वा भव
ति बोभूयते । बोभूयाञ्चक्रे । अबोभूयिष्ट । धातोः किं । आर्धधातुकत्वं यथा स्यात् । तेन भ्रुवो वुक् चिरिया
दि । एकाचः किं । पुनःपुनर्जागर्ति । हलादेः किं । भृशमीक्षते । भृशं शोभते रोचते इत्यत्र यङ् नेति भाष्यं ।
पौनःपुन्ये तु स्यादेव ॥ रोरुच्यते । शोशुभ्यते । सूचिसूत्रिमूत्र्यट्यर्त्यशूर्णोतिभ्यो यङ् वाच्यः । आद्याः
स्त्रयः चुरादावदन्ताः । सोसूच्यते ॥ सोसूत्र्यते ॥ अनेकाच्त्वेनाषोपदेशत्वात्सत्वं । मोमूत्र्यते ।
यस्य हलः ॥ यस्येति संघातग्रहणं । हलः परस्य यशब्दस्य लोपः स्यादार्धधातुके ॥ आदेःप

रस्य। अतोल्लोपः। सोसूचांचक्रे। सोसूचिता। मोमुमूत्रेता। दीर्घोकितः। अकितोभ्यासस्य दीर्घःस्याद्य
ङि·यङ्लुकिच। अटाट्वते। यङि·च। अर्तेःसंयोगादेश्चक्रृतोगुणःस्याद्यङि·। यकारपरस्यरेफ·स्यनद्वित्वं
निषेधः। अरार्यतइतिभाष्योदाहरणात्। अरारिता। अशाशिता। ऊर्णोनुयते। बेभिद्यते।
अद्दैलोपस्यस्थानिवत्वाल्लोपधागुणः। बिभिदिता। नित्यंकौटिल्येगतौ। गत्यर्थात्कौटि
ल्यएवयङ्स्यात्नतुक्रियासमभिहारे। कुटिलंव्रजतिवाव्रज्यते॥ लुपसदचरजपजभदह
दशगृभ्योभावगर्हायां॥ एभ्योधात्वर्थगर्हायामेवयङ्स्यात्। गर्हितंलुंपतिलोलुप्यते। सो

सद्यते। चरफलोश्च॥ अनयोरभ्यासस्यातोनुक्स्याद्यङ्लुकोः॥ नुगितिस्तनेनानुस्वारोन
क्ष्यतेसचपदांतवद्वाच्यः। वापदांतस्येतियथास्यात्। उत्परस्यातः॥ चरफलोरभ्यासा

परस्यातउत्स्याद्यङ्लुकोः॥ हलिचेतिदीर्घः। चंचूर्यते। चञ्चूर्यते॥ पम्फुल्यते॥ यंपुत्स्यते। जपजभदह
दशभंजपशांच॥ एषामभ्यासस्यनुक्स्याद्यङ्लुकोः॥ गर्हितंजपतिजंजप्यतइत्यादि। ग्रोयङि·। गिर
तेरेफस्यत्वंस्याद्यङि·॥ गर्हितंगिलतिजेगिल्यते॥ घुमास्थेतीत्वं॥ द्वित्वं। गुणः। देदीयते। पेपी
यते। सेषीयते। विभाषाश्वेः॥ शोशूयते। शेश्वियते॥ यङि·च॥ सास्मर्यते। रीङृतः। चेक्रीयते।
सुट्संचेस्कीयते। सिचोयङि·॥ सिचःसस्यषोनस्याद्यङि·॥ सेसिच्यते॥ नकवतेर्यङि·॥ कवतेर
भ्यासस्यचुत्वंनस्याद्यङि·॥ कोकूयते कौतिकुवतोस्तुचोकूयते नीग्वंचुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसप
तपदस्कंदां एषामभ्यासस्यनीगागमःस्याद्यङ्लुकोः अकितइत्युक्तेर्नदीर्घःनलोपः व

नकुङोप
ङिइतिअ
खुऽ

(अंतग्गर्हस्सश्चार्थः)१

॥९१॥

नीवच्यते॥ सनीस्रस्यतइत्यादि। नुगतोनुनासिकांतस्य। अनुनासिकांतस्यांगस्ययोभ्यासोदंतस्तस्य
नुकूस्यात्॥ नुकानुस्वारोत्तन्क्ष्यतइतितूक्तंपंपम्यते। तपरत्वसामर्थ्यान्नूतपूर्वदीर्घस्यापिन। नाम
क्रोधे॥बाभाम्यते॥ येविभाषा। जाजायते। जंजन्यते। हंतेर्हिंसायांयङि घ्नी भावोवाच्यः॥जेघ्नीय
ते। हिंसायां किं। जंघन्यते। रीगृदुपधस्यच॥ ऋदुपधस्यधातोरभ्यासस्यरीगागमः स्याद्यङ्लु
कोः। वरीवृसते। क्षुभ्नादित्वान्नणः नरीनृत्यते॥ जरीगृह्यते॥ उभयत्रत्वेनत्न॥ चरीकृप्यते॥ रीगृत्वत
इतिवाच्यं॥ वरीवृश्च्यते॥ परीपृच्छ्यते॥ स्वपिस्यमिव्येञांयङि॥ संप्रसारणंस्यात्॥ सोषुप्यते॥ से
सिम्यते॥ वेवीयते॥ नवशः॥ वावश्यते॥ चायः की। चेकीयते॥ ई घ्राध्मो॥ जेघ्रीयते॥ देध्मीयते॥
अयङि क्ङिति॥ शीङोयङादेशस्याद्याक्ङिति॥ शाशय्यते॥ अभ्यासह्रस्वः॥ ततोगुणः॥ डोढौक्यते॥

॥९१॥

तोत्रोक्यते॥ इतियङ्प्रक्रिया॥ यङोचिच॥ यङोचिप्रत्ययेलुक्स्यात् चकारात्तंविनापि बहुलंलु
कस्यात्॥ अनैमित्तिकोयमंतरंगत्वादादौभवतिततःप्रत्ययलक्षणेनयङंतत्वाद्द्वित्वं॥ अभ्या
सकार्यं॥ धातुत्वाल्लुङादयः॥ शेषात्कर्त्तरीतिपरस्मैपदं॥ अनुदात्तङितइतिलुनङितस्यप्र
त्ययाप्रत्ययसाधारेणेनप्रत्ययलक्षणाप्रवृत्तेः॥ यत्रहिप्रत्ययसाधारणंरूपमाश्रीयतेत
त्रैवतत॥ अतएवसुदृषत्प्रासादइत्यत्रात्वसंतस्येतिदीर्घोन॥ घेपिस्यर्धशीङादयोनुदात्तङि
तस्तेभ्यापिन॥ अनुदात्तङितइत्यनुबंधनिर्देशात्॥ तथाचाहतिश्नापेतिनिषेधात्॥ अत
एवश्यनादयोन॥ गणेननिर्देशात्॥ किंतुशबेव॥ चर्करीतंचेतिपागात्शपोलुक्॥ य

॥९१॥

ङ्नेवा॥ यङ्लुगन्तस्य हलादेः पितः सार्वधातुकस्येड् स्यात्॥ भूसुवोरिति गुणनिषेधो यङ्लु
कि भाषायां न॥ बोभूतु तेतिक्ते इति छन्दसि निपातनात्॥ अत एव भाषायामपि यङ्लु
क् सिध्यः॥ नैव यङ्लुकि अभ्यास एव गुणाभावो निपात्यतामिति वाच्यम्॥ प्रकृतिग्रह
णे यङ्लुगन्तस्यापि ग्रहणात्॥ द्विः प्रयोगो द्विर्वचनमिति सिद्धान्तात्॥ बोभवीति॥
बोभोति॥ बोभूतः॥ बोभुवति॥ बोभवांचकार॥ बोभविता॥ अबोभवीत्॥ अबोभोत्॥
अबोभूतां॥ अबोभवुः॥ बोभूयात्॥ बोभूयास्तां॥ बोभूयासुः॥ गातिस्थेति सिचो लुक्॥
यङो वेति ईट्पक्षे गुणं बाधित्वा नित्यत्वाद्वुक्॥ अबोभूवीत्॥ अबोभोत्॥ अभ्यस्तात्

रामः ॥९२॥

योऽजुस्॥ नित्यत्वाद्वुक्॥ अबोभूवुः॥ अबोभविष्यदित्यादि॥ पास्पर्धीति॥ पा
स्पर्द्धि पास्पर्धः॥ पास्पर्धति॥ पास्पर्सि॥ हुझल्भ्यो हेर्धिः॥ पास्पर्धि लङ्॥ अ
पास्पर्त्॥ अपास्पर्द् सिपि दश्चेति रुत्वपक्षे रोरि॥ अपास्पाः॥ जागाधि॥ जा
घात्सि॥ अजाघात्॥ सिपि रुत्वपक्षे अजाघाः॥ राध॥ नानात्ति॥ नानात्तः॥ द
ध॥ दादधि॥ दादध्वः॥ दाधत्सि॥ अदाधत्॥ अदादधां॥ अदादधुः॥ अदाधः॥
अदाधत्॥ लुङि॥ अदादाधीत्॥ अदादधीत्॥ चोस्कुन्दीति॥ चोस्कुन्दति॥ अचोस्कु
न्॥ अचोस्कुन्तां॥ अचोस्कुन्दुः॥ मोमुदीति॥ मोमोत्ति॥ मोमोदांचकार॥ मोमोदि

५

ता॥ अमोमुदीत्॥ अमोमोत्॥ अमोमुत्तां॥ अमोमुदुः॥ अमोमुदीः॥ अमोमोः॥ अमोमोद्॥
लुङि गुणः॥ अमोमोदीत्॥ चोकूर्ति॥ चोकूर्दीति॥ लङ्॥ लिट्॥ अचोकूर्त्॥ सिप्पक्षे अचो
कूः॥ अचोखूः॥ अचोगूः॥ वनीवंचीति॥ वनीवंक्ति॥ वनीवक्तः॥ वनीवचति॥ अवनीवं
चीत्॥ जंगमीति॥ जंगंति॥ अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः॥ जंगतः॥ जंग्मति॥ म्वोश्च॥
जंगन्मि॥ जंगन्वः॥ एकाच्ग्रहणस्योपलक्षणत्वान्नेण्निषेधः॥ जंगमिता। अनुनासिकलोप
स्याभीयत्वेनासिद्धत्वान्न हेर्लुक्। जंगहि॥ मो नो धातोः॥ अजंगन्। अनुबंधनिर्देशान्नेच्छे
रङ्। हलंतेति न वृद्धिः। अजंगमीत्। अजंगमिष्टां। हंतेर्यङ्लुक्। अभ्यासाच्चेति कुत्वं। घघाणि
होर्हंतेरित्यनुवर्त्य विहितं लभ्यापि यङ्लुकि भवत्येवेति न्यासकारः श्तिपाशपेति

निषेधस्तु अनित्यः। गुणो यङ्लुकोरिति सामान्यापेक्षज्ञापकादिति भावः।
जंघनीति॥ जंघंति। जंघतः। जंघ्नति। जंघनिता। श्तिपा निर्देशाज्जादेशो न।
जंघहि॥ अजंघनीत्॥ अजंघन्॥ जंघन्यात्॥ आशिषि तु॥ वध्यात्॥ अवधीत्॥
अवधिष्टामित्यादि॥ वधादेशस्य द्वित्वं तु नैभति॥ स्थानिवत्वेनानभ्यासस्येति निषेधात्॥
तद्धि समानाधिकरणं धातोर्विशेषणं बहुव्रीहित्वात्॥ आङ्पूर्वात् आङो यमहन इत्या
त्मनेपदं॥ आजंघंते इत्यादि॥ उत्परस्येति तपरत्वान्न गुणः॥ हलि चेति दीर्घस्तु स्यादेवातस्या
सिद्धत्वेन तपरत्वे निवस्यताया योगात्॥ चंचूर्ति॥ चंचूर्तः॥ चंचुरति॥ अचंचुरीत्॥ अचंचूः॥ चं

खनीति॥ चंखंति॥ जनसनेसात्वं॥ चंखातः॥ गमहनेत्युपधालोपः॥ चंखन्ति॥ चंखा
हि॥ चंखनानि॥ अचंखनीत्॥ अचंखन्॥ अचंखातां॥ अचंखन्॥ ये विभाषा॥
चंखायात्॥ चंखन्यात्॥ अचंखनीत्॥ उतोवृद्धिरित्यवनाभ्यस्तस्येत्यनुवृत्तेर्लुकोवृद्धि
नं॥ योयोति॥ योयवीति॥ अयोयवीत्॥ अयोयोत्॥ योयुयात्॥ आशिषि दी
र्घः॥ योयूयात्॥ अयोयावीत्॥ नोनवीति॥ नोनोति॥ जाहेति॥ जाहाति॥ इहन्यघोः॥
जाहितः॥ इहजहातेश्च॥ आचहो॥ लोपोयि॥ घुमास्था॥ एर्लिङि इत्येते पञ्चापि
न भवंति॥ श्तिपा निर्देशात्॥ जाहति॥ जाहासि॥ जाहेषि॥ जाहिथः॥ जाहिथ॥

जाहीहि॥ अजहित्॥ आजाहात्॥ अजाहातां॥ अजाहुः॥ जाहीयात्॥ आशिषि जाहायात्॥
अजाहासीत्॥ अजाहासिष्टां॥ अजाहिष्यत्॥ लुकालुप्ते प्रत्ययलक्षणाभावात्॥ स्वपीस्वमीसु
त्वेन॥ रुदादिभ्य इत्यत्रिगणनिर्दिष्टत्वादिण्न। स्वास्वपीति॥ सास्वाप्ति॥ सास्वप्तः॥ सास्व
पति॥ असास्वपीत्॥ आशिपिवचिस्वपीसुत्वं सासुस्यात्॥ रुग्रिकौ च लुकि॥ ऋदुपधस्य धातो रुग्रिका
वस्य रुकुरिकुरीकू एते आगमास्सुर्यङ्लुकि॥ ऋतश्च॥ ऋदंतस्य धातोरपि तथा॥ वरूवृतीति॥ वरिवृतीति॥ व
रीवृतीति॥ वर्वर्ति। वरिवर्ति। वर्वृतः ३ वर्वृतति। वर्वर्तिता। गणनिर्दिष्टत्वान्नवृद्भ्य इतीण्निषेधोन॥ वर्वर्तिष्यति॥
अवर्वृतीत्॥ अवर्वर्त्॥ सिपि दश्चेति रुत्वपक्षे अवर्वः ३ गणनिर्दिष्टत्वादडुन॥ अवर्वर्तीत्॥ ३ चर्करीति। चर्कर्ति।
चरिकर्ति। चरीकर्ति। चर्कृतः ३ चर्क्रति॥ ३ चर्करांचकार॥ ३ चर्करिता। ३ अचर्करीत्। ३ अचर्कः ३। चर्कृयात्। आ

आशिषि रिङ्। चर्क्रियात्॥ अचर्कारीत्॥ ऋतश्चेति तपरत्वान्नेह॥ कॄ विपेक्षे। चाकर्ति। इत्वे चाकरी
तः। चाकीर्तः॥ तात्वर्ती॥ तार्तीतः॥ तातिरति। तातर्हि। तातराणि॥ अतातरीत्। अतातः। अतातिर्ताः।
अतातरुः। अतातारीत्॥ अतातारिष्टामित्यादि॥ अर्तेर्यङ्लुकि द्वित्वेऽभ्यासस्यारदत्वं परत्वाच्च हलादिः शेषः।
रुक्। रिग्नी कोरुक् अभ्यासस्यासवर्णे इति यङ्। अरर्ति॥ अरियर्ति॥ अररीति॥ अरियरीति॥ अरर्कृतः। अरियृतः।
झि अरत्। यणत्र को रोरी ति लोपः। न च तस्मिन्कर्तव्ये यणः स्थानिवत्त्वं पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवदिति निषेधात्। आररति॥ अरियति।
लिङि क्तिपा निर्देशाद् गुणो न। नेटु गुणो न रिङ्। रलोपः। दीर्घः। आरियात्। अरियरियात्। यङ्ग्रहणे। जागृहीति। जर्गे
र्दि॥ जर्गृढः। जर्गहति। अजर्घट्। गस्त्यात्स्कः जागृहीति। जापार्द्धि। जागृहति। जागृहीषि। जागृक्षि। लुङि जा
गृहीता। गृहोऽलिटि दीर्घो न। तत्रैकाच इत्यनुवृत्तेः। माधवस्तु दीर्घमाह। तद्भाष्यादिविरुद्धं। गृधु अभिकांक्षायां।

तस्य दौ ङिति निमित्तं संप्रसारणं। तस्य बहिरंगत्वेनासिद्धत्वान्न सम्प्रसारणादयः। जागृधः। २

रित्यादि। जर्गृधीति। जर्गृद्धः। जर्गृधति। जर्गृधी। षि। जर्घृत्सि। अजर्गृधीत्। इडभावे गुणः। ह
ल्ङ्यादिलोपः। भष्भावः। जस्त्वचर्त्वे। अजर्घर्तु। अजर्गृध्यां। सिपि दश्चेति रुत्वं। अजर्घाः।
अजर्गृधीत्। अजर्गर्धिष्टां। पाप्रच्छीति। पाप्रष्टि। तस्य दोर्य्यहि अत्ति संप्रसारणं न भवति। क्तिपा निर्देशा
त्। छ्वोः शूडिति शः। व्रश्चेति षः। पाप्रष्टः। पाप्रच्छति। पाप्रश्मि। पाप्रच्छः। पाप्रश्मः। यकारवकारान्तानां
ऊठ्भावं विना यङ्लुङ् नास्तीति भाष्यध्वनितं॥ कैयटेनस्य स्फुटीकृतं। दूदच्छ्वोरिति यत्रोदत्तद्विषयकं
जरत्वस्य ऊठ्भाविनोऽस्ति विभव्यास्तु यङ्लुकस्येवेति न्याय्यं। माधवादि संमतं च। भव्येबंधने।
अयं यान्त ऊठ्भावीति रूदेरूदेवनने। इत्यादयो वान्ताः। हयगतौ। जाहयीति। जाहति। जा
हतः। जाहयति। जाहयीषि। वलि यलोपे य जासैदीर्घः। जाहामि। जाहावः। जाहामः।

हृ गतिकौटिल्ये। जर्हर्ति। जाहर्ति। जाहृतः। जाहर्यति। लोटि। जाहर्हि। अजाहः। अजाहर्तां। अजाहर्युः। मव बंधने। ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च। ज्वरादीनामुपधावकारयोरूठ्स्यात् क्वौ झलादावनुनासिकादौ च प्रत्यये। अत्र क्ङितीति नानुवर्त्तते। अवतेस्तुनि ओतुरिति दर्शनात्। अनुनासिकग्रहणं चानुवर्त्तते। अवतेर्मनिन्प्रत्यये तस्य टिलोपे ओमिति दर्शनात्। मामवीति। इडभावे ऊठि पिति गुणः। मामोति। मामूतः। मामवति। मामोषि। मामोमि। मामावः। मामूमः। मामोतु। मामूतात्। मामूतां। मामूहि। मामवानि। अमामोत्। अमामोः। अमामवं। अमामाव। अमामूव। तुर्वी हिंसायां। राल्लोपः। रेफात्परयोश्छ्वोर्लोपः स्यात् क्वौ झलादावनुनासिकादौ प्रत्यये इति वलोपः। लघूपधगुणः। न धातुलोप आर्धधातुके। धात्वंशलोपनिमित्ते आर्धधातुके परे इकोगुणवृद्धी न स्तः। इति निषेधः। तिबादीनामनार्धधातुकत्वात्। तोतोर्त्ति। तोतूर्त्तः। तोतूर्वति। तोतोर्षि। तोतोर्मि। मुर्छा मोमोर्त्ति। मोमूर्त्तः। मोमूर्छति इत्यादि। आर्धधातुके इति

विषयसप्तमी। तेन यङि विवक्षिते। अजेर्वीभावः। वेवीयते। अस्य यङ्लुङ्नास्ति। केचित्तु अपवादविषयत्वात् संभवेन वी भावस्याप्रवृत्तेः। इति यङ्लुगंतप्रक्रिया। सुप आत्मनः क्यच्। इषिकर्मणः एषितुः संबंधिनः सुबंतादिच्छायामर्थे क्यच् प्रत्ययो वा स्यात्। धातुवयवत्वात्सुपो लुक्। क्यचि च। अस्य ई स्यात्। आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीयति। वांतो यि प्रत्यये। गव्यति। नाव्यति। लोपः शाकल्यस्येति नापदांतत्वात्। तथाहि। नः क्ये। क्यचि क्यङि नांतमेव पदं नान्यत्। सन्निपातपरिभाषया क्यचो यस्य लोपो न। गव्यांचकार। गव्यिता। नाव्यांचकार। नाव्यिता। नलोपः। राजीयति। प्रत्ययोत्तरपदयोश्च। त्वद्यति। मद्यति। एकार्थयोरित्येव। युष्मद्यति। अस्मद्यति। लिनि च। गीर्यति। पूर्यति। धातोरित्येव। नेह। दिवमिच्छति दिव्यति। दूहपुरमिच्छति पुर्यति। इति मा धवनो क्त भेदकदाहरणं चिंत्यं। पूर्गिरिः

सि॰ कौसाम्यात्॥ दीव्यतीति दीर्घः स्तुभांचः प्रामादिक एवं॥ अदस्यति॥ रिङ्लः॥ कर्त्रीयति॥ क्यच्योश्च॥
गार्गीयति॥ [illegible] वाच्यति॥ अकृत्सार्वेति दीर्घः॥ कवीयति॥ समिध्यति॥ क्यस्य विभाषा॥
हलः परयोः क्यच्क्यङोर्लोपो वास्यादार्धधातुके। आदेः परस्य अतोलोपः। तस्य स्थानिवत्वाल्लघूपधगु
णोन। समिधिता। समिध्यिता। मान्तप्रकृतिकसुबन्तादव्ययाच्च क्यच्च। किमिच्छति॥ इदमिच्छति।
स्वरिच्छति। अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्धेषु। क्यजन्तानि पात्यंते। अशनायति।
उदन्यति॥ धनायति॥ बुभुक्षादौ किं। अशनीयति॥ उदकीयति॥ धनीयति॥ अश्वक्षीरवृषल
वणानामात्मप्रीतौ क्यचि॥ एषां क्यचि॥ असुगागमः स्यात्॥ अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायां॥ अश्व
स्यति वडवा॥ वृषस्यति गौः॥ क्षीरलवणयोर्लौलसायां॥ क्षीरस्यति बालः॥ लवणस्यति उष्ट्रः॥ स

५४

९७

र्वप्रातिपदिकात्क्यचि लालसायां सुगसुकौ॥ दधिस्यति॥ दध्यस्यति॥ मधुस्यति॥ मध्वस्य
ति॥ काम्यच्च॥ उक्त विषये काम्यच् स्यात्॥ पुत्रमात्मन इच्छति पुत्रकाम्यति॥ पुत्रकाम्यिता इह प
स्य हल इति लोपेन अनर्थकत्वाद्घुस्येति सुघातग्रहणमित्युक्तं॥ यशस्काम्यति॥ सर्पिष्का
म्यति॥ मान्ताव्ययेभ्योऽप्ययं स्यादेव॥ किंकाम्यति॥ स्वः काम्यति॥ उपमानादाचारे॥
उपमानात्कर्मणः॥ सुबन्तादाचारेऽर्थे क्यच् स्यात्॥ पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति छात्रं॥
विष्णूयति द्विजं॥ अधिकरणाच्चेति वक्तव्यं॥ प्रासादीयति॥ कुट्यां कुटीयति प्रासादे॥ कर्तुः क्यङ्
सलोपश्च॥ उपमानात्कर्तुः सुबन्तादाचारे क्यङ् वा स्यात्॥ सान्तस्य तु कर्तृवाचकस्य लोपो

सि·कौ·

९८

वास्यात्॥ क्यङ्॥ कङ्के: पङ्क्तेवा क्यं॥ सान्तस्य लोपस्क क्यङ्संनियोगशिष्टः सच्व्यन्तस्थितः॥ ओजसोप्सरसोनित्यमितरेषांवि
भाषया॥ कृष्णाइवाचरतिकृष्णायते॥ ओजःशब्दोवृत्तिविषयेलदंति॥ ओजायते॥ अप्सरायते॥ भृशायते॥ यशास्यते॥ विद्व
यते॥ विद्वस्यते॥ त्वद्यते॥ मद्यते॥ अनेकार्थेयुतुयुष्मद्यते॥ अस्मद्यते॥ क्यङ्मानिनोश्च॥ कुमारीवाचरतिकुमारायते॥ ह
रिणीवाचरति॥ [illegible]रितायते॥ गुर्वीवाचरतिगुरूयते॥ सपत्नीवाचरतिसपत्नायतेसपतीयते॥ सपत्नीयते॥ युवतिरिवयुवाय
ते। पट्वीमृद्व्याविवपट्वीमृद्वयते॥ नकोपधायाः पाचिकायते॥ आचारेऽवगल्भक्लीबहोडेभ्यः क्विब्वा॥ वाग्रहणात्क्य
ङपि॥ अवगल्भादयः पचाद्यजन्ताः॥ क्विप्संनियोगेनानुदात्तत्वमनुनासिकत्वंचाच्प्रत्ययस्यप्रतिज्ञायते॥ तेनतङ् अव
गल्भते। क्लीबते। होडते॥ भूतपूर्वादृध्यनेकाचआम् एतद्वार्त्तिकारंभसामर्थ्यात्॥ नचावगल्भतइत्यादिसिद्धिस्तत्फलं॥ कै
वलानामाचारेपिवृत्तिसंभवात्॥ धातूनामनेकार्थत्वात्॥ अवगल्भांचक्रे॥ होडांचक्रे॥ क्लीबांचक्रे। वार्त्तिकेऽवेत्युपस
र्गपाठात् केवलादुपसर्गान्तरविशिष्टाच्च क्विब्वेतिमाधवादयः॥ तन्नेतितूचितं॥ सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विब्वावक्त
व्यः॥ पूर्ववार्त्तिकंतुअनुबंधासंगार्थंतत्रक्विबनूद्यते॥ प्रातिपदिकग्रहणादिहसुपइतिनसंबध्यते॥ तेनपदकार्यंन।

९८

कृष्णइवाचरतिकृष्णति॥ अतोगुणइतिशापासहपररूपं॥ अश्वइवाचरतिअश्वति॥ अतः आंति॥ प्रत्ययग्रहणमपनी
मानेकाचइत्यकेर्नाम्॥ औ अतुः उः द्वित्वं॥ अतोगुणेप्राप्ते अतआदेरितिदीर्घः॥ णल्॥ औ अतुः उः वृद्धिः। अतुस
दिषुत्वातोलोपइटिचेत्यालोपः॥ मालेवाचरतिमालाति॥ लिंगविशिष्टपरिभाषयाएकारौदैस्यपूर्ववत्त्वाद्दाक्वि
प्॥ मालांचकार॥ लुङि अमालात्॥ अत्रहल्ङ्यादिलोपोन॥ ङीसाहचर्यादापोपिसोरेवविधानात्॥ इट्
सकौ॥ अमालासीत्॥ कविरिवकवयति॥ आशीर्लिङि॥ कवीयात्॥ सिचिवृद्धिरित्यत्रधातोरित्यनु
वर्त्यधातुरेवयोधातुरितिव्याख्यानात्॥ नामधातोर्नवृद्धिरितिकैयटादयः॥ अकवयीत्। माधवस्तुना
मधातोरपिवृद्धिमिच्छतिअकवायीत्॥ विरिववयति॥ विवाय॥ विव्यतुः॥ अवयीत्॥ अवायीत्॥ श्रीरिवश्रयति॥ शि
श्राय॥ शिश्रियतुः॥ पितेवपितरति॥ आशिषिरिङ्॥ पित्रियात्॥ भुरिवभवति॥ अत्रगातिस्थेतिभुवोवुगिति

यी

भवतेरितिवनभवति॥ अभिव्यक्तित्वेन धातुपाठस्थस्यैव तत्र ग्रहणात्॥ अभावीत्॥ बुभाव॥ दुखिद्रवति॥ णिश्री
तिचङ्॥ अदुद्रावीत्॥ अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति॥ अनुनासिकांतस्योपधाया दीर्घः स्यात्क्वौ झलादौ क्ङिति॥
इदमिवाचरति इदामति॥ राजानति॥ पंथा इव पथीनति॥ मथीनति॥ ऋभुक्षीणाति॥ घोरिवि दे
वतीवति माधवः॥ माधवस्तु ण्यल्लोपाविति वचनात्॥ णलि वृद्धिर्वा धिहानो लोपात्
चकइतिरूपमाह। स्व इति। सस्वो सस्वतुः। यत्तु स्वो मास्त। स्वो चकारेलितदनाकोके २
समेव॥ भृशादिभ्यो भुव्यच्वेर्लोपश्च हलः॥ अभूततद्भावविषयेभ्यो भृशादिभ्यो भवत्यर्थे क्यङ् स्याद
न्तानामेषां लोपश्च॥ अभृशो भृशो भवति भृशायते॥ अच्वेरिति पर्युदासबलाद्भूततद्भाव इति लभ्
यं॥ तेनेह न॥ कदिवा भृशा भवंति ये रात्रौ भृशाः नक्षत्रादयः ते दिवा कभवंतीत्यर्थः॥ सुमनस॥ ११

अत्रोठिघवतीसुचितं। कइव च कावितिहरदत्तादयः॥५

अस्य सलोपः॥ सुमनायते॥ चुरादौ संग्रामयुद्ध इति पठ्यते तत्र संग्रामेति प्रातिपदिकं तस्मात्तत्क
रोतीति णिचि सिद्धः तत्संनियोगेनानुबंधे आसज्यते॥ युद्धे यो संग्रामशब्द इस्सु चौपि सामर्थ्यो
त् संग्रामशब्दे लब्धे विशिष्टपाठो ज्ञापयति॥ उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोजके प्रत्
ययचि। कीर्त्तिते पृथक्क्रियत इति॥ तेन मनःशब्दात्प्रागट्॥ स्वमनायत। उन्मनायत। उदमनायत। एवं चावागल्भ
त। अवागल्भिष्टेत्यादावप्यवेत्यस्य पृथक्करणं बोध्यं॥ ज्ञापकं च सजातीयविषयं॥ तेन यत्रोपसर्गरूपं सकलं श्रू
यते नत्वादेशेनापहृतं तत्रैव पृथक्कृतिः॥ एवं चाऽऊढः ओढः। सइव आचर्य ओढयित्वा अत्रोन्मनाय्य अवग
ल्भ्येतिवत् न ल्यप्॥ ज्ञापकस्य विशेषविषयत्वे भाष्यं वार्त्तिकं तद्भाष्यं च प्रमाणं॥ तथाहि॥ उस्योमाङ्क्ष्वाटः प्रति
षेधः। उसि ओमाङोश्च परयोराटः पररूपं नेत्यर्थः॥ उस्रामिवाचरत् औस्रीयत। ओंकारीयत। औढीयत। आटश्चे
ति च शब्देन पुनर्वृद्धिविधानादिदं सिद्धमिति भाष्ये स्थितं॥ लोहितादिडाज्भ्यः क्यष्॥ लोहितादिभ्यो डाजंत

सि॰को॰

१००

च भवत्यर्थे क्यष् स्यात्॥ वा क्यषः॥ क्यषंतात् परस्मैपदं वा स्यात्॥ लोहितायति। लोहितायते॥ अत्राच्वेरित्यनुवृत्त्या
भूततद्भावविषयत्वं लब्धं॥ तच्च लोहितशब्दस्यैव विशेषणं न तु डाचोऽसंभवात्॥ नायादिशब्दग्राह्याणां तस्य
प्रत्याख्यानात्॥ तथा च वार्त्तिकं॥ लोहितडाज्भ्यः क्यष्वचनं भृशादिष्वितराणीति॥ न चैवं काम्यच इव क्यषोऽपि कका
रः श्रूयेत उच्चारणसामर्थ्यादिति वाच्यं॥ तस्यापि भाष्ये प्रत्याख्यानात्॥ पटपटायति॥ पटपटायते॥ कृभ्वस्तियोगे वि
नापि डाच्॥ अजंतात् क्यषो विधानसामर्थ्यात्॥ यत्तु लोहितश्यामदुःखानि गर्वहर्षसुखानि च॥ मूर्छानिद्राकृपाधूमाः
करुणा नित्यकर्मणीति पठित्वा श्यामादिभ्योऽपि क्यषि पदद्वयमुदाहरंति॥ तद्भाष्यवार्त्तिकविरुद्धं॥ तस्मात्तेभ्यः क्य
ङेव॥ श्यामायते॥ दुःखादिभ्यो वृत्तिविषये तद्वृत्तिर्वर्त्तते॥ लिंगविशिष्टपरिभाषया लोहिनीशब्दादपि क्यष्॥
लोहिनीयति। लोहिनीयते॥ कष्टाय क्रमणे॥ चतुर्थ्यंतात् कष्टशब्दादुत्साहेऽर्थे क्यङ् स्यात्॥ कष्टाय क्रमते कष्टा
यते॥ पापं कर्त्तुमुत्सहत इत्यर्थः॥ सत्रकक्षकष्टकृच्छ्रगहनेभ्यः कण्वचिकीर्षायामिति वक्तव्यं॥ कण्वं पापं॥ सत्रा
दयो वृत्तिविषये पापार्थाः तेभ्यो द्वितीयांतेभ्यश्चिकीर्षायां क्यङ्॥ पापं चिकीर्षतीत्यस्वपदविग्रहः सत्रायते। क

१००

क्षायते इत्यादि॥ कर्मणो रोमंथतपोभ्यां वर्त्तिचरोः॥ रोमंथतपोभ्यां कर्मभ्यां क्रमेण वर्त्तमानायां चरणे चार्थे क्यङ्
स्यात्॥ रोमंथं वर्त्तयति रोमंथायते गौः॥ हनुचलन इति वक्तव्यं॥ चर्वितस्याकृष्य पुनश्चर्वणे इत्यर्थः॥ नेह कीटो
रोमंथं वर्त्तयति॥ अपानप्रदेशान्निस्सृतं द्रव्यमिह रोमंथः तमश्नातीत्यर्थ इति कैय्यटः॥ वर्त्तुलं करोतीत्यर्थ इति
न्यासकारहरदत्तौ॥ तपसः परस्मैपदं च॥ तपश्चरति तपस्यति॥ बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने॥ आभ्यां कर्मभ्यां क्य
ङ् स्यात्॥ बाष्पमुद्वमति बाष्पायते। ऊष्मायते। फेनाच्चेति वाच्यं॥ फेनायते॥ शब्दवैरकलहाभ्रकलहाभ्रकण्व
मेघेभ्यः करणे॥ एभ्यः कर्मभ्यः करोत्यर्थे क्यङ् स्यात्॥ शब्दं करोति शब्दायते। पक्षे तत्करोतीति णिजपीष्यत इ
ति न्यासः॥ शब्दयति॥ सुदिनदुर्दिननीहारेभ्यश्च॥ दुर्दिनायते॥ सुखादिभ्यः कर्त्तृवेदनायां॥ सुखादिभ्यः क
र्मभ्यो वेदनायामर्थे क्यङ् स्यात्॥ वेदनाकर्त्तुरेव चेत् सुखादीनि स्युः॥ सुखं वेदयते सुखायते॥ कर्त्तृग्रहणं किं
परस्य सुखं वेदयते॥ नमोवरिवश्चित्रङः क्यच्॥ करण इत्यनुवर्त्तते क्रियाविशेषे पूजायां परिचर्यायामाश्चर्ये
च॥ नमस्यति देवान्॥ पूजयतीत्यर्थः॥ वरिवस्यति गुरून्॥ शुश्रूषत इत्यर्थः॥ चित्रीयते॥ विस्मयत इत्यर्थः॥

सि०कौ०

॥१०१॥

विस्मापयते इत्यन्ये॥ पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ्॥ पुच्छादुदसने व्यसने पर्यसने च॥ विविधं विक्षेपणं व्यसनं॥ उत्पु
च्छयते॥ विपुच्छयते॥ परिपुच्छयते॥ भाण्डात्समाचयने॥ संभाण्डयते॥ भाण्डानि समाचिनोति राशीकरोतीत्यर्थः॥ समभाण्
डत॥ चीवरादर्जने परिधाने च॥ संचीवरयते भिक्षुः॥ चीवराण्यर्जयति परिधत्ते वेत्यर्थः॥ मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवणव
व्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो णिच्॥ करणार्थे॥ मुण्डं करोति मुण्डयति॥ व्रताद्भोजने तन्निवृत्तौ च॥ पयः शूद्रान्नं वा
व्रतयति॥ वस्त्रात्समाच्छादने॥ संवस्त्रयति॥ हलादिभ्यो ग्रहणे हलिकल्योरदन्तत्वं च निपात्यते॥ हलिं कलिं [illegible]
गृह्णाति हलयति॥ कलयति॥ महद्धलं हलिः॥ परत्वाद्वृद्धौ सत्यामपि वृद्धावेनागेव लुप्यते॥ अत एव सन्वद्भावदीर्घौ न॥ अजहलत्॥ अचे
कलत्॥ कृतं गृह्णाति कृतयति॥ तूस्तानि विहन्ति वितूस्तयति॥ तूस्तं केशा इत्येके॥ जटीभूताः केशा इत्यन्ये॥ पापमित्यपरे॥ मुण्डादयः॥ सत्यापेत्यत्रैव
संयुक्ताः॥ प्रातिपदिकाद्धात्वर्थ इत्येव सिद्धे केषांचिद्ग्रहणं सापेक्षेभ्योपि णिजर्थं॥ मुण्डयति माणवकं मिश्र
यत्यन्नं॥ श्लक्ष्णयति वस्त्रं॥ लवणयति व्यंजनमिति॥ हलकल्योरदन्तार्थं सत्यस्य पुगर्थं॥

नि
च

॥१०१॥

णि

केषांचित्तु प्रपंचार्थं॥ सत्यं करोत्याचष्टे वा सत्यापयति॥ अर्थवेदयोरप्यापुग्वक्तव्यः॥ अर्थापयति॥ वेदापय
ति॥ पाशाद्विमोचने॥ विपाशयति॥ रूपयति॥ वीणयोपगायति उपवीणयति॥ तूलेनानुकुष्णाति अ
नुतूलयति॥ तूणाय तूलेनानु घटयतीत्यर्थः॥ श्लोकैरुपस्तौति उपश्लोकयति॥ सेनयाभियाति
अभिषेणयति उपसर्गात्सुनोतीति षः॥ अभ्यषेणयत्॥ प्राक्सितादिति षः॥ अभिषिषेणयिषति॥ स्थादि
ष्विति षः॥ लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोमयति॥ त्वचं संवरणे॥ त्वचं गृह्णाति त्वचयति॥ वर्मणा संनह्यति संवर्मयति॥
वर्णं गृह्णाति वर्णयति॥ चूर्णैरवध्वंसते अवचूर्णयति॥ इष्ठवदित्यतिदेशात्पुंवद्भावादयः॥ एनीमाचष्टे एतयति॥
दरदमाचष्टे दरदयति॥ पृथुं प्रथयति॥ रऋतो सत्यां पूर्ववाटिलोपः॥ अपिप्रथत्॥ अपप्रथत्॥ मृदुं म्रदयति॥ अमि
म्रदत्॥ अममृदत्॥ भृशं दृढं भ्रशयति॥ क्रशयति॥ दृढयति॥ अबभ्रशत्॥ अचक्रशत्॥ अददृढत्॥ परिद्र
ढयति॥ पर्यवद्रढत्॥ ऊढिमाख्यत् औजिढत्॥ इत्यादीनामसिद्धत्वाद्भवति शब्दस्य द्वित्वं॥ पूर्वत्रासिद्धीयमद्वित्वे

सि॰कौ॰
१०२.

इतितुनित्यमित्यकं ढत्यस्यद्वित्वमित्युक्तं॥ औडिढत्। ऊढमाख्यत्। औजढत्। ओ ऊढ्... ओःपुयणिजि सूत्रे
पर्गप्रत्याहारग्रहणाल्लिंगाद्वित्वेकार्येणावचआदेशोनेति ऊनयत्। उत्कं॥ प्रकृत्यैकाच्॥ वृद्धिपुकौ स्वापयति॥
त्वामांवाआचष्टेत्वापयति॥ मापयति॥ मपर्यन्तस्यत्वमौ॥ पररूपात्पूर्वं नित्यत्वाट्टिलोपः। वृद्धिः पुक्त्वादयानिमाद्य
तिशतितुन्याय्यं॥ अंतरंगत्वात्पररूपेकृते प्रकृत्यैकाजिति प्रकृतिभावात्॥ नच प्रकृतिभावो भाष्येप्रत्याख्यात इति भ्रमित
व्यं॥ भाष्यस्य प्रेष्ठाद्युदाहरणविशेषे अन्यथासिद्धिपरत्वात्॥ युवाम् आवां वा युष्मयति॥ अस्मयति॥ श्वानमाचष्टे शावय
ति॥ नस्तद्धित इति टिलोपः॥ प्रकृतिभावस्तु न॥ येननाप्राप्तिन्यायेन टेरित्यस्यैव बाधकोस्तु॥ भत्वात्संप्रसारणं॥ अ
न्येतु नस्तद्धित इति तु नेहातिदिश्यते॥ इष्ठनि तस्यादृष्टत्वात्॥ प्रष्ठिष्ठ इत्यादौ परत्वाट्टेरित्यस्यैव प्रवृत्तेः॥ तेन शून
यतीतिरूपमाहुः॥ विद्वांसमाचष्टे विद्वयति। अंगवृत्तपरिभाषयासंप्रसारणंनेत्येके॥ संप्रसारणे कृते आवावादेशे च। वि
द्वावयतीत्यन्ये॥ नित्यत्वाट्टिलोपात्प्राक् संप्रसारणं॥ अंतरंगत्वात्पूर्वरूपे टिलोपः॥ विदयतीत्यपरे॥ उदंचमाचष्टे उदी
चयति॥ उदैचिचत्॥ प्रत्यंचं प्रतीचयति। प्रत्यचिचत्॥ इकोसवर्णे इति प्रकृतिभावपक्षे प्रतिअचिचत्॥ सम्यंचमाचष्टे

य

समीचयति। सम्यचिचत्॥ समिअचिचत्॥ तिर्यंचमाचष्टे तिराययति। अंचेष्टिलोपेनापहारेपि बहिरंगत्वेनासिद्धत्वात्तिर
सत्तिरिः॥ असिद्धवदत्रेति चिणोलुकृन्यायेन प्रथमटिलोपोसिद्धः॥ अतः पुनष्टिलोपोन॥ अंगवृत्तपरिभाषया वा॥ चङि अ
ग्लोपित्वादुपधाह्रस्वोन॥ अतितिरायत्॥ सध्र्यंचमाचष्टे सध्र्यायति। अससध्रायत्॥ विष्वद्र्यंचं। अविविष्वद्रायत्॥
देवद्र्यंचं। अदिदेवद्रायत्॥ अदद्र्यंचं। आददद्रायत्। अमुद्र्यंचं। आमुमुद्रायत्॥ अमुमुयञ्चं। अमुमुआययति। चङ्
मु अमुमुआयत्। अदमुयञ्चं। अदमुआययति॥ आददमुआयत्॥ भुवंभावयति। अबीभवत्॥ भुवं। अबुभवत्। श्रियं।
अशिश्रयत्। गां। अजूगवत्। रायं। अरीरयत्॥ नावं। अनूनवत्॥ स्वश्वं स्वाशश्वत्। स्वः अव्ययानां भमात्रे टिलोपः। स्वय
ति। अससस्वयत्॥ असिस्वत्। बहून् भावयति। बहयतीत्यन्ये। स्रग्विणं। स्रजयति। संज्ञापूर्वकत्वान्न वृद्धिः॥ श्रीमतीं श्री
मंतं वा श्राययति। अशिश्रयत्। पयस्विनीं पयसयति॥ इह टिलोपोन। तद्रूपवाहस्य लुकः प्रसक्तत्वात्॥ स्थूलं। स्थवयति॥
दूरं। दवयति। कथं तर्हि दूरयति। दूरं अतति अयतेर्वा॥ दूराद्दूरायतं कुर्वतीत्यर्थः॥ युवानं युवयति। कनयति। युवाल्प
योरितिवा कन्॥ अंतिकं नेदयति॥ बाढं साधयति॥ प्रशास्यं। प्रशास्ययति। इह अज्योन। उपसर्गस्य पृथक्कृतेः। दृढ

ज्यापयति॥ वर्षयति। प्रियं प्रापयति॥ स्थिरं स्थापयति। स्फिरं स्फापयति। उरुं वरयति॥ वारयति। बहुलं बंहयति॥ गुरुं गरय
ति। तृप्रं त्रपयति। दीर्घं द्राघयति। वृंदारकं वृंदयति॥ ॥ इतिनामधातुप्रक्रिया॥ ॥ कंड्वादिभ्यो यक्॥ एभ्यो धातुभ्यो नि
त्यं यक् स्यात्स्वार्थे॥ धातुभ्यः किं। प्रातिपदिकेभ्यो माभूत्॥ द्विधा हि कंड्वादयः॥ धातवः प्रातिपदिकानि च॥ कंडूञ् गात्र
विघर्षणे॥ कंडूयति। कंडूयते॥ मंतु अपराधे। रोषण इत्येके। मंतूयति। वल्गु पूजामाधुर्य
योः। वल्गूयति। असु उपतापे। असू असुञ् इत्येके। अस्यति। असूयति। असूयते। लेट् लोट् धौर्त्ये पूर्वभावे स्वप्ने च। दीप्ता
वित्येके। लेट्यति। लोट्यति। लेटिता। लोटिता। लेलादीते। इरस् इरज् इरञ् ईर्ष्यायां॥ इरस्यति। इरज्यति। हलि चेति दीर्घः
ईर्यति। ईर्यते। उपस् प्रभातीभावे। वेट् धौर्त्ये स्वप्ने च। मेधा आशुग्रहणे। मेधायति। कुषुभ क्षेपे। कुषुभ्यति। मगध परिवे
ष्टने। नीचदास्य इत्यन्ये। तंतस् पंपस् दुःखे। सुख दुःख तत्क्रियायां। सुख्यति। दुख्यति। सुखं दुःखं चानुभवतीत्यर्थः।
सपर पूजायां॥ अरर आराकर्मणि॥ भिषज् चिकित्सायां। भिष्णज् उपसेवायां। इषुध शरधारणे। चरण चरण गतौ। चुरण
चौर्ये। तुरण त्वरायां। भुरण धारणपोषणयोः। गद्गद् वाक्स्खलने। एला केला खेला विलासे। इलेत्यन्ये। खेला स्खलने च। अदं
सपर पूजायां। महीङ् पूजायां। महीयते।
तीयमित्यन्ये। लेख्यति। लिट अल्पकुत्सनयोः॥ लिट्यति। लाट जीवने। हृणीङ् रोषणे लज्जायां च॥ महीङ् पूजायां। महीयते।

पूजां लभते इत्यर्थः॥ रेखा श्लाघासादनयोः॥ इरस् परितापपरिचर्यायोः॥ तिरस् अंतर्धौ। अगद नीरोगत्वे। उरस् बलार्थः॥
उरस्यति। बलवान् भवतीत्यर्थः॥ तरण गतौ। पयस् प्रसृतौ। संभूयस् प्रभूतभावे। अंबर संबर संभरणे। आकृतिगणोयं॥
॥ इतिकंड्वादयः॥ ॥ कंडूयतेः सन्। सन्यङोरिति प्रथमस्यैकाचो द्वित्वे प्राप्ते। कंड्वादेस्तृतीयस्येति वाच्यं॥ कंडूयियिषति।
क्यजंतात्सन्॥ यथेष्टं नामधातुषु। आद्यानां त्रयाणामन्यतमस्य द्वित्वमित्यर्थः॥ अजादेस्त्वाद्यतरस्य। पुपुत्रीयिषति।
पुतित्रीयिषति। पुत्रीयियिषति। अशिश्वीयिषति। अश्वीयियिषति॥ नदराणां संयुक्तानां अचः परस्यैव द्वित्वनिषेधः॥
इंद्रीयतेः सन्। द्रीशब्दयिशब्दयोरन्यतरस्य द्वित्वं॥ इंदिद्रीयिषति। इंद्रीयियिषति। चिचंद्रीयिषति। चंदिद्रीयिषति।
प्रियमाख्यातुमाचक्षाणां प्रेरयितुं वेच्छति॥ पिप्रापयिषति। प्रापिपयिषति। प्रापयियिषति। उरुं विवारयिषति। वारिरयि
षति। वारेरियिषति। बाढं सिसाधयिषतीत्यादि रूपत्रयं॥ षत्वं तु नास्ति। आदेशो यः सकार इत्युक्तेः॥ यङ् सन् ण्यंतात्
सन्। बोभूयिषयिषति। यङ् णिच् सन्नंतात् णिच्। बोभूययिषयति। इत्यादि॥ इतिप्रत्ययमाला॥ ॥ अनुदात्तङित
आत्मनेपदं॥ आस्ते। शेते। भावकर्मणोः॥ बभूवे। अनुबभूवे। कर्तरि कर्मव्यतिहारे॥ क्रियाविनिमये द्योत्ये कर्तर्यात्म

व्य

नेपदंस्यात्॥ व्यतिलुनीते॥ अन्यस्ययोग्यंलवनंकरोतीत्यर्थः॥ श्नसोरल्लोपः॥ व्यतिस्ते॥ व्यतिषाते॥ व्यतिषते॥ ता
सस्योर्लोपः॥ व्यतिसे॥ धि च॥ व्यतिध्वे॥ हएति व्यतिहे व्यत्ययसे व्यत्यास्त॥ व्यतिशीत॥ व्यतिराते॥ व्यतिभाते॥ न
व्यतिवभे॥ न गतिहिंसार्थेभ्यः॥ [illegible]तिगछंति॥ व्यतिघ्नंति॥ प्रतिषेधे हसादीनामुपसंख्यानं॥ हसादयो हस
प्रकाराः॥ शब्दक्रियाः॥ व्यतिहसंति॥ व्यतिजल्पंति॥ हरतेरप्रतिषेधः॥ संप्रहरंते राजानः॥ इतरेतरा
न्योन्योपपदाच्च॥ परस्परोपपदाच्चेति वक्तव्यं॥ इतरेतरान्योन्यस्यपरस्य वा व्यतिलुनंति॥ नेर्विशः॥
निविशते। परिव्यवेभ्यः क्रियः॥ अकर्त्रभिप्रायार्थमिदं॥ परिक्रीणीते। विक्रीणीते। अवक्रीणीते। विपराभ्यांजेः॥ वि
जयते। पराजयते। आङो दोनास्यविहरणे॥ आङ्पूर्वाद्ददातेर्मुखविकसनादन्यत्रार्थेवर्त्तमानादात्मनेपदंस्यात्॥ विद्यामाद
त्ते॥ अनास्यग्रहणे किं॥ मुखंव्याददाति॥ आस्यग्रहणमविवक्षितं॥ विपादिकांव्याददाति॥ पादस्फोटो विपादिका॥ नदीकूलंव्या
ददाति॥ परांगकर्मकान्ननिषेधः॥ व्याददते पिपीलिकाः पतंगस्य मुखं॥ क्रीडोनुसंपरिभ्यश्च॥ चादाङः॥ अनुक्रीडते। संक्रीडते। प
रिक्रीडते। आक्रीडते। अनोः कर्मप्रवचनीयान्न॥ उपसर्गेणसमासाहचर्यात्॥ माणवकमनुक्रीडति॥ तेनसहेत्यर्थः॥ तृतीया

र्थ इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं॥ समोकूजने। संक्रीडते। कूजनेतुसंक्रीडतिचक्रं॥ आगमेःक्षमायां॥ ण्यंतस्येदंग्रहणं॥ आगमयस्वता
वत्॥ मात्वरिष्ठा इत्यर्थः॥ शिक्षेर्जिज्ञासायां॥ धनुषिशिक्षते॥ धनुर्विषये शक्तो भवितुमिछतीत्यर्थः॥ आशिषिनाथः॥ आशिष्येवे
तिनियमार्थंवार्त्तिकमित्युक्तं॥ सर्पिषोनाथते। सर्पिर्मेस्यादिति॥ आशास्त इत्यर्थः॥ कथंतर्हिनाथसेकिमुपतिंनभूभृतामिति॥ ना
धस इतिपाठ्यं॥ हरतेर्गतताछील्ये॥ गतस्प्रकारः॥ पैतृकमश्वा अनुहरंते॥ मातृकंगावः॥ पितुर्मातुश्च गतंप्रकारं
परिशीलयंतीत्यर्थः॥ ताछील्येकिं॥ मातुरनुहरति॥ किरतेर्हर्षजीविकाकुलायकरणेषुवाच्यं॥ हर्षादयो विषयाः
तत्रहर्षोविक्षेपस्यकारणं॥ इतरफलं॥ अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने॥ अपात्किरतेः सुट्स्यात्॥ स्कड
पिहर्षाद्येष्विववक्तव्यः॥ अपस्किरतेवृषोहृष्टः॥ कुक्कुटोभक्षार्थी॥ श्वाआश्रयार्थी च॥ हर्षादिष्विति किं॥ अपकि
रतिकुसुमं॥ इहतङ्सुटौन॥ हर्षादिमात्रविवक्षायां यद्यपितङ् प्राप्तस्तथापि सुड्भावेनैष्यत इत्याहुः॥ ग
जोपकिरति॥ ओडिन्नुप्रछयोः॥ आनुते। आपृछते॥ उपपराभ्यां॥ आक्रोशार्थात्स्वरितेतो ऽकर्तृगेपिफ
[illegible]ले शपथरूपेर्थे आत्मनेपदंवक्तव्यमित्यर्थः॥ रू[illegible]यशपते॥ समवप्रविभ्यस्थः॥ संतिष्ठते।

६७

स्थाघ्वोरिच्च॥ समस्थित। समस्थिषातां। समस्थिषत। अवतिष्ठते। प्रतिष्ठते। वितिष्ठते। आङः प्रतिज्ञायामुपसंख्यानं॥ शब्दं नित्य
मातिष्ठते। नित्यत्वेन प्रतिजानीत इत्यर्थः॥ प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च॥ गोपी कृष्णायतिष्ठते। स्वाशयं प्रकाशयत इत्यर्थः॥ संशय्य
कर्णादिषुतिष्ठते यः॥ कर्णादीन्निर्णेतृत्वेनाश्रयति इत्यर्थः॥ उदोनूर्ध्वकर्मणि॥ मुक्तावुत्तिष्ठते। अनूर्ध्वे किं। पीठादुत्तिष्ठति। इह
यामेव। नेह ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति॥ उपान्मंत्रकरणे॥ आग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठते। मंत्रकरणे किं। भर्त्तारमुपतिष्ठति यौवनेन॥
उपाद्देवपूजासंगतिकरणमित्रकरणपथिष्विति वाच्यं। आदित्यमुपतिष्ठते। कथं तर्हि स्तुत्यं स्तुतिभिरर्थ्याभिरुपतस्थे सरस्व
तीति। देवतात्वारोपात्। नृपस्य देवतांशत्वाद्वा॥ गंगा यमुनामुपतिष्ठते॥ उपश्लिष्यतीत्यर्थः॥ रथिकानुपतिष्ठते॥ मित्रीकरो
तीत्यर्थः॥ पंथाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते॥ प्राप्नोतीत्यर्थः॥ वा लिप्सायामिति वक्तव्यं॥ भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठते। उपतिष्ठति वा। लिप्स
योपगच्छतीत्यर्थः॥ अकर्मकाच्च॥ उपात्तिष्ठतेरकर्मकादात्मनेपदं स्यात्॥ भोजनकाले उपतिष्ठते। सन्निहितो भवतीत्यर्थः॥
उद्विभ्यां तपः॥ अकर्मकादित्येव। उत्तपते। वितपते। दीप्यत इत्यर्थः॥ स्वांगकर्मकाच्चेति वक्तव्यं॥ स्वं अंगं स्वांगं न तु द्रवमिति प
रिभाषितं॥ उत्तपते वितपते वा पाणिं॥ नेह सुवर्णमुत्तपति। संतापयति विलापयति वा इत्यर्थः॥ चैत्रो मैत्रस्य पाणिमुत्तपति॥

संतापयति इत्यर्थः॥ आङो यमहनः॥ आयच्छते। आहते। अकर्मकात्स्वांगकर्मकादित्येव। नेह परस्य शिरः आहंति। आहतः।
आघ्नंति। कथमाजघ्ने विषमलोचनस्य वक्षः इति भारविः। आहध्वं मा रघूत्तममिति भट्टिश्च॥ प्रमाद एवायमिति भागवृत्तिः।
प्राप्येत्यध्याहारो वा॥ ल्यब्लोपे पंचमीति। तुल्यबलं विनैव तदर्थावगतिर्यत्र तद्विषयकं। भेत्तुमित्यादि तुमुन्नताध्याहारो वास्तु॥
समीपमेत्येति वा॥ आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यां॥ हनो वधादेशो वा स्याल्लुङि॥ अवधिष्ट। हनः सिच्॥ कित्स्यात्॥ अनुनासि
कलोपः। आहत। आहसातां। आहसत॥ यमो गंधने। सिच् कित्स्यात्॥ गंधनं सूचनं॥ परदोषाविष्करणं। उदायत। उदा
यसातां। गंधने किं। उदायंस्त पादं। आकृष्टवानित्यर्थः। समो गम्यृच्छिभ्यां॥ अकर्मकाभ्यामित्येव। संगच्छते। वा गमः॥ गमः
परो झलादी लिङ्सिचौ वा कितौ स्तः। संगसीष्ट। संगंसीष्ट। समगत। समगंस्त। समृच्छिष्यते। अकर्मकाभ्यां किं। ग्रामं सं
गच्छति॥ विदिप्रच्छिस्वरतीनामुपसंख्यानं॥ वेत्तेरेव ग्रहणं। संवित्ते। संविदाते। वेत्तेर्विभाषा॥ वेत्तेः परस्य झादेशस्यातो रुडाग
मो वा स्यात्। संविद्रते। संविदते। संविदतां। संविद्रतां। समविद्रत। समविदत। संपृच्छते। संस्वरते। अर्त्तिश्रुदृशिभ्यश्चेति व
क्तव्यं। अर्त्तीति द्वयोर्ग्रहणं। अङ्विधौ त्वियर्त्तेरेवेत्युक्तं। मा समृत। मा समृषातां। मा समृषत। समार्त्त। समार्षातां। समार्ष

तेतिचञ्चादेः। इयर्त्तेस्तु मा समरत। मा समरेतां। मा समरंतेति। समारत। समारेतां। समारंतेतिच। ~~अत्र~~ ~~संज्ञोपसर्जनीभूतास्तु न सर्वादयः~~॥
संशृणुते। संपश्यते। अकर्मकादित्येव। अत एव रक्षांसीति पुरापि संशृणुमहे इति मुरारिप्रयोगः प्रामादिक इत्याहुः। अध्या
हारो वेति कथयन्त्यइति। अथास्मिन्नकर्मकाधिकारे हनिगम्यादीनां कथमकर्मकतेति चेच्छृणु। धातोरर्थांतरे वृत्तेर्धात्वर्थेनो
पसंग्रहात्। प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया॥१॥ वहति भारं। नदी वहति। स्यंदत इत्यर्थः। जीवति। नृत्यति। प्रसिद्धे
र्यथा। मेघो वर्षति। कर्मणो विवक्षातो यथा। हितान्न यः संशृणुते स किंप्रभुः॥ उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वेति वाच्यं। अकर्मकादिति
निवृत्तं॥ बंधं निरस्यते निरस्यति॥ समूहते समूहति॥ उपसर्गाद्ध्रस्व ऊहतेः॥ या दोह्यिति॥ ब्रह्मस
मुह्यात्। उज्जग्निं समुह्य॥ निसमुपविभ्यो ह्वः॥ निह्वयते॥ स्पर्धायामाङः॥ कृष्णश्चाणूरमाह्व
यते॥ स्पर्धायां किं। पुत्रमाह्वयति॥ गंधनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगे
षु कृञः॥ गंधनं हिंसा। उत्कुरुते। सूचयतीत्यर्थः। सूचनं हि प्राणवियोगानुकूलत्वाद्धिंसैव॥ अवक्षेपणं भर्त्सनं। श्येनो वर्तिकामु
त्कुरुते। भर्त्सयत इत्यर्थः॥ हरिमुपकुरुते। सेवत इत्यर्थः॥ परदारान्प्रकुरुते। तेषु सहसा प्रवर्त्तते। एधोदकस्योपस्कुरुते। गुणमा

धत्ते। गाथाः प्रकुरुते। प्रकथयति। शतमुपकुरुते। धर्मार्थं विनियुंक्ते। एषु किं। घटं करोति। अधेः प्रसहने। प्रसहनं क्षमाभिभवश्च।
षह मर्षणेऽभिभवे चेति पाठात्। शत्रुमधिकुरुते। क्षमत इत्यर्थः। अभिभवतीति वा। वेः शब्दकर्मणः॥ स्वरान्विकुरुते। उच्चार
यतीत्यर्थः। शब्दकर्मणः किं। चित्तं विकरोति कामः। अकर्मकाच्च॥ वेः कृञ इत्येव। छात्रा विकुर्वते। विकारं लभंते। संमाननोत्सञ्ज
नाचार्यकरणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषु नियः॥ अत्रोत्संजनज्ञानविगणनव्ययाः नयतेर्वाच्याः। इतरे प्रयोगोपाधयः। तथाहि
शास्त्रे नयते। शास्त्रस्थं सिद्धांतं शिष्येभ्यः प्रापयतीत्यर्थः॥ तेन शिष्यसंमाननं फलितं। उत्संजने। दंडमुन्नयते। उत्क्षिपती
त्यर्थः॥ माणवकमुपनयते। विधिनात्मसमीपं प्रापयतीत्यर्थः। उपनयनपूर्वकेण ह्यध्यापनेन हि उपनेतरि आचार्यत्वं
क्रियते। ज्ञाने। तत्त्वं नयते॥ निश्चिनोतीत्यर्थः॥ कर्मकरानुपनयते॥ भृतिदानेन स्वसमीपं प्रापय
तीत्यर्थः॥ विगणनं ऋणादेर्निर्यातनं। करं विनयते॥ राज्ञे देयं भागं परिशोधयतीत्यर्थः॥
शतं विनयते॥ धर्मार्थं विनियुंक्त इत्यर्थः॥ कर्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि॥ नियः कर्तृस्थे यदात्मनेपदं प्राप्तं तच्छरीरावयव
भिन्न एव स्यात्॥ सूत्रे शरीरशब्देन तदवयवो लक्ष्यते॥ क्रोधं विनयते॥ अपगमयति॥ तत्फलस्य चित्तप्रसादस्य

कर्तृगत्वात्स्वरितजित इत्येव सिद्धे नियमार्थमिदं ॥ तेनेह न। गडुं विनयति। कथं विगणय्य नयंति पौरुषमिति भारविः॥ कर्तृगामित्वाविवक्षायां भविष्यति॥ वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः॥ वृत्तिरप्रतिबंधः। ऋचि क्रमते। बुद्धिर्न प्रतिहन्यत इत्यर्थः॥ सर्ग उत्साहः। अध्ययनाय क्रमते। उत्सहते। क्रमंतेऽस्मिन् शास्त्राणि॥ स्फीतानि भवंतीत्यर्थः॥ उपपराभ्यां॥ वृत्त्यादिष्वाभ्यामेव क्रमे॥ नतु उपसर्गांतरपूर्वात्। उपक्रमते। पराक्रमते। नेह संक्रामति। आङ उद्गमने॥ आक्रमते सूर्यः। उदयत इत्यर्थः। ज्योतिरुद्गमन इति वक्तव्यं॥ नेह। आक्रमति धूमो हर्म्यतलात्। वेः पादविहरणे। साधु विक्रमते वाजी॥ पादविहरणे किं। विक्रामति संधिः॥ द्विधा भवतीत्यर्थः। प्रोपाभ्यां समर्थाभ्यां॥ समर्थौ तुल्यार्थौ॥ शब्दध्वादिलासरूपं। प्रारंभे अनयोस्तुल्यार्थता। प्रक्रमते। उपक्रमते। समर्थाभ्यां किं॥ प्रक्रामति। गच्छतीत्यर्थः। उपक्रामति। आगच्छतीत्यर्थः॥ अनुपसर्गाद्वा॥ क्रमते। क्रामति। अप्राप्तविभाषेयं। वृत्त्यादौ तु नित्यमेव॥ अपह्नवे ज्ञः॥ शतमपजानीते॥ अपलपतीत्यर्थः॥ अकर्मकाच्च॥ सर्पिषो जानीते॥ सर्पिषा उपायेन प्रवर्तत इत्यर्थः॥

स्फुटवी॰

संप्रतिभ्यामनाध्याने॥ शतं जानीते। अवेक्षत इत्यर्थः। शतं प्रतिजानीते। अंगीकरोतीत्यर्थः॥ अनाध्यान इति योगो विभज्यते। तत्सामर्थ्यादकर्मकाच्चेति प्राप्तिरपि वार्यते। मातरं मातुर्वा संजानीते। कर्मणः शेषत्वविवक्षायां षष्ठी। भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमंत्रणेषु वदः॥ उपसंभाषणोपमंत्रणे धातोर्वाच्ये॥ इतरे प्रयोगोपाधयः॥ शास्त्रे वदते। भासमानो ब्रवीतीत्यर्थः। उपसंभाषोपसांत्वनं। भृत्यानुपवदते। सांत्वयतीत्यर्थः। ज्ञाने शास्त्रे वदते। यत्ने क्षेत्रे वदते। विमतौ क्षेत्रे विवदंते। उपमंत्रणमुपच्छंदनं। उपवदते। प्रार्थयत इत्यर्थः। व्यक्तवाचां समुच्चारणे॥ मनुष्यादीनां संभूयोच्चारणे वदेरात्मनेपदं स्यात्॥ संप्रवदंते ब्राह्मणाः। नेह। संप्रवदंति खगाः। अनोरकर्मकात्॥ व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्वादकर्मकाद्वदेरात्मनेपदं स्यात्। अनुवदते कठः कलापस्य। अकर्मकात्किं। उक्तमनूद्यति। व्यक्तवाचां किं। अनुवदति वीणा। विभाषा विप्रलापे॥ विरुद्धोक्तिरूपे व्यक्तवाचां समुच्चारणे उक्तं स्यात्। विप्रवदंते विप्रवदंति वा वैद्याः। अवाद्ग्रः॥ अवगिरते। गृणातिस्त्ववपूर्वो न प्रयुज्यत इति भाष्यं। समः प्रतिज्ञाने॥ शब्दं नित्यं संगिरते। प्रतिजानीत इत्यर्थः। प्रतिज्ञाने किं। संगिरति ग्रासं। उदश्चरः सकर्मकात्॥ धर्ममुच्चरते। उल्लंघ्य गच्छतीत्यर्थः। सकर्मकात्किं। बाष्पमुच्चरति। उपरिष्टात् गच्छतीत्यर्थः। समस्तृतीयायुक्तात्॥ रथेन संचरते। दाणश्च सा

चेच्चतुर्थ्यर्थे ॥ संपूर्वाद्दाणस्तृतीयांतेन युक्तादुक्तं स्यात् तृतीया चेच्चतुर्थ्यर्थे॥ दास्यासंयच्छते। पूर्वसूत्रे सम इति षष्ठी तेन रु
च द्वयमिदं व्यवहितेपि प्रवर्त्तते। रथेन समुदाचरते। दास्यासंप्रयच्छते। उपाद्यमः स्वकरणे। स्वकरणं स्वीकारः॥ भार्यामुपय
च्छते। विभाषोपयमने॥ यमः सिच् कितद्वा विवाहे। रामः सीतामुपायत। उपायंस्त वा। उदवोढेत्यर्थः। गंधनागे उपयमने
तु पूर्वविप्रतिषेधान्नित्यं किल्वं॥ ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः॥ सन्नंतानामेषां प्राग्वत्॥ धर्मं जिज्ञासते। शुश्रूषते। सुस्मूर्षते। दिदृ
क्षते। नानोर्ज्ञः॥ पुत्रमनुजिज्ञासति। पूर्वसूत्रस्यैवायं निषेधः॥ अनंतरस्येति न्यायात्॥ तेनेह न। सर्पिषोनुजिज्ञासते।
सर्पिषा प्रवर्त्तितुमिच्छतीत्यर्थः। पूर्ववत्सन इति तङ्। अकर्मकाच्चेति केवलाद्विधानात्॥ प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः॥ आभ्यां सन्नंता
च्छ्रुव उक्तं न स्यात्॥ प्रतिशुश्रूषति। आशुश्रूषति। कर्मप्रवचनीयात्तु स्यादेव। देवदत्तं प्रति शुश्रूषते। शदेः शितः॥ म्रि
यतेर्लुङ्लिङोश्च। व्याख्यातं। पूर्ववत्सनः॥ सनः पूर्वो यो धातुस्तेन रतुल्यं सन्नंदत्यात्मनेपदं स्यात्॥ शिशयिषते। निवि
विक्षते॥ पूर्ववदिति किं। बुभूषति। शदेरित्यादि सूत्रद्वये सनो नेत्यनुवर्त्यवाक्यभेदेन व्याख्येयं॥ तेनेह न। शिशत्सति॥

० अपरिस्पंदनसाधनसाध्यो भावः। सपरिस्पंदनसाधनसाध्या क्रिया॥ ०

मुमूर्षति॥ आम्प्रत्ययवत्कृञोनुप्रयोगस्य॥ एधांचक्रे। प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु॥ प्रयुंक्ते। उपयुंक्ते। स्वरा
द्यंतोपसर्गादिति वक्तव्यं। उद्युङ्क्ते। नियुंक्ते। अयज्ञपात्रेषु किं। द्वंद्वं न्यंचि। यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति॥ समः
क्ष्णुवः॥ संक्ष्णुते शस्त्रं। भुजोनवने॥ ओदनं भुंक्ते। अभ्यवहरतीत्यर्थः॥ बुभुजे पृथिवीपालः पृथिवीमेव केव
लां। वृद्धो जनो दुःखशतानि भुंक्ते। इहोपभोगो भुजेरर्थः॥ अनवने किं। महीं भुनक्ति॥ णेरणौ यत्कर्म णौ चे
त्स कर्त्तानाध्याने॥ ण्यंतादात्मनेपदं स्यात् अणौ या क्रिया सैव चेण्ण्यंतेनोच्यते॥ अणौ यत्कर्मकारकं स चेण्णौ क
र्त्ता स्यात्॥ न त्वाध्याने॥ णिचश्चेति सिद्धे अकर्त्रभिप्रायार्थमिदं॥ कर्त्रभिप्राये तु विभाषोपपदेनेति विकल्पे प्रा
प्ते अणावकर्मकादिति परस्मैपदं च परत्वात्प्राप्तं पूर्वविप्रतिषेधेनेदमेवेष्यते। कर्त्तृस्थभावकाः कर्त्तृस्थक्रि
याश्चोदाहरणं॥ तथाहि॥ पश्यंति भवं भक्ताः॥ चाक्षुषज्ञानविषयं कुर्वंतीत्यर्थः॥ प्रेरणांशत्यागे। पश्यति
भवः। विषयो भवतीत्यर्थः। ततो हेतुमण्णिचि दर्शयंति भवं भक्ताः। पश्यंतीत्यर्थः॥ पुनर्ण्यर्थस्याविवक्षायां
दर्शयते भवः॥ इह प्रथमतृतीययोः कर्त्तृस्थयोर्द्वितीयचतुर्थयोश्च तुल्योर्थः॥ अत्र तृतीयकक्ष्यायां न तङ्।

कर्मणो

क्रियासाम्येपि णौ कर्मकारकस्य णौ कर्तृत्वाभावात्॥ चतुर्थ्यां तु तङ्॥ द्वितीयामाश्रित्य क्रियासा
म्यात्। प्रथमायां भवत्येव कर्तृत्वाच्च॥ एवमारोहयते हस्तीत्यत्रोदाहरणं॥ आरोहंति हस्तिनं हस्तिपकाः। न्यकू
भावयंतीत्यर्थः॥ ततः आरोहति हस्ती। न्यकूभवतीत्यर्थः। ततो णिच्। आरोहयंति। आरोहंतीत्यर्थः। तत आरो
हयते। न्यकूभवतीत्यर्थः। यद्वा पश्यंत्यारोहंतीति प्रथमकक्ष्या प्राग्वत्। ततः कर्मण एव हेतुत्वारोपाण्णिच्। द
र्शयति भवः। आरोहयति हस्ती। पश्यत आरोहतश्च प्रेरयतीत्यर्थः। ततो णिजंताभ्यां तत्प्रकृतिभ्यां चोपात्तयोर्द्वयो
रपि प्रेरणयोस्त्यागे दर्शयते। आरोहयते इत्युदाहरणं। अर्थः प्राग्वत्। अस्मिन्पक्षे द्वितीयकक्ष्यायां न तङ्॥
समानक्रियत्वाभावात्। णिजर्थस्याधिक्यात्॥ अनाध्याने किं। स्मरति वनगुल्मं कोकिलः। स्मरयति वनगु
ल्मः। उत्कंठापूर्वकस्मृतेर्विषयो भवतीत्यर्थः। भीस्म्योर्हेतुभये॥ व्याख्यातं। गृधिवंच्योः प्रलंभने। प्रतारणा
र्थयंताभ्यां प्राग्वत्। माणवकं गर्धयते। वंचयते। प्रलंभने किं। श्वानं गर्धयति। अभिकांक्षामस्योत्पादयती
त्यर्थः। लियः संमाननशालीनीकरणयोश्च। व्याख्यातं। मिथ्योपपदात्कृञोभ्यासे। णेरित्येव। पदं मिथ्या कारय
ति। स्वरादिदुष्टमसकृदुच्चारयतीत्यर्थः। मिथ्योपपदात्किं। पदं सुष्ठु कारयति। अभ्यासे किं। सकृत्पदं कार

ति

यति॥ स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले। यजते। कुरुते। कर्त्रभिप्राये किं। ऋत्विजो यजंति॥ सुन्वंति॥ अ
पाद्वदः। न्यायमपवदते। कर्त्रभिप्राय इत्येव। अपवदति। णिचश्च। कारयते। समुदाङ्भ्यो यमोग्रं
थे। अग्रंथ इति छेदः। व्रीहीन्संयच्छते। भारमुद्यच्छते। वस्त्रमायच्छते। अग्रंथे किं। उद्यच्छति वेदं। अ
धिगंतुमुद्यमं करोतीत्यर्थः। कर्त्रभिप्राय इत्येव। अनुपसर्गाज्ज्ञः॥ गां जानीते॥ अनुपसर्गात्किं॥
स्वर्गं लोकं न प्रजानाति॥ कथं तर्हि उक्तिः। इत्थं नृपः पूर्वमवालुलोचे ततोनुजज्ञे गमनं सुतस्येति॥
कर्मणि लिट्। न पेणेति विपरिणामः॥ विभाषोपपदेन प्रतीयमाने॥ स्वरितञित इत्यादि
पंचसूत्र्या यदात्मनेपदं विहितं तत्समीपोच्चारितेन पदेन क्रियाफलस्य कर्तृगामित्वे द्योतिते वा स्यात्। स्वं य
ज्ञं यजति स्वं यज्ञं यजते वा। स्वं कटं करोति कुरुते वा। स्वं पुत्रं अपवदति अपवदते वा। स्वं यज्ञं कारयति का
रयते वा। स्वं व्रीहिं संयच्छति संयच्छते वा। स्वां गां जानाति जानीते वा॥ इत्यात्मनेपदं॥ शेषात्कर्तरि परस्मै
पदं॥ अत्ति। अनुपराभ्यां कृञः॥ कर्तृगेपि फले गंधनादौ च परस्मैपदार्थमिदं। अनुकरोति। पराकरोति॥ क

र्त्तरीत्येव। भावकर्मणोर्माभूत्॥ नचैवमपिकर्मकर्त्तरिप्रसंगः। कार्यातिदेशपक्षस्यमुख्यतयातत्रकर्मवत्कर्म
णेत्यात्मनेपदेनपरेणास्यबाधात्॥ शास्त्रातिदेशपक्षेतुकर्त्तरिकर्मेत्यतःशेषादित्यतश्चकर्तृग्रहणद्वयम
नुवर्त्यकर्त्रैवयःकर्त्तानतुकर्मकर्त्तातत्रैवेतिव्याख्येयं। अभिप्रत्यतिभ्यःक्षिपः॥ क्षिपप्रेरणे स्वरितेत्। अभि
क्षिपति। प्राद्वहः। प्रवहति। परेर्मृषः॥ परिमृष्यति। तौदादिकस्यतुपरिमृषति। इहपरेरितियोगंविभज्य
वहेरपीतिकेचित्। व्याङ्परिभ्योरमः॥ विरमति। उपाच्च॥ यज्ञदत्तमुपरमति। उपरमयतीत्यर्थः॥ अंतर्भा
वितण्यर्थोयं। विभाषाकर्मकात्॥ उपाद्रमेरकर्मकात्परस्मैपदंवा॥ उपरमत्युपरमतेवा॥ निवर्त्ततइत्य
र्थः॥ बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्योणेः॥ एभ्योण्यंतेभ्यःपरस्मैपदंस्यात्॥ णिचश्चेत्यस्यापवादः॥ बोध
यतिपद्मं। योधयतिकाष्ठानि। नाशयतिदुःखं॥ जनयतिसुखं॥ अध्यापयतिवेदं॥ प्रावयति प्रापयतीत्यर्थः॥
द्रावयति। विलापयतीत्यर्थः। स्रावयति। स्यंदयतीत्यर्थः। निगरणचलनार्थेभ्यश्च। निगारयति। आशा
यति भोजयतीत्यर्थः। चलयति। कंपयति। अदेःप्रतिषेधः। आदयते देवदत्तेन। गतिबुद्धीतिकर्मत्वंआदि

खाद्योर्नेतिप्रतिषिद्धं। निगरणेतिसूत्रेणप्राप्तस्येवायंनिषेधः॥ शेषात्कर्त्रभिप्रायेपरस्मैपदंस्यादेव॥ आदयत्यन्नं बटु
ना॥ अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात्॥ ण्यंतात् परस्मैपदंस्यात्। शेतेकृष्णः। गोपीशाययति। नपादम्याङ्यमाङ्य
सपरिमुहरुचिनृतिवदवसः॥ एभ्योण्यंतेभ्यःपरस्मैपदंन। पिबतिर्निगरणार्थः। इतरेचित्तवत्कर्तृकाअकर्मकाः॥
नृतिश्चलनार्थोपि। तेनसूत्रद्वयेनप्राप्तिः॥ पाययते। दमयते। आयामयति। आयासयते। परिमोहयते। रोचयते।
नर्त्तयते। वादयते। वासयते। धेटउपसंख्यानं॥ धापयतेशिशुमेकंसमीची। अकर्त्रभिप्रायेशेषादितिपरस्मैपदंस्या
देव। वत्सान्पाययतिपयः। दमयंतीकमनीयतामदं। भिक्षावासयति। वाक्यषः॥ लोहितायति। लोहितायते। द्युद्भ्योलु
ङि। अद्युतत। अद्योतिष्ट। वृद्भ्यःस्यसनोः॥ वर्त्स्यति। वर्त्तिष्यते। विवृत्सति। विवर्त्तिषते। लुटिचक्लृपः॥ कल्प्तासि। कल्पि
तासे। कल्प्तासे। कल्प्स्यति। कल्पिष्यते। कल्प्स्यते। चिक्लृप्स्यति। चिकल्पिषते। चिक्लृप्सते॥ इतिपदव्यवस्था॥
अथभावकर्मणोर्लडादयः॥ भावकर्मणोरितितङ्। सार्वधातुकेयक्। धातोर्यक्प्रत्ययःस्याद्भावकर्मवाचिनिसार्वधा
तुकेपरे। भावोभावनाउत्पादनाक्रिया। साचधातुत्वेनसकलधातुवाच्या॥ भावार्थलकारेणानूद्यते। युष्मदस्मद्भ्यांस

मानाधिकरण्याभावात्प्रथमपुरुषः॥ तिङ्वाच्यभावनाया असत्वरूपत्वेन द्वित्वाद्यप्रतीतेर्न द्विवचनादि। किंतु एकवचनमेव। तस्यौत्सर्गिकत्वेन संख्यानपेक्षत्वात्॥ अनभिहिते कर्तरि तृतीया॥ त्वया मया अन्यैश्च भूयते। बभूवे। स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृशां वा चिण्वदिट् च॥ उपदेशे योऽच् तदन्तानां हनादीनां च चिणीवाङ्गकार्यं वा स्यात् स्यादिषु परेषु भावकर्मणोर्गम्यमानयोः स्यादीनामिडागमश्च। अयमिट् चिण्वद्भावसंनियोगशिष्टत्वात्तदभावे न। इहार्धधातुक इत्यधिकृतं सीयुटो विशेषणं नेतरेषां। अव्यभिचारात्। चिण्वद्भावाद्वृद्धिः॥ भाविता। भविता। भाविष्यते। भविष्यते। भूयतां। अभूयत। भूयेत। भाविषीष्ट। भविषीष्ट। चिण् भावकर्मणोः॥ च्लेश्चिण् स्याद्भावकर्मवाचिनि तशब्दे परे। अभावि। अभाविष्यत। अभविष्यत। लिङ्न्तत्वात्कर्मणि न द्वितीया॥ अनुभूयते आनन्दश्चैत्रेण। त्वया मया चानुभूयते॥ अनुभूयंते। त्वमनुभूयसे। अहमनुभूये। अन्वभावि। अन्वभाविषातां। अन्वभाविषत। अन्वभविषतां। णिलोपः भाव्यते। भावयांचक्रे। भावयांबभूवे। भावयामासे। इह तशब्दस्य एशि इटएत्वे च कृते हएतीति हत्वं न। तासिसाहचर्याद्दस्तेरपि व्यतिहे इत्यादौ सार्वधातुके एव एति हत्वप्रवृत्तेरि

पि

साहुः। भाविता। चिण्वदिट आभीयत्वेनासिद्धत्वाण्णिलोपः॥ पक्षे भावेता॥ भाविष्यते। भाव्यतां। अभाव्यत। भाव्येत। भाविषीष्ट। अभावि। अभाविषातां। अभावयिषातां। बुभूष्यते। बुभूषांचक्रे। बुभूषिता। बुभूषिष्यते॥ बोभूयते। यङ्लुगन्तात् बोभूयते। बोभवांचक्रे। बोभाविता॥ अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः इति दीर्घः। स्तूयते विष्णुः। स्ताविता। स्ताविष्यते॥ अस्तावि। अस्ताविषातां। अस्तोषातां। गुणोर्तीति गुणः। अर्यते। स्मर्यते। सस्मरे। परत्वान्नित्यत्वाच्च गुणे रपरे च कृते अजन्तत्वाभावेऽप्युपदेशग्रहणाच्चिण्वदिट्। आरिता। अर्ता। स्मारिता। स्मर्ता। गुणोर्तीत्यत्र नित्यग्रहणानुवृत्तेरुक्तत्वान्नेह गुणः। संस्क्रियते। अनिदितामिति नलोपः। स्रस्यते। इदित स्तुनंद्यते। संप्रसारणं। इज्यते। अयङ्यि क्ङिति। शय्यते॥ तनोतेर्यकि॥ आकारोन्तादेशो वा स्यात्। तायते तन्यते। ये विभाषा। जायते। जन्यते। तपोऽनुतापे च। तपश्च्लेश्चिण् न स्यात् कर्मकर्तर्यनुतापे च। अन्वतप्त पापेन। पापं कर्तृ तेनाभ्याहत इत्यर्थः। कर्मणि लुङ्। यद्वा पापेन पुंसा कर्त्रा अशोचीत्यर्थः। घुमास्थेतीत्वं। दीयते। धीयते। आदेच उपदेशेऽशितीति कर्मधारयादित्सञ्ज्ञकत्वाकारादौ निषेधः। एत्वाश्चादित्त्वाभावान्नस्मिन्नालं। जग्ले।

नास्तीति विशेषः। ध्यंत ताभावेशम्यते मुनिना नोदात्तोपदेशस्यमान्तस्यानाचमेः। उपधाया वा स्य स्यां
शंशामिता॥ २

सि॰ कौ॰
॥११२॥

आतो युक् चिण्कृतोः ॥ आदन्तानां युगागमः स्याच्चिणि ञ्णिति कृति च। दायिता। दाता। दायिषीष्ट। दासीष्ट।
अदायि। अदायिषातां। अदिषातां। अधायि। अधायिषातां। अधिषातां। अग्लायि। अग्लायिषातां। अ
ग्लासातां। हन्यते। अचिण्णलोरित्युक्तेर्हनस्तो न। हो हन्तेरिति कुत्वं। घानिता। हंता। घानिष्यते। आशीर्लिङि व
धादेशस्यापवादश्चिण्वद्भावः। आर्धधातुके सीयुटीति विशेषविहितत्वात्। घानिषीष्ट। पक्षे वधिषीष्ट। अघा
नि। अघानिषातां। अहसातां। पक्षे वधादेशः। अवधि। अवधिषातां। अघानिष्यत। अहनिष्यत। न च स्या
दिषु चिण्वदित्यतिदेशात् वधादेशः स्यादिति वाच्यं। अंगस्येत्यधिकारादंगस्यैवातिदेशात्। गृह्यते। चिण्वदि
टो न दीर्घत्वं। प्रकृतस्य वलादिलक्षणस्यैवेटो ग्रहो लिटीत्यनेन दीर्घविधानात्। ग्राहिता। ग्रहीता। ग्राहिष्यते।
ग्रहीष्यते। ग्राहिषीष्ट। ग्रहीषीष्ट। अग्राहि। अग्राहिषातां। अग्रहीषातां। दृश्यते। अदर्शि। अदर्शिषातां।
सिचः कित्वादृक्ष। अदृक्षातां। गिरतेर्लुङि ध्वमि चतुरधिकं शतं। तथाहि। चिण्वदिटो दीर्घो नेत्युक्तं। अग
रिध्वं। द्वितीये त्विटि वृतो वेति वा दीर्घः। अगरिध्वं। अगरीध्वं। एषां त्रयाणां लत्वढत्वद्वित्वत्रयं चेति पंचवे

कल्पिकानि। इत्थं षण्णवतिः। लिङ्सिचोरिति विकल्पादिड्भावे ऊश्चेति कित्वं। इत्वं। रपरत्वं हलि चेति दी
र्घः। इणः षीध्वमिति नित्यं ढत्वं। अगीढ्वं। ढत्वमानां द्वित्वविकल्पेऽष्टौ। उक्तषण्णवत्या सह संकलनेन उ
क्ता संख्येति। इट् दीर्घश्चिण्वदिट् लत्वढत्वे द्वित्वत्रिकं तथा॥ इत्यष्टानां विकल्पेन चतुर्भिरधिकं शतं॥ हेतुम
ण्यंतात्कर्मणि लः यक् णिलोपः॥ शम्यते मोहो मुकुंदेन॥ चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्यां॥ चिण्परे णमुल्परे च
णौ मितामुपधाया दीर्घो वा स्यात्॥ प्रकृतो मितां ह्रस्व एव न तु विकल्पितः॥ ण्यंतात् णेर्ह्रस्वविकल्पस्यासिद्धः॥
दीर्घविधौ हि णिचो लोपेन स्थानिवदिति दीर्घः। सिध्यति। ह्रस्वविधौ हि स्थानिवत्त्वं दुर्वारं॥ भाष्ये तु पूर्वत्रासिद्धे
सिद्धेन स्थानिवदित्यवष्टभ्य द्विर्वचनसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चर्विधयः प्रत्याख्याताः॥ णाविति जातपरो निर्दे
शः। दीर्घग्रहणं चेदं मास्त्विति तदाशयः। शामिता। शमिता। शमयिता। शामिष्यते। शमिष्यते। शमयिष्यते।
यङ्ताण्णिचू। शंशम्यते। शंशामिता। शंशमयिता। यङ्लुगंतात् णिचि अपि एवं। भाष्यमते तु यङंताच्चिण्वदिटि दीर्घो
नास्तीति विशेषः। ण्यंतत्वाभावे शम्यते मुनिना नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः। उपधाया वृद्धिर्मेस्याच्चि

शंशामिता॥२

णिज्णितिकृतिच। अशामि। अदमि। उदात्तोपदेशस्येतिकिं। अगामि। मांतस्यकिं। अवादि। अनाचमेः किं। आचा
मि। अनाचमिकमिवमीनामितिवक्तव्यं। आयादयइतिणिङभावे। अकामि। णिङ्णिचोरप्येवं। अवामि। वधहिंसा
यांहलंतः। जनिवध्योश्चेतिनवृद्धिः। अवधि। जाग्रोविचिण्णल्ङित्स्वितियुक्तेर्नगुणः। अजागारि। भंजेश्चचिणि॥ न
लोपोवास्यात्। अभाजि। अभंजि। विभाषाचिण्णमुलोः॥ लभेर्नुमागमोवास्यात्॥ अलंभि। अलाभि। व्यवस्थित
विकल्पात्प्रादेर्नित्यंनुम्। प्रालंभि। द्विकर्मकाणांतु गौणेकर्मणिदुह्यादेःप्रधानेनीहृकृषवहां। बुद्धिभक्षार्थयोः
शब्दकर्मकाणांनिजेच्छया॥ १॥ प्रयोज्यकर्मण्यन्येषांण्यंतानांलादयोमताः॥ गौर्दुह्यतेपयः। अजाग्रामंनीयते।
क्रियते। कृष्यते। ऊह्यते। बोध्यते। माणवकंधर्मः माणवकोधर्ममितिवा। देवदत्तोग्रामंगम्यते। अकर्मकाणांका
लादिकर्मकाणांकर्मणिभावेचलकारइष्यते। मासोमासंवाआस्यतेदेवदत्तेन। णिजंतानुप्रयोज्येप्रत्ययः। मा
समास्यतेमाणवकः॥ इतिभावकर्मप्रक्रिया॥ यदासौकर्यातिशयंद्योतितुंकर्तृव्यापारोनविवक्ष्यतेतदा
कारकांतराण्यपिकर्तृसंज्ञांलभंतेस्वव्यापारेस्वतंत्रत्वात्। तेनपूर्वंकरणत्वादिसत्त्वेपिसंप्रतिकर्तृत्वात्कर्तरि

लकाराः। साध्वसिश्छिनत्ति। काष्ठानिपचंति। स्थालीपचति। कर्मणस्तुकर्तृत्वविवक्षायांप्राक्सकर्मकाअपिप्रायेणाकर्म
काः तेभ्योभावेकर्तरिचलकाराः। पच्यतेओदनेन। भिद्यतेकाष्ठेन। कर्तरितु॥ कर्मवत्कर्मणातुल्यक्रियः॥ कर्मस्थयाक्रिय
यातुल्यक्रियःकर्ताकर्मवत्स्यात्॥ कार्यातिदेशोयं। तेनयगात्मनेपदंचिण्वदिटः स्युः कर्तुरभिहितत्वात्प्रथमा। पच्यतेओ
दनः। भिद्यतेकाष्ठं। अपाचि। अभेदि। नन्वेवंभावेलकारेकर्तुर्द्वितीयास्यात्॥ अस्मादेवातिदेशादितिचेन्न॥ लकारवाच्य
एवकर्ताकर्मवत्स्यात्। लिङ्याशिष्यङितिद्विलकाल्ल इत्यनुवृत्तेः। भावेप्रत्ययेचकर्तुर्लकारेणानुपस्थितेः। अतएवकृत्
त्यखलर्थाःकर्तरिनभवंति। किंतुभावेएव। भेत्तव्यंकुसूलेन। ननुपचिभिद्योःकर्मस्थक्रियाविक्लित्तिर्द्विधाभवनंचासै
वेदानींकर्तृस्थानतुतत्तुल्या। सत्यं। कर्मत्वकर्तृत्वावस्थाभेदोपाधिकंतत्समानाधिकरणक्रियाभेदमाश्रित्यव्यवहारः। क
र्मणेतिकिं। करणाधिकरणाभ्यांतुल्यक्रियेपूर्वोक्तेसाध्वसिरित्यादौमाभूत्॥ किंचकर्तृस्थक्रियेभ्योमाभूत्। गच्छति
ग्रामः। आरोहतिहस्ती। अधिगच्छतिशास्त्रार्थः। स्मरतिश्रद्दधातिच। यत्रकर्मणिक्रियाकृतोविशेषोदृश्यते। यथापक्वेषु
तंडुलेषुयथावाछिन्नेषुकाष्ठेषुतत्रकर्मस्थानेतरत्र। नहिपक्वापक्वतंडुलेष्विवगतागतग्रामेषुवैलक्षण्यमुपलभ्यते।
करोतिरुत्पादनार्थः। उत्पत्तिश्चकर्मस्था। कारिष्यतेघटइत्यादि। यत्नार्थत्वेतुनेतत्सिध्येत्। ज्ञानेच्छादिवद्यत्नस्यकर्तृ

स्थत्वात्॥ एतेनानुव्यवस्यमानेर्थे इति व्याख्यातं। कर्तृस्थत्वेन यगभावात्॥ इयनि कृते आलोपे च कृते रूपसिद्धेः॥ ताच्छील्या
दावयं चानश्‌ इत्यात्मनेपदं। सकर्मकाणां प्रतिषेधो वक्तव्यः। अन्योन्यं स्पृशतः। अजा ग्रामं नयति। दुहिपच्योर्बहुलं सक
र्मकयोरिति वाच्यं॥ न दुहस्नुनमां यक्चिणौ॥ एभ्यः कर्मकर्तरि यक्चिणौ न स्तः॥ दुहेरनेन यक एव निषेधः। चिण्
तु विकल्पेनेष्यते। शप्लुक्। गौः पयो दुग्धे। अचः कर्मकर्तरि। अजन्तात् च्लेश्चिण् वा स्यात् कर्मकर्तरि तशब्दे परे।
अकारि। अकृत। दुहश्च। अदोहि। पक्षे क्सः। लुग्वेति पक्षे लुक्। अदुग्ध। अधुक्षत। उदुंबराः फलं पच्यन्ते। सृजि य
ज्योः श्यंस्तु॥ अनयोः सकर्मकयोः कर्ता बहुलं कर्मवत् यगपवादश्च श्यन् वाच्य इत्यर्थः॥ सृजेः श्रद्धोपपन्ने क
र्तर्येवेति वाच्यं॥ सृज्यते स्रजं भक्तः। श्रद्धया निष्पादयतीत्यर्थः॥ असर्जि। युज्यते ब्रह्मचारी योगं॥ भूषाकर्मकि
रादिसनां चान्यत्रात्मनेपदात्। भूषावाचिनां किरादिसन्नन्तानां च यक्चिणौ चिण्वदिट् च नेति वाच्यमित्यर्थः।
अलंकुरुते कन्या। अलमकृत। अवकिरते हस्ती। अवाकीर्ष्ट। गिरते। अगीर्ष्ट। आद्रियते। आदृत। किरादिस्तु
दाद्यन्तर्गणः। चिकीर्षते कटः। अचिकीर्ष्ट। इच्छायाः कर्तृस्थत्वे पि करोति क्रियापेक्षमिह कर्मस्थक्रियत्वं। न रु

धः। अस्मात् च्लेश्चिण् न। अवारुद्ध गौः कर्मकर्तरीत्येव। अवारोधि गौर्गोपेन। तपस्तपःकर्मकस्यैव॥ कर्ता कर्मवत् स्यात्॥ विध्य
र्थमिदं। एवकारस्तु व्यर्थ एवेति वृत्त्यनुसारिणः॥ तप्यते तपस्तापसः। अर्जयतीत्यर्थः। तपो नुतापे चेति चिण्निषेधात् सिच्॥
अतप्त। तपःकर्मकस्येति किं। उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः। न दुहस्नुनमां यक्चिणौ॥ प्रस्नुते। प्रास्नाविष्ट। प्रास्नोष्ट। नमते
दण्डः। अनंस्त। अन्तर्भावितण्यर्थोत्र नमिः। यक्चिणोः प्रतिषेधे हेतुमण्णिश्रिब्रूञामुपसंख्यानं। कारयते। अचीकरत।
उच्छ्रयते दण्डः। उदशिश्रियत। चिण्वदिट् तु स्यादेव। कारिष्यते। उच्छ्रायिष्यते। ब्रूते कथा। अवोचत। भारद्वाजीयाः पठन्ति॥ णि
श्रन्थिग्रन्थिब्रूञामात्मनेपदाकर्मकाणामुपसंख्यानं। पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते गौः॥ अन्तर्भावितण्यर्थतायां उत्पुच्छयते गां।
पुनः कर्तृत्वविवक्षायां उत्पुच्छयते गौः। उदपुपुच्छत। यक्चिणोः प्रतिषेधात् शप् चङ् च। श्रन्थिग्रन्थ्योराधृषीयात्वाण्णिजभा
वपक्षे ग्रहणं। ग्रन्थति ग्रन्थं। श्रन्थति मेखलां देवदत्तः। ग्रन्थते ग्रन्थः। अग्रन्थिष्ट। श्रन्थते। अश्रन्थिष्ट। क्र्यादिकयोस्तु श्रथ्नी
ते। ग्रथ्नीते स्वयमेव। विकुर्वते सैन्धवाः। वल्गन्तीत्यर्थः। वेः शब्दकर्मणो ऽकर्मकाच्चेति तङ्। अन्तर्भावितण्यर्थस्य पुनः प्रेषण
त्यागे विकुर्वते सैन्धवाः॥ व्यकारिष्ट। व्यकारिषातां। व्यकारिषत। व्यकृत। व्यकृषातां। कुषिरजोः प्राचां श्यन् परस्मैपदं च॥ अ

अनयोःकर्मकर्तरिश्यन्किंतुश्यन्परस्मैपदंच। आत्मनेपदस्यापवादः। रज्यतिरज्यतेवस्त्रं। यगविषयेतुनास्यप्रवृत्तिः। कोषिषीष्ट।
रुक्षीष्ट॥ इतिकर्मकर्तृप्रक्रिया॥ अभिज्ञावचनेलृट्। स्मृतिबोधिन्युपपदेभूतानद्यतनेधातोर्लृट्स्यात्। लङोपवादः। स्मरसि
कृष्णगोकुलेवत्स्यामः। एवंबुध्यसेचेतयसेइत्यादियोगेपि। तेषामपिप्रकरणादिवशेनस्मृतौवृत्तिसंभवात्। नयदि। यद्योगे
उक्तंन। अभिजानासिकृष्णयद्वनेअभुंज्महि। विभाषासाकांक्षे॥ उक्तविषयेलृड्वास्यात्। लक्ष्यलक्षणभावेनसाकांक्षश्चेद्धा
त्वर्थः। स्मरसिकृष्णवनेवत्स्यामः। तत्रगाश्चारयिष्यामः। वासोलक्षणंचारणंलक्ष्यं। पक्षेलङ्। यच्छब्दयोगेपिनयदीतिबाधि
त्वापरत्वाद्विकल्पः। परोक्षेलिट्॥ चकार। उत्तमपुरुषेचित्तविक्षेपादिनापारोक्ष्यं। सुप्तोहंकिलविललाप। बहुजगादपुरस्तात्त
स्यमत्ताकिलाहं। अत्यंतापह्नवेलिड्वक्तव्यः। कलिंगेष्ववात्सीः। नाहंकलिंगाञ्जगाम। हशश्वतोर्लङ्च॥ अनयोरुपपदयो
र्लिड्विषयेलङ्स्याच्चाल्लिट्। इतिहाकरोच्चकारवा। शश्वदकरोच्चकारवा॥ प्रश्नेचासन्नकाले। प्रष्टव्यःप्रश्नः। आसन्नकाले
पृच्छ्यमानेर्थेलिड्विषयेलङ्लिटौस्तः। अगच्छत्किं। जगामकिं। अनासन्नेतुकंसंजघानकिं। लट्स्मे॥ लिटोपवादः। यज
तिस्मयुधिष्ठिरः। अपरोक्षेच॥ भूतानद्यतनेलट्स्यात्स्मयोगे। एवंस्मपिताब्रवीति। ननौपृष्टप्रतिवचने॥ अनद्यतनपरो

क्षइतिनिवृत्तं॥ भूतेलट्स्यात्॥ अकार्षीःकिं। ननुकरोमिभोः। नन्वोर्विभाषा॥ नकरोमि। नाकार्षं। अहंनुकरोमि। अहंन्वकार्षं।
पुरिलुङ्चास्मे॥ अनद्यतनग्रहणंमंडूकप्लुत्यानुवर्तते। पुराशब्दयोगेभूतानद्यतनेविभाषालुङ्चाल्लट्। नतुस्मयोगे। पक्षेय
थाप्राप्तं। वसतीहपुराछात्राः। अवात्सुः। अवसन्। ऊषुर्वा। अस्मेकिं। जयतिस्मपुरा। भविष्यतीत्यनुवर्त्तमाने। यावत्पुरा
निपातयोर्लट्॥ यावद्भुंक्ते। पुराभुंक्ते। निपातावेतौनिश्चयंद्योतयतः। निपातयोःकिं। यावद्दास्यतेतावद्भोक्ष्यते। करणभू
तयापुरायास्यति। विभाषाकदाकर्ह्योः॥ भविष्यतिलट्स्यात्॥ कदाकर्हिवाभुंक्तेभोक्ष्यतेभोक्तावा। किंवृत्तेलिप्सायां॥ भ
विष्यतिलड्वास्यात्। कंकतरंकतमंवाभोजयसि। भोजयिष्यसि। भोजयितासिवा। लिप्सायांकिं। कःपाटलिपुत्रंगमिष्य
ति। लिप्स्यमानसिद्धौच। लिप्स्यमानेनान्नादिनास्वर्गादेःसिद्धौगम्यमानायांभविष्यतिलड्वास्यात्। योन्नंददातिदास्यतिदातावा।
सस्वर्गंयातियास्यतियातावा। लोडर्थलक्षणेच॥ लोडर्थःप्रैषादिर्लक्ष्यतेयेनतस्मिन्नर्थेवर्त्तमानाद्धातोर्भविष्यतिलड्वास्यात्।
कृष्णश्चेद्भुंक्तेत्वंगाश्चारय। पक्षेलुट्लृटौ। लिङ्चोर्ध्वमौहूर्तिके॥ ऊर्ध्वंमुहूर्त्ताद्भवऊर्ध्वमौहूर्तिकः। निपातनात्समासः। उ
त्तरपदवृद्धिश्च। ऊर्ध्वमौहूर्तिके। भविष्यतिलोडर्थलक्षणेवर्तमानाद्धातोर्लिङ्लटौवास्तः। मुहूर्त्तादुपरिउपाध्याय

कदागतोऽसि आगच्छति आगमिष्यति आगंता वा॥ अथ त्वं कदाधीषे। वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानवद्वा॥ समीपमेव सामीप्यं। स्वार्थे
ष्यञ्॥ वर्त्तमाने लडित्यारभ्य उणादयो बहुलमिति यावत् येनोपाधिना प्रत्यया उक्तास्ते तथैव वर्त्तमानसमीपे भूते भविष्यति च वा
स्युः॥ कदागतोऽसि। अयमागच्छामि। अयमागमं। कदा गमिष्यसि। एष गच्छामि। गमिष्यामि वा। आशंसायां भूतवच्च॥ वर्त्तमानसामी
प्य इति नानुवर्त्तते। भविष्यति काले भूतवद्वर्त्तमानवच्च प्रत्यया वा स्युराशंसायां॥ देवश्चेद्वर्षीत् वर्षति वर्षिष्यति वा। धान्यमवा
प्स्म वपाम। वप्स्यामो वा। सामान्यातिदेशे विशेषानतिदेशः। तेन लङ्लिटौ न। क्षिप्रवचने लृट्॥ क्षिप्रपर्याये उपपदे पूर्वविष
ये लृट् स्यात्॥ वृष्टिश्चेत् क्षिप्रमाशु त्वरितं वा यास्यति। शीघ्रं वप्स्यामः। नेति वक्तव्ये लृड्ग्रहणं लुटोऽपि विषये यथा स्यात्॥
श्वः शीघ्रं वप्स्यामः। आशंसावचने लिङ्। आशंसावाचिन्युपपदे भविष्यति लिङ् स्यान्न भूतवत्॥ गुरुश्चेदुपेयादाशंसे
ऽधीयीय। आशंसे क्षिप्रमधीयीय। नानद्यतनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः॥ क्रियायाः सातत्ये सामीप्ये च गम्ये लङ्लुटौ न।
यावज्जीवमन्नमदाद्दास्यति दाता वा॥ सामीप्यं तुल्यजातीयेनाव्यवधानं। येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता तस्यामग्नीनाधीत। सोमे
नायष्ट। येयममावास्याऽऽगामिनी तस्यामग्नीनाधास्यते। सोमेन यक्ष्यते। भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन्। भविष्यति काले

मर्यादोक्तावरस्मिन् प्रविभागेऽनद्यतनवन्न। योऽयमध्वा गन्तव्य आपाटलिपुत्रात्तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्र सक्तून् पास्यामः॥
कालविभागे चानहोरात्राणां॥ पूर्वसूत्रं सर्वमनुवर्त्तते॥ अहोरात्रसंबंधिनि विभागे प्रतिषेधार्थमिदं। योगविभाग उत्तरार्थः। योऽयं
वत्सर आगामी तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अध्येष्यामहे। अनहोरात्राणां किं। योऽयं मास आगामी तस्य योऽवरः पं
चदशरात्रः तत्राध्येतास्महे। परस्मिन्विभाषा॥ अवरस्मिन्वर्ज्जं पूर्वसूत्रद्वयमनुवर्त्तते। अप्राप्तविभाषेयं। योऽयं संवत्सर आगा
मी तस्य यत्परमाग्रहायण्यास्तत्राध्येष्यामहे। अध्येतास्महे। लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ॥ भविष्यतीत्येव। स्वश्चेत् स्वश्चे
द्भविष्यत्तदा सुभिक्षमभविष्यत्। भूते च॥ पूर्वसूत्रं सर्वमनुवर्त्तते। वोताप्योः॥ वा आ उताप्योः॥ उताप्योरित्यतः प्राक् भू
ते लिङ्निमित्ते लृङ् वेत्यनुवर्त्तते। पूर्वसूत्रं तु उताप्योरित्यादौ प्रवर्त्तत इति विवेकः॥ गर्हायां लडपिजात्वोः॥ आभ्यां योगे लट्
स्यात्कालत्रये गर्हायां॥ लुङादीन् परत्वादयं बाधते। अपि जायां त्यजसि जातु गणिकामाधत्से गर्हितमेतत्। विभाषा कथमि
लिङ् च। गर्हायामित्येव। कालत्रये लिङ् वा लट्। कथं धर्मं त्यजेः त्यजसि वा। पक्षे कालत्रये लकाराः। अत्र भविष्यति नित्यं लृ
ङ् भूते वा। कथं नाम तत्र भवान् धर्ममत्यक्ष्यत्। किंवृत्ते लिङ्लृटौ॥ गर्हायामित्येव। विभाषा तु नानुवर्त्तते। कः कतरः

कतमोवाहरिंनिंदेत्। निंदिष्यतिवा। लृङ्प्राग्वत्। अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेपि। गर्हायामितिनिवृत्तं। अनवक्लृप्तिरसंभा
वना। अमर्षोक्षमा। नसंभावयामिनमर्षयेवा। भवान्हरिंनिंदेत्। निंदिष्यतिवा। कःकतरोवाहरिंनिंदेत्निंदिष्यतिवा।
लृङ्प्राग्वत्। किंकिलास्त्यर्थेषुलृट्। अनवक्लृप्त्यमर्षयोरित्येततगर्हायांचेतियावदनुवर्त्तते। किंकिलेतिसमुदायःक्रो
धद्योतकः। उपपदं। अस्त्यर्थाः अस्तिभवतिविद्यतयः। लिङोपवादः। नश्रद्दधेनमर्षयेवा किंकिलत्वं शूद्रान्नंभोक्ष्यसे।
अस्तिभवतिविद्यतेवा। शूद्रोगमिष्यसि। अत्रलृङ्न। जातुयदोर्लिङ्॥ यदायद्योरुपसंख्यानं। लृटोपवादः। जातुयत्
यदायदिवात्वादृशोहरिंनिंदेत्। नावकल्पयामिनमर्षयामि। लृङ्प्राग्वत्। यच्चयत्रयोः॥ यच्चयत्रवात्वमेवंकुर्याः। नश्र
द्दधेनमर्षयामि। गर्हायांच। अनवक्लृप्त्यमर्षयोरितिनिवृत्तं। यच्चयत्रयोर्योगेगर्हायांलिङेवस्यात्। यच्चयत्रवात्वं
शूद्रंयाजयेः। अन्याय्यंतत्। चित्रीकरणेच। यच्चयत्रवात्वंशूद्रंयाजयेः आश्चर्यमेतत्। शेषेलृडयदौ॥ यच्चयत्राभ्या
मन्यस्मिन्नुपपदेचित्रीकरणेगम्येधातोर्लृट्स्यात्। आश्चर्यमंधोनामकृष्णंद्रक्ष्यति। अयदौकिं। आश्चर्यंयदिसोऽ
धीयीत। उताप्योःसमर्थयोर्लिङ्। बाढमित्यर्थेअनयोस्तुल्यार्थता। उतअपिवाहन्यादवद्यंहरिः। समर्थयोःकिं॥

उतदंडःपतिष्यति। अपिधास्यतिद्वारं। अपिःप्रच्छादनंचगम्यते। इतःप्रभृतिलिङ्निमित्तेक्रियायाअनिष्पत्तौभूतेपिनित्योलृङ्। काम
प्रवेदनेकच्चिति॥ स्वाभिप्रायाविष्करणेगम्यमानेलिङ्स्यान्नतुकच्चिति॥ कामोमेभुंजीतभवान्। अकच्चितीतिकिं। कच्चिज्जीवति।
संभावनेलमितिचेत्सिद्धाप्रयोगे॥ अलमर्थोत्रप्रौढिः। संभावनमितिअलमितिचप्रथमयासप्तम्याचविपरिणम्यते। संभावनेर्थे
लिङ्स्यात्तच्चेत्संभावनमलमर्थेसिद्धार्थप्रयोगेअसति। अपिगिरिंशिरसाभिंद्यात्। सिद्धाप्रयोगेकिं। अलंकृष्णोहस्तिनंहनि
ष्यति। विभाषाधातौसंभावनवचनेयदि॥ पूर्वसूत्रमनुवर्त्तते। संभावनेर्थेधातावुपपदेउक्तेर्थेलिङ्वास्यात्नतुयच्छब्दयोगेपू
र्वेणनित्येप्राप्तेवचनं। संभावयामिभुंजीतभोक्ष्यतेवाभवान्। अयदिकिं। संभावयामियद्भुंजीथास्त्वं। हेतुहेतुमतोर्लिङ्॥ वास्या
त्। कृष्णंनमेच्चेत्सुखंयायात्। कृष्णंनंस्यतिचेत्सुखंयास्यति। भविष्यत्येवेष्यते। नेह हंतीतिपलायते। इच्छार्थेषुलिङ्लोटौ।
इच्छामिभुंजीतभुंक्तांवाभवान्। एवंकामयेप्रार्थयेइत्यादिबोध्यं॥ कामप्रवेदनेइतिवक्तव्यं॥ नेह इच्छन्करोति। लिङ्च॥ समान
कर्तृकेषुइच्छार्थेषुउपपदेषुलिङ्स्यात् भुंजीयेतीच्छति। इच्छार्थेभ्योविभाषावर्त्तमाने। लिङ्स्यात् पक्षेलट्। इच्छेत् इच्छति का
मयेत। कामयते। विधिनिमंत्रणामंत्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषुलिङ्॥ इतिलिङ्। विधौ यजेत। निमंत्रणे इह भुंजीतभ

यूयमधीध्वे। समुच्चयेतुसक्तून्पिबधा

वान्। आमंत्रणे इहासीत। अधीष्टे पुत्रमध्यापयेद्भवान्॥ संप्रश्ने। किंभोवेदमधीयीयउततर्कं। प्रार्थने। भोजनंलभेय। एवं
लोट्॥ प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषुकृत्याश्च। प्रैषोविधिः। अतिसर्गः कामचारानुज्ञा। भवतायष्टव्यं। भवान्यजतां। चकारेणलो
येनुकर्षणं। प्राप्तकालार्थं। लिङ्चोर्ध्वमौहूर्तिके॥ प्रैषादयोनुवर्त्तते। मुहूर्तादूर्ध्वंयजेत्। यजतां। यष्टव्यं। स्मेलोट्॥ पूर्वसूत्र
विषये॥ लिङः कृत्यानांचापवादः॥ ऊर्ध्वंमुहूर्त्ताद्यजतांस्म। अधीष्टेच॥ स्मेउपपदेअधीष्टेलोट्स्यात्॥ त्वंस्मअध्यापय। लि
ङ्यदि। यच्छब्देउपपदेकालसमयवेलासुचलिङ्स्यात्॥ कालःसमयोवेलावायद्भुञ्जीतभवान्॥ अर्हेकृत्यतृचश्च॥ चा
ल्लिङ्॥ त्वंकन्यांवहेः॥ शकिलिङ्च॥ शक्तोलिङ्स्याच्चात्कृत्याः॥ भारंत्वंवहेः॥ माङिलुङ्॥ माकार्षीः। कथंमाभवतु। माभूदिष्य॥ नीति
नायंमाङ्किंतुमाशब्दः॥ धातुसंबंधेप्रत्ययाः॥ धात्वर्थानांसंबंधेयत्रकालेप्रत्ययाउक्तास्ततोन्यत्रापिस्युः॥ तिङंतवाच्य
क्रियायाःप्राधान्यात्तदनुरोधेनगुणभूतक्रियावाचिभ्यःप्रत्ययाः। वसन्ददर्श॥ भूतेलट्। अतीतवा। सकर्त्तृकर्त्तृकंदर्श
नमर्थः॥ सोमयाज्यस्यपुत्रोभविता। सोमेनयक्ष्यमाणोयःपुत्रस्तत्कर्त्तृकंभवनं॥ क्रियासमभिहारेलोट्लोटोहिस्वौवा
चतध्वमोः॥ पौनःपुन्यंभृशार्थश्चद्योत्येधातोर्लोट्स्यात्। तस्यचहिस्वौस्तः। तिङामपवादः॥ तौचहिस्वौक्रमेणपर

स्मैपदात्मनेपदसंज्ञौस्तः तिङ्संज्ञौच॥ तध्वमोर्विषयेहिस्वौवास्तः॥ पुरुषवचनसंज्ञेतुनानयोरतिदिश्येते
हिस्वविधानसामर्थ्यात्॥ तेनसकलपुरुषवचनविषयेपरस्मैपदिभ्योहिः कर्त्तरि॥ आत्मनेपदिभ्यः स्वोभा
वकर्मकर्तृषु॥ समुच्चयेन्यतरस्यां॥ अनेकक्रियासमुच्चयेद्योत्येप्रागुक्तंवास्यात्॥ यथाविध्यनुप्रयोगः
पूर्वस्मिन्॥ आद्येलोड्विधानेलोट्प्रकृतिभूतएवधातुरनुप्रयोज्यः॥ समुच्चयेसामान्यवचनस्य॥ समुच्च
येलोड्विधौसामान्यार्थस्यधातोरनुप्रयोगः॥ अनुप्रयोगाद्यथायथंलडादयस्तिबादयश्च॥ ततःसंबध्या
कालयोःपुरुषविशेषार्थस्यचाभिव्यक्तिः॥ क्रियासमभिहारेद्वेवाच्ये॥ याहियाहीतियाति॥ पुनःपुनरति
शयेनवायानंह्यंतस्यार्थः॥ वएककर्त्तृवर्त्तमानंयानंयातीत्यस्य॥ इतिशब्दस्त्वभेदान्वयेतात्पर्यंग्राहयति
एवंयातः। यांति। यासि। याथः याथ। यातयातेतियूयंयाथ। याहियाहीतिअयासीत्। यास्यतिवा॥
अधीष्वाधीष्वेत्यधीते। ध्वंविषयेपक्षेअधीध्वमधीध्वमितियूयमधीध्वे। समुच्चयेतुसक्तून्पिबधा

नाः खादेत्यभ्यवहरति। अन्नं भुंक्ष्व दधिकमास्वादस्वेत्यभ्यवहरते। धानाः खादतेत्यभ्यवहरत। भुंग्ध्व
मास्वादध्वमित्यभ्यवहरध्वे। तत्र समुच्चीयमानविशेषाणामनुप्रयोगार्थेन सामान्येनाभेदान्वयः। पक्षे सक्तून्
पिबति धानाः खादति। अन्नं भुंक्ते दधिकमास्वादते। एतेन पुरीमवस्कंद लुनीहि नंदनं मुषाण रत्नानि हरामरां
गनाः। विग्रह्य चक्रे नमुचिद्विषा बलीय इत्थमस्वास्थ्यमहर्दिवं दिवः इति व्याख्यातं। अवस्कंदनलवनादिरूपाभू
तानद्यतनपरोक्षा एककर्तृका अस्वास्थ्यक्रियेत्यर्थात्। इह पुनः पुनश्चवस्कंदेत्यादिरर्थ इति तु व्याख्यानं भ्रममू
लकमेव। द्वितीयसूत्रे क्रियासमभिहारे इत्यस्यानुवृत्तेः। लोडंतस्य द्वित्वापत्तेश्च। पुरीमवस्कंदेत्यादि मध्यमपुरु
षैकवचनमित्यपि केषांचिद्भ्रम एव। पुरुषवचनसंज्ञे तु नेत्युक्तत्वात्॥ ॥ इति लकारार्थप्रक्रिया॥ ॥ इति श्री
भट्टोजीदीक्षितविरचितायां सिद्धांतकौमुद्यां तिङंतं समाप्तं॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु॥ ॥ शुभं भवतु॥